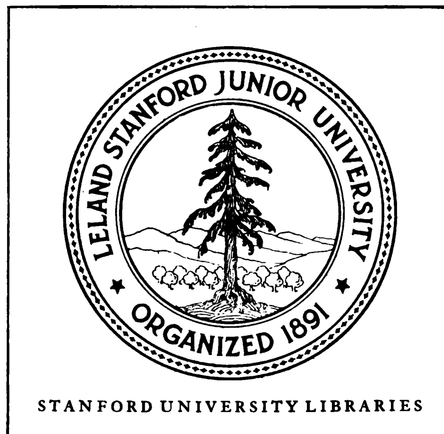

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

HISTORIE

LITERATURY ČESKÉ.

KTEROU SEPSAL

KAREL TIEFTRUNK.

DRUHÉ, ROZMNOŽENÉ VYDÁNÍ.

V PRAZE.

NÁKLADEM KNIHKUPECTVÍ Dr. GRÉGRA A FERD. DATTLA.

1880.

Tiskem dra. Ed. Grégra v Praze.

Chystaje druhé vydání toho spisu k tisku, bedlivě jsem dbal důvodných pokynutí, jichž se mi jakkolivěk dostalo. Tak hledě k žádoucí shodě s rozvrhem, v Anthologiích Jirečkových provedeným, přijal jsem též rozdělení na tři doby. Podobně šetřeno, jakož na první pohled z obsahu patrno, i toho přání, by totiž i nejnovější literatura zevrubněji vylíčena byla. Než i ostatní části značně rozšířeny jsou, pokud nové výzkumy a úvahy mně známé a přístupné toho dopouštěly. Doufám tedy, že přítomná Historie literatury české v tomto rozmnoženém spůsobu tím jasnější obraz podá o vývoji písemnictví našeho.

K. T.

Úvod.

Literatura či písemnictví jest soubor písemných památek, v kterých duševní vzdělanost jistého národu se jeví. A jakým spůsobem literatura během času se vyvíjela, jaké prospěšně nebo škodné příčiny v ni ode dávna působily, jak znenáhla buď prospívala neb klesala: o tom o všem vypravuje historie literatury.

Dějiny literatury české vztahují se na písemné památky národu československého, jenž hlavně v Čechách, na Moravě, v Slezsku a v Uhřích přebývá; počítá se ho do 7 millionů.

Každý národ v nejstarší době vzdělanosti své, jižto mládím jeho nazvati lze, jeví v duševním rozvíjení svém nejprv obraznosť a cit; odkud pochází, že první plody literatury jeho zakládají se také na oněch karakteristických vlastnostech věku mladistvého. Bývá tedy literatura jeho s počátku básnickou. Teprva když národ prodlením času, prošed skrze školu dějin, nabyl zkušeností mnohonásobných, tu dozrává tak jako jednotlivec k činnosti více rozumové, jížto znenáhla cit a fantasie poustoupiti musí. A tak následuje po věku básnickém doba, kde v písemnictví prosa převládá, až posléze buď netečností národní neb rozličnými nehodami vnějšími literatura vůbec klesne, a úpadek v životě národním nastane.

Také národ český tyto doby duševního života prošel; ale na štěstí úpadek literatury nebyl spolu koncem života jeho. Neboť probrav se z duševní mrákoty, dospěl k nové činnosti literarní, která dobou vzkříšení národu českého vůbec se nazývá.

Rozvrh literatury české.

Hledíme-li k výjevům svrchu vyloženým, šetříce spolu náležitého přehledu, můžeme trojí dobu v rozvoji českého písemnictví rozeznávati:

I. dobu starou, povahy nejvíce básnické, od počátků písemnictví českého až do časů Husových l. 1410;

II. dobu střední, jež obsahuje bohatý rozvoj prosy, ale i veliký úpadek literatury, a jde od Husa až do druhé polovice 18. věku;

III. dobu novou, týkající se obnovení české literatury až na časy nynější.

DOBA STARÁ.

A. Básnictví.

a) Básnictví původní.

Jakož svrchu již řečeno, má nejstarší doba literatury naší předkem povahu básnickou. Dlužno však zde rozeznati básnictví původní a takové, jež složeno bylo dle vzorů cizích. První představuje se nám hlavně v obou rukopisech, Zelenohorském a Kralodvorském.

1. *Rukopis Zelenohorský.* *)

Rukopis Zelenohorský má jméno své od zámku Zelené Hory blíže Nepomuka, kdež r. 1817 neb 1818 od Jos. Kováře, důchodního knížete Hier. Colloredo-Mansfelda, nalezen byl. Skládá se ze čtyř listů pergamenových, a pochází-li, jak se na mnoze za to má, z 9. století, jest nejstarší památkou literatury české a vůbec

*) Spor o pravost Rukopisu Zelenohorského, který vydáním spisu „Die ältesten Denkmäler der böhm. Sprache" uklizen býti se zdál, r. 1878 obnoven byl; vystoupil proti té básni zejména lvovský kanovník Antonín Petruševič a vládní rada prof. Al. Šembera: onen ve lvovském časopise „Slovo", tento ve 4. vydání svých Dějin řeči a literatury české. Proti prof. Šemberovi hájili Soudu Libušina archivář moravský Vinc. Brandl ve spise „Libušin Soud. Rozprava o námitkách, které prof. dr. A. Šembera proti pravosti básně té učinil" a býv. min. Josef Jireček v rozpravě „O nejnovějších námitkách proti pravosti našich starých památek" (Čas. Č. Mus. r. 1878). Prof. Al. Šembera potom vydal r. 1879 obšírný spis „Libušin Soud", v němž námitky své proti této památce obšírněji vykládá a ji posléze za podvrženou vyhlašuje. Než proti tomuto spisu složil V. Brandl Obranu Libušina Soudu, v nížto jmenovitě věcné výtky Šemberovy důkladně rozebírá. Není pochyby, že i palaeografická stránka dotčené památky s tou důkladností a bedlivostí vyšetřena bude, jakéž věc sama zasluhuje a nynější stav palaeografie dopouští. Také jazykozpyt ještě mnohé záhady Libušina Soudu konečně nerozhodl. Z toho patrno, že otázka o nepravosti Zelenohorského Rukopisu tak na jisto vyřízena není, jak mnohým se zdá; pročež nelze tuto důležitou památku z literarní historie tak na rychlo vyloučiti, jak to p. prof. A. Šembera již učinil.

slovanské. Rukopis ten obsahuje dva zlomky básnické. První z nich „Sněm“ zavírá v sobě konec jakéhosi sněmu, druhý pak zlomek, tak řečený „Libušin Soud“, vypisuje rozepři dvou bratří, Chrudoše a Šťáhlava, o dědictví otcovské.

Hlavní část Rukopisu Zelenohorského jest Libušin Soud, v němž podává se nám obraz staročeského soudu zemského ve spůsobě sněmu, ku kterému Libuše pro starožitný původ obou bratří i pro důležitost pře svolala kmety, lechy, vladyky z rozličných končin země. Líčí se tedy v této básni jistou měrou nejstarší zřízení zemské.*)

Vedle této nejdůležitější stránky Libušina Soudu nalézáme tam množství jmen osobních a místních z nejstarší doby, jakož i důležitou zmínku „o deskách pravdodatných“, což patrným jest svědectvím, že Čechové již v prastarých časích jisté zákony měli, jejichž starodávný původ i tím se naznačuje, že připisují se bohům věkožízným.

Dále tam čteme živý obraz soudu zemského a tak řečených božích soudů či ordalií.

Kromě této důležitosti historické má Libušin Soud též velikou do sebe cenu básnickou, která jmenovitě v živých obrazech básnických, v pěkných popisech a v častém dramatisování dějův záleží. Hned s počátku představuje básník v ušlechtilé personifikaci vlasteneckou řeku Vltavu, kterak se rmoutí nad sporem obou bratří, jižto ze starodávného rodu domácího pocházejí.

Z karakterů básník líčí krom obou rozvaděných bratří i družku jejich sestry, kterou představuje nám ve spůsobě družné vlašťovice, zvláště pak kněžnu Libuši. Děje se to podle básnictví starověkého spůsobem objektivním, tak že vlastnosti její toliko z řečí a skutkův, a nikoli z nějakého úmyslného povahopisu básnického poznáváme. Spatřovati lze při Libuši zjevný smysl pro právo a domácí zákon, něžnou péči o smíření obou rozvaděných bratří a mysl rozšafnou i klidnou, jížto ani urážlivá vášeň Chrudošova k hněvu nepohne.

---

*) Že za starodávna zemský sněm také zemským soudem býval, tomu vyrozuměno nejprve z Libušina Soudu. Teprva po delším v té věci zkoumání dr. H. Jireček vynesl nové toho důkazy (v Slovan. Právě d. II. str. 132) na jevo; nejnověji pak dr. Jaromír Čelakovský podal v Právníku (r. 1878 str. 82 a 83) celou řadu dokladů, z nichž jasně vychází na jevo, že do polovice třináctého století nečinilo se ještě rozdílu mezi sněmem a soudem zemským. Taková shoda mezi výsledky vědeckého zkoumání a obsahem Libušina Soudu jest zajisté pozoruhodna.

A takto nám Libušiným Soudem zachován jest nejušlechtilejší obraz moudré vládkyně, v nížto pověsti národní ode dávna soustřeďují některé přední výtečnosti karakteru ženského. *)

2. *Rukopis Kralodvorský.*

Rukopis Kralodvorský sluje tak od Králové Dvora, kdež jej Václav Hanka dne 16. září r. 1817 ve sklepě kostelní věže nalezl; i skládá se z 12 lístkův a pochází bezpochyby z konce 13. stol. neb z poč. 14. Pohříchu není rukopis náš celý, nýbrž jen částí sborníku většího, jenž asi tři knihy v sobě držel. Neboť se začíná 26. kapitolou třetí knihy, tak že mimo první obě knihy ještě 25 kapitol třetí knihy, z nížto se nám jen zbytek zachoval, ztraceno jest.

V Ruk. Kral. nacházejí se básně epické, lyrickoepické a lyrické. K epickým náležejí: Záboj, Slavoj a Luděk, Čestmír a Vlaslav, Oldřich a Boleslav, Beneš Heřmanóv, Jaroslav, Ludiše a Lubor; k lyrickoepickým: Jelen, Zbyhoň a Jahody; a posléze k lyrickým: Kytice, Růže, Zezhulice, Opuštěná a Skřivánek. K tomu doložiti třeba, že básně našeho Rukopisu sahají i obsahem i skládáním do rozličných věkův, ano některé z nich, jako Záboj a Slavoj, Čestmír a Vlaslav, pak Jelen a Zbyhoň jsou beze vší pochyby původu pohanského. Avšak ve spůsobě, v jakéžto se nám dochovaly, byly vesměs přepsány a v jeden sborník svázány ku potřebě jakés osoby neb rodiny vznešené na konci 13. neb na začátku 14. století.

Hledíme-li k básním epickým, tedy jest nejstarší z nich „Záboj, Slavoj a Luděk.“ Básník v ní líčí odboj pohanských Čechů proti cizincům, kteří vtrhnuvše pod vůdcem Luděkem do země české, křesťanské náboženství násilně zde zaváděli. Takových bojů mezi domácím pohanstvím a cizím křesťanstvím svedeno v 8. a 9. století v Čechách několik; který z nich však zde míněn jest, nelze uhodnouti, ježto popisy míst v básni obsažených příliš všeobecné jsou. Přes to však tvrditi lze, že děj vztahuje se na některou krajinu buď západních neb jihozápadních Čech. Hlavním strůjcem a předním hrdinou celého předsevzetí válečného proti cizincům jest bohatýrský Záboj, jenž dojemným zpěvem krajanům

*) O Zelen. Ruk. viz: „Die ältesten Denkmäler d. böhm. Sp.“; Časop. Čes. Mus. 1848, 59, 60, 64 a nejnověji 1878; Nauč. Sl.; nad to spisy, Libušin Soud od A. V. Šembery a Obranu Libušina Soudu od V. Brandla r. 1879.

svým útrapy vlasti vylíčiv, k statečnému odporu je povzbudil a nepřátely z vlasti vyhnal.

Druhá nejstarší epická báseň jest „Čestmír a Vlaslav", v nížto vypisuje se boj knížete pražského Neklana s knížetem luckým Vlastislavem. Zde vyniká hrdinstvím svým vůdce Čestmír, jenž k rozkazu Neklanovu lid sebrav, někde severozápadně od Prahy Vlaslava porazil.

„Oldřich a Boleslav" jest zlomek hrdinské básně, v které slaví se vypuzení Polákův z Prahy za krále jejich Boleslava Chrabrého r. 1004. Zde jakožto přední vůdce představuje se Výhoň Dub.

„Beneš Heřmanóv" obsahuje na spůsob romance živé líčení o pobití Sasův u Hrubé Skály r. 1203 skrze Beneše, syna Heřmanova, kastelána tamější krajiny.

„Ludiše a Lubor" líčí slavné sedání u jistého knížete zálabského. Statečný Lubor zvítěziv nade všemi soupeři, obdržel od Ludiše, spanilé dcery knížete zálabského, za odměnu věnec z dubového listí.

Báseň „Jaroslav" vypravuje o vítězství, r. 1241 na Moravě nad Tatary dobytém, a jest vedle Záboje nejvýtečnější báseň Kralodvorského Rukopisu. Básník po krátkém úvodu vypisuje nejprve postupování Tatarů skrze jižní Rusko a Polsko; i vylíčiv, jak nepřítel až k Olomouci se dodral, vypravuje nám o velikých půtkách, lítých bojích křesťanův s asiatskými vrahy a dělí onen zápas ve tři hlavní momenty, z nichž každý jednoho předního hrdinu zavírá. V prvním objeví se Vneslav, v druhém Vratislav a v třetím Jaroslav, jenž vůdce nepřátelského v tuhém souboji poraziv, Tatary k útěku na východ přinutil.

Báseň tato ukazuje naproti Záboji a Slavoji větší stylistickou uhlazenosť, poněkud na spůsob ušlechtilé romantiky středověké, kdežto Záboj vyniká větší prostotou a původností. V básni „Záboj a Slavoj" znamenati jest také větší jednotu děje, protože přední karakter Záboj po celou báseň se objevuje; naproti tomu v Jaroslavu hlavní děj, jak již řečeno, ve tré rozdělen jest a tolikéž karakterův pronáší.

Lyricko-epické básně „Jelen", „Zbyhoň" a „Jahody" jsou romance, pocházející z doby pohanské: v první opěvá se smrť jinocha, jejž úskočný nepřítel zabil; v druhé líčí se žalosť milého nad unesením milenky, kterou však týž z moci uchvatitelovy opět vysvobodí; v třetí pak lehkým rytmem vypisuje se žertovné laškování jinocha s dívkou.

Lyrické básně Kral. Ruk. představují nám vesměs prosté písně národní, v nichž pronáší se jemná touha po krásné kytici potokem plynoucí, hluboký žal nad ztrátou rodičův a milého, toužení po vzdáleném milenci a podobné něžné city nepokažené mysli lidu venkovského. Básně tyto povstaly patrně uprostřed lidu v kraji, kdežto básně epické jsou plody nadaných básníkův národních, kteří pojavše původní ráz poesie národní, v plodech svých umělým sice, ale věrným spůsobem jej vyjádřili.*)

Úvaha o národní poesii staročeské.

Co se týče hlavních výtečností staročeského básnictví, pokud v obou Rukopisech se nám představují, ty vesměs povahu původního básnictví do sebe mají. V příčině obsahu shledáváme v dotčených památkách vesměs předměty národní, jmenovitě hrdinské boje za svobodu a samostatnosť národní, na obhájení utištěné vlasti, domácího náboženství, zděděných obyčejů a práv. Proto také vzácnou cenu kulturní do sebe mají přední karakterové epických básní, jakož níže dolíčeno bude.

Co se pak týče předností formalních, ty zakládají se na konkretním pojímání a názorném líčení předmětů básnických. Mysl pěvcův národních za času prvotní vzdělanosti libovala si nejraději v prosté skutečnosti a v smyslných obrazech, pročež také představovala věci i osoby tím názorněji, čím více ji svou povahou smyslnou dojímaly. Ano i když básník mysl lidskou kreslil, činil to spůsobem, ze světa smyslného vzatým. Z té příčiny nalézáme v dotčených památkách našich právě takové přednosti básnické, jež z realního pojímání předmětův, osob a činův jejich vznikají a starověkým básním podivuhodné plastičnosti, živosti a malebnosti dodávají.

1. První a nejprostší z dotčených výtečností básnických jsou hojné metaforické obrazy, allegorie, parallelismy a srovnání, jež vesměs z přírody odvozeny jsou. Stůjte tu některé příklady. Tak hned v Libušině Soudě básník uvádí družku sestry rozvaděných bratří ve spůsobě družné vlaštovice, a o zpupném

*) O Kral. Ruk. viz: „Über d. Ächtheit der König. Hand. von Jos. u. Herm. Jireček“; Čas. Čes. Mus. 1852, 53, 54, 59, 67, 77; Historii lit. čes. od Al. Šembery, Nauč. Slov., Listy filol. a paed. III. a IV. a j. Seznam všech vydání Ruk. Kral. viz v časop. Komenském r. 1875.

Chrudoši dí, že zařval jarým turem, když vášnivou řečí kněžnu Libuši pohanil. A v Kral. Ruk. zasténá Záboj pláčem holubiným, vzchopí se pak jako jelen, aby pobratimy k odporu proti nepřátelům vyzval. A když prudký Slavoj chce hned na místě, pomina opatrnosti Zábojovy, proti nepřátelům bouřiti, tu Záboj dí:

„Slavoji bratře!
kdaž hada potřieti chceši,
na hlavu najjistěje;
tamo hlava jeho!"

A stíhání nepřátel skrze Záboje básník tímto parallelismem názorným líčí:

„I po krajinách vezdě v šíř i v šíř
lútý ostřiež rozepě svoje křiedlě, svoje dlúzě,
bystro léta za ptactvem.

Zábojevi voji rozehnachu sě v šíř,
vezdě po vlastech hnachu lúto po vrazech;
vezdě srážechu je i stúpachu koni."

V Čestmíru básník dí: že voje Čestmírovy po slovech jeho hrnuly se k hradu jako ledovité mraky, a že Kruvoj na hradě řval řváním býka, a meč jeho že padal v Pražany jako drvo (strom) se skály. A když Vojmír stěžuje si na přesilu nepřátel, že trudno s nimi váleti, tu Čestmír mu tak jako výše Záboj Slavojovi případným obrazem dodává srdce řka:

„Čemu čelo protiv skále vzpřieci?
Liška oblúdí túr jarohlavý."

V Beneši Heřmanovu básník stručně naznačuje srážku nepřátelských stran tímto srovnáním:

„Srazistě tu obě straně,
jakž by les v les sě valil;
jak blesk hroma po nebi,
tako blesk mečev."

Veliká rozmanitosť básnických srovnání nalézá se v Jaroslavu. Nejprve jsou tam mnohá pěkná srovnání jen krátce napověděna, jako: „Lepá Kublajevna jako luna. Střely deštily jako příval s mrakův, oštěpův lom jako rachot hromu, bleskot mečův jako oheň bouře. Tataři obklíčili křesťany jako vlci ovce. I vyrazili

křesťané ze středu nepřátel jako oheň z země.“ — Kromě těchto a podobných stručných obrazů nalezneš v Jaroslavu nejedno stylisticky provedené srovnání. Tak líčí básník spanilou Kublajevnu těmito slovy:

„Jako zora po jutře sě sěje,
kehdy nad mrkavy šumy vznide:
tako sě dci Kublajeva cháma
rozenú i strojnú krású sieše.“

Záhubné přibližování se Tatarů básník vypisuje takto:

„Tateré sě hnuchu v pravú stranu.
Jak mrak črný, kehdy ledem hrozí
posúti úrody tučných polí:
tako by roj slyšán ot daleka.“

A níže stojí:

„Ajta rozmnožie sě Tatar mnostvie,
jak sě množie večerní tma v jeseň.“

Nejposléze básník u výtečné karakteristice Jaroslavově, srovnav téhož hrdinu s orlem, tímto předním představitelem bystré mysli, končí svůj popis takto:

„Rozkacen hna (Jaroslav) jako lev drážlivý,
když mu teplú krev sě uda zřieti,
kehdy nastřelen za lovcem žene:
tako zluti sě, vz Tatary trči.

2. Avšak staří pěvci nepřestávali na pouhých srovnáních, na tomto prvním stupni ozdobné mluvy básnické, nýbrž přibližujíce se myslí svou ještě více k přírodě a výjevům jejím, skládali pěkné personifikace čili zosobnění, s nimiž zhusta živé apostrofy spojovali. A této druhé okrasy stylistické užívali nejen při zvířatech, ale i při neživých předmětech konkretních, ano druhdy i při ponětích abstraktních, představujíce je jakožto osoby, kdykoliv toho důležitosť jejich aneb důraznosť slohu vymáhaly.

Tak čteme v Libušině Soudě hned na začátku personifikaci, jižto právem k nejpěknějším toho spůsobu příkladům počísti lze. Představujeť se nám domácí řeka Vltava jakožto osoba, něžným citem vlasteneckým nadaná, jak se nad tím rmoutí, že rodní bratří, pošedší ze starožitného rodu domácího, vadí se o dědictví otcovské.

Podobný příklad máme v Kral. Ruk. v Záboji, kdež na dvou místech básník připomíná, jak divá řeka uchvátila množství cizích čili nepřátel, ale zvěsty své či známé přenesla na druhý břeh. *)

Dále sem patří též personifikace, které nalézají se v epicko-lyrických básních „Zbyhoň“ a „Jelen“, z nichž ona obsahuje něžnou rozmluvu jinocha s holoubkem, tato zosobnění jelena a krahujcův. — Také písně obsahují apostrofy a personifikace předmětů přírodních. Tak u př. v „Kytici“ obrací se děva v něžné, sympatické řeči ku kytici po vodě plynoucí. Báseň „Opuštěná“ se začíná utěšenou apostrofou k lesům miletinským, jimž děva, zarmoucena nad ztrátou rodičův, bratra, sestry a milence, vytýká, proč se zelenají v zimě i v letě rovno, nesdílejíce se o zármutek s ní.

Z těchto a jiných dokladův hojných viděti jest, že zejména lyrické básně vynikají množstvím něžných apostrof a personifikací předmětů přírodních. Kteroužto zvláštnosť odtud vyložiti si jest, že prosté děvy, o nichž tam řeč, uprostřed přírody živy jsouce, jí také své slasti a strasti nejraději svěřovaly.

Než vedle personifikací předmětů hmotných nacházíme v nejstarší poesii také zosobňování ponětí abstraktních. Tak praví ku př. báseň „Záboj“, že prudkosť vyrazila Luděkem z četných nepřátel proti Záboji; a po vítězství Zábojově nad Luděkem prý strach vrahům vyrazil z hrdel skřeky, kdežto radosť zavzněla z úst vojínův Zábojových a zajiskřila se z radostných zrakův. A v básni „Čestmír a Vlaslav“ čteme o bohatýru Čestmírovi, že zloba (nad ukrutností Kruvojovou) rozevřela se mu z širokých prsou po všech po údech. A v Beneši Heřmanovu čteme, že hněvy uchvátily krutostí obě nepřátelské strany a vzbouřily se v útrobách roze-

*) Taková podobnosť v metaforických obrazech nemá nic neobyčejného do sebe v národní poesii slovanské. K tomu také prof. dr. Gebauer ukazuje v Listech filol. z r. 1874 (str. 240 . . .), kdež podal celou řadu podobných příkladů z písní Sušilových, Kollarových a ruských. Jmenovitě pozoruhoden jest jeden vyňatek z ruských písní Kirějevského, r. 1870 vydaných, pro svou podobnosť se začátkem Libušina Soudu. Řeka Don, jsouc podobně apostrofována jako naše Vltava v Lib. Soudě („Kak ty . . tichyj Don . . . vsë mutën tečeš, pomutilsja ty, Don, sverchu do nizu“), odpovídá:

„Už kak to mně vsë muten ne byť —
raspustil ja svojich jasnych sokolov,
jasnych sokolov, donskich kozakov.“

A o takových podobnostech prof. Gebauer právem tvrdí, že mají svůj základ hluboko v duchu slovanském.

zlených mužův. V Jaroslavu pak, po vítězstvích Tatarů nad Rusy a Uhry, praví básník, že odstoupila naděje vše křesťany... že bída vstala tužší po krajinách.

3. Za třetí výtečnosť starověkého básnictví položiti dlužno pěkné popisy, v nichž první dvě ozdoby básnické, totiž srovnání a personifikace, zhusta obsaženy jsou. Předkem arci jímaly prostou mysl básníkův starověkých předměty konkretní, jako jsou krajiny, bitvy, bojiště a podobné; avšak druhdy pouštěli se i do popisování mysli lidské a stavu jejího, užívajíce v tom dle svého spůsobu obrazův konkretních a názorných. Tak čteme již v Libušině Soudě o lítém Chrudoši, že žluč se mu rozlila po útrobě, že třásly se lítostí mu vše údy. Podobné popisy nalézají se, jakož svrchu o personifikacích již doloženo, také v Kralod. Ruk. Leč ve všech básních lze znamenati určitý rozdíl: v nejstarších totiž plodech představují se znaky a předměty slohem prostým a stručným, děje se to v rysech a větách tak pádných, že ráz starobylosti a původnosti sám sebou a najednou se nám na mysl staví. Kterážto stručnosť a úsečnosť však přechází znenáhla v básních mladších, zejména v Ludiši a Luboru jakož i v Jaroslavu, v mluvu širší, v jakousi sebe vědomou stylistickou uhlazenosť, s kterou se jen v nejlepších plodech romantického básnictví středověkého potkáváme.

4. Z básnických popisův sluší jakožto čtvrtou výtečnosť básnictví staročeského jmenovati zvláště povahopisy. Jest nade vši pochybnosť, že případné karakteristiky náležejí k hlavním přednostem epiky starověké, a že podle nich měřiti lze poněkud i cenu básní samých. Nepřestávajíť na líčení toliko zevnější podoby osob, alebrž vnikajíce často i u vnitřní jejich ráz, v jejich srdce, mysl a vůli, představují nám i duševní, tedy méně přístupný stav člověka. A takto povahopisy podávají nejlepší důkaz nejen o stylistické obratnosti básníkův, ale především o psychologickém důmyslu jejich, nepopíratelném to znaku pravého nadání básnického.

Nejprostší karaktery nalézáme v lyrických básních Kral. Ruk. Touha po krásné kytici, po vzdáleném milém, zármutek nad ztrátou otce a matky, bratra, sestry neb milence, žal nad smrtí statečného jinocha a podobné city čistolidské jsou hlavním obsahem jejich. Jsou to ovšem karakteristiky jen obecné a nikoliv individualní.

Vedle těchto něžných povah lyrických shledáváme ve zpěvích epických karaktery vznešené, jejichž mysl a vůle k vyšším ideám se nesou. Láska k vlasti, k zděděnému náboženství, k domácím

řádům a obyčejům, láska k svobodě a cit pro utrpení lidská: takové pohnutky naplňují srdce bohatýrů vlasteneckým nadšením a podněcují vůli jejich k činům hrdinským. City, myšlenky a snahy, jimiž hrdinové našich básní se spravují, jsou tedy naprosto šlechetné; což viděti jest rovnou měrou i v pohanských i křesťanských skládáních.

Pohanský bohatýr Záboj opovrhá cizím ukrutníkem řka, že dýmem jest mu velení jeho; ale i křesťanský hrdina Vratislav volá:

„Mrzkosť jesť poroba hospodinu,
hřiech, v porobu samochtiec dáti šíju."

Onen s pevnou důvěrou bojovníkům svým před bojem hlásá, že bozi jim vítězství dají, a tento v kritické době k lidu křesťanskému volá, že bůh sešle pomoc doufajícím. Vůbec ze všech předních karakterův epických patrně na jevo jde, že nejstarší poesie, aspoň pokud se nám zachovala, vesměs představovala obrazy ušlechtilé vzdělanosti národní. Toť nejdůležitější také přednosť, kterou obsah starého básnictví do sebe má.

A co se týče umělecké stránky těchto povahopisův, tuť v nejstarších básních jeví karakteristika větší objektivnosť, zakládajíc se docela na vypisování řečí a činův osob jednajících. V kteréžto příčině zejména „Libušin Soud", „Záboj, Slavoj a Luděk", „Čestmír a Vlaslav", pak „Jelen" nad jiné vynikají. Naproti tomu v mladších básních spatřujeme druhdy též karakteristiku subjektivní, pokud totiž básník sám nadšenými slovy vlastními hrdinu líčí. Nejlepší toho doklad jest povahopis Jaroslavův:

„Ajta Jaroslav jak orel letě!
tvrdú ocel na mohúcech prsech,
pod ocelí chrabrosť, udatenstvie,
pod helmicú velebyster věhlas;
jarota mu z žhavú zrakú pláše.
Rozkacen hna jako lev drážlivý . . ." *)

Že básník v tomto místě od klidné karakteristiky objektivní se odchýlil, bylo zcela přirozeno. Chtělť zajisté živějším povahopisem své veliké zalíbení a nadšení dáti na jevo nad bohatýrem, jenž svou ráznou osobností a odhodlanou myslí hrdinskou blízké již nebezpečenství od křesťanův náhle odvrátil a konečného vítězství věci křesťanské dobyl.

---

*) Viz závěrek na str. 13.

5. Konečně pátá důležitá přednosť nejstarší poesie naší záleží v častém dramatisování příběhův. I tato patrně napomáhala názornosti slohu. To spatřujeme hned v Libušině Soudě, kdež kromě začátku skoro celý ostatní příběh tam obsažený představuje se nám ve formě dosti dramatické.

V Kral. Ruk. vyznačují se živou dramatičností zvláště starší plody, jako: „Záboj, Slavoj a Luděk", „Zbyhoň", pak „Čestmír a Vlaslav". Mysl básnická tu zajisté věci bezprostředněji a prostěji pojímala a tedy také názorněji představovala. V ostatních pak básních, zejména v Jaroslavu, shledáváme obyčejně ta místa zdramatisována, kde rychlý postup dějův sám sebou toho vymáhá. Tak předčí svou dramatičností místo, které vypisuje výjev mezi zrádným Vestoněm a statečným Vratislavem, v němž patrně katastrofa událostí Hostýnských položena jest.

I spatřujeme z dosavadního výkladu, že básnictví staročeské honosilo se výtečnými vlastnostmi, jež i obsahu i slohu se týkají. Než právě z vyložených předností spolu také viděti jest, že poesie tato, aspoň v epických částech svých, není původu a rázu jen prostě národního, alebrž že uměním a vyšším nadáním ušlechtěna jest. Skladatelé jich, byvše duchem národním odchováni a pojavše jasně básnickou jeho stránku, vyložili nám ji věrně a spolu i spůsobem uměleckým, tak že Libušin Soud i epické zpěvy Kral. Ruk. pokládati dlužno za výtečné úkazy národního básnictví umělého. O kterémžto vyšším vzletu a spůsobu svědčí i básnický rozměr, zvláště však ty vznešené myšlenky a snahy, které výše při povahopisech vyloženy byly.

A jak vznešené mínění o národním pěvci již staří Čechové měli, čteme ve slovech Slavojových k Záboji: „Pěvce dobra milujú bozi! Pěj, tobě ot nich dáno v srdce proti vrahóm."

A poesie tato, i obsahem i formou ušlechtilá, pěstovala se v Čechách od nejstarších dob písemnictví, nepochybně již za časů pohanských, až do konce 13. aneb do začátku 14. století, číníc zvláštní dobu či školu staročeského básnictví národního.*)

---

*) Básnickou cenu zejména Kral. Ruk. již i cizinci v hojné míře uznali, přeloživše jej do jazyků svých. Viz Poliglottu z r. 1852. Od kteréhožto roku však počet překladův se rozmnožil, tak že nyní již náš Rukopis téměř do všech jazykův evrop. přeložen jest.

b) Básnictví dle vzorů cizích.

Proměny v básnictví českém. Zatím nastaly v duševním životě národu českého mnohé změny, jež mocně působily také v původní poesii jeho. Změny tyto vzešly ze vzdělanosti západoevropské, která rozličnými cestami do země české vnikala a prodlením 13. a 14. věku mocně se tu zmáhala.

Obecný dějepis nás učí, že v středověku vyvinula se v západní Evropě, zejména ve Francii, Španělích a Vlaších, působením ducha křesťanského zvláštní poesie, tak řečené básnictví latinsko-křesťanské, které povahou svou neslo se k předmětům nadsmyslným, kdežto starší poesie národní zakládala se na plastické realnosti. Mocný vliv oné poesie západní v literaturu českou jevil se jednak tím, že odvrátil básníky české od předmětův realních a národních k věcem abstraktním a cizím, jednak že uvedl na místo starého jadrného rozměru cizí rým u veršovnictví české. A tak vznikly proměny, z nichž jedna se týkala samého obsahu, druhá pak formy básnické. Plody této nové školy básnické pronášely zprvu aspoň jadrnou řeč a rovnaly se v tom poněkud i mladším básním Kral. Rukopisu; ale prodlením času i tato jediná přednosť víc a více chatrněla, až posléze básnictví české upadlo v jalové veršovnictví beze všeho vzletu, při čem pouhý rým za jediný znak básnické mluvy pokládán byl. A tento neutěšený obrat jeví se i v světském básnictví i v duchovním.

α) Básnictví světské.

Za času válek křižáckých roznesly se z Orientu po západní Evropě hojné pověsti a báje o rozličných činech bohatýrských. Zejména mezi národy romanskými, kdež války proti Arabům i v Španělích i v Orientu k rozličným dobrodružstvím vedly, se zvláštní rychlostí ujímaly se zprávy o rytířských činech i staly se základem tak řečené rytířské romantiky, která v poesii všeliká dobrodružství uvedla. Nejvíce takovýchto pověstí soustředilo se v osobě Alexandra Velikého, jenž se též záhy stal předmětem romantické poesie středověké.

Zejména k tomu přispěl básník Walter Castillionský (ze Chatillona), jenž v 2. polovici 12. století sepsal pěknou báseň latinskou o Alexandrovi. Jakkoli se jí náležité epické plastiky nedostává, přece pro svůj půvabný a obratný sloh rychle se rozšířila a do rozličných jazykův evropských přeložena byla. Záhy také převedena i do němčiny.

Dotčený nový směr poesie středověké brzo uveden jest také do Čech. Poznalitˇ jej nejedni Čechové sami v zemích romanských, cestujíce tudy aneb meškajíce tam na universitách za příčinou vzdělání svého. Než onen nový duch poesie západní dostal se do Čech i jinou cestou.

Za posledních králův rodu Přemyslova šířilo se zajisté zalíbení v cizích obyčejích vůbec a v básnictví něm. zvláště v české zemi u veliké míře: což zejména jevilo se za králův Václava I. a syna jeho Otakara II. Tak zaváděly se za Václava I. v Čechách rytířské turnaje, na něž, jak se zdá, již báseň „Ludiše a Lubor“ v Ruk. Kral. se vztahuje; za něho začaly se stavěti dle německého spůsobu hrady, i dávána jim jména německá. Oba dotčení králové ukázali se býti štědrými příznivci německého básnictví, neboť nejeden toulavý básník německý dlel na dvoře jejich, nalézaje tam štědré pohostinství a hojnou odměnu. Ano král Václav I. složil prý i milostnou báseň německou, chtě se takto sám proslaviti v umění, jež tak štědře podporoval. A z královského dvoru šířila se záliba v poesii cizí též do vyšších tříd obyvatelstva. Což dálo se i za krále Václava II., za jehož času dostala se do Čech též latinská Alexandreis i německý překlad její.

Když takovým spůsobem krasoumná chuť ve vyšších třídách měnila se na prospěch ciziny, což divu, že také básníci domácí novému proudu básnickému hověti se jali. A že tomu tak bylo, o tom svědčí báseň Alexandreis, nejlepší to český plod nové školy západní, jejž některý nadaný pěvec český sepsal, zmocniv se takto básnického předmětu po celé západní Evropě oslavovaného.

Alexandr český složen jest nepochybně za krále Václava II. od básníka neznámého. Celá báseň se nám nezachovala, toliko několik zlomkův; ale i z těchto částí poznati lze vysokou cenu její básnickou. Sloh její jest ušlechtilý a bohatý na krásné formy starého jazyka a pěkné obrazy přírodní; verš jest pravidelný a plynný. V kterýchžto příčinách u veliké míře rovná se Alexandr nejmladším básním Kral. Ruk., zejména Jaroslavu, rozeznávaje se co do formy od nich hlavně rýmem z ciziny přijatým.

Básník náš zachoval sice osnovu hlavních dějů, jak se ve Walterově latinském originále nalézá; avšak on přetvořil jej básnickým duchem svým tou měrou, že práci jeho položiti dlužno za báseň dosti samostatnou. Skladatel jsa proniknut duchem křesťansko-rytířským svého věku, tak snadně vpravil se v názory téhož ducha,

že v Alexandru svém zůstavil nám nejvýtečnější památku celého staročeského básnictví v duchu západoevropském.

Než přes všecken cizí ráz básně svrchu jmenované nelze v ní, jakož dotčeno, neznamenati zjevné stopy jadrného básnictví staročeského, jež vedle této nové školy aspoň od některých vrstevníkův ještě se pěstovalo, jakož nejmladší básně Kral. Ruk. patrně toho dokazují. Skladatel Alexandra českého znal tedy dobře památky původní poesie domácí, z nichžto jadrnou mluvu básnickou, živou karakteristiku, plný verš a mnohé jiné výtečnosti formalní sobě osvojil. Ale když napotom během 14. století na staročeské básnictví docela zapomenuto, tuť i onino poslední zbytkové z něho zanikli, a nastal ještě větší úpadek v poesii české. Znenáhla odvracel se duch básnický od realnosti a samočinnosti hrdinské, i hověl si v pouhé fantasii a nechutném přepínání citův; na místo prvotné živosti a jadrnosti nastoupilo pouhé rozjímání, jednotvárné poučování a rozvláčné popisování. Epika z takového směru vzešlá byla obsahu velmi mělkého a řeč její všeho vyššího vzletu prázdna; jediný rým pokládán za hlavní znak básnického umění, tak že plody básnické tehdejší byly, krom několika výjimek, vlastně jen rymovaná prosa. Stav tento značí třetí a to nejnižší stupeň básnictví českého od času vznešené poesie staročeské.

Tuto dobu karakterisují zejména romantické básně „Tristram“, pak „Tandariáš a Floribella.“

Obě náležejí do oboru pověstí bretoňských, jež také v 12. století po západní Evropě se rozšířily. Středem těchto zkazek jest báječný rek a král Artuš se svým družstvem rytířským. Báseň Tristram líčí lásku téhož reka k Isoldě a sepsána jest původně anglicky r. 1170.

Týž předmět jal se vzdělávati okolo r. 1230 výtečný básník německý Gottfrid ze Štrasburka, i pokračoval po něm na začátku 14. stol. v tom Jindřich z Freiberka. Naše česká báseň o Tristramu složena jest kdysi v 14. věku za Václava IV., a sice dle vzdělání obou oněch německých básníkův, ač upříti nelze, že skladatel český také z rozličných románův o Tristramu mnohé věci vážil. Obsah uspořádal básník náš dosti dobře, ale nepojav dotčené pověsti bretoňské spůsobem právě básnickým, vzdělal ji nedbale a rozvláčně; také vtipy a šprýmy jeho jsou nejapné, a mluva beze všeho vzletu. I rozměr jest nesprávný, ano pro samý rým zapomenuto dokonce i na pouhé počítání slabik, což přece jest nejskrovnější požadavek rytmický.

Podobné vady má do sebe rytířská povídka „Tandariáš a Floribella“, pochodící také z doby krále Artuše. Líčí se v ní láska králevice Tandariáše k spanilé Floribelle a zasnoubení jich po mnoha dobrodružstvích, která rytířský milenec vykonal.

Cizí směr romantický zmocnil se též zábavné literatury prosaické pro lid. Skládány byly rozličné menší romány, které na mnoze podivná dobrodružství obsahovaly, ale dotýkajíce zhusta příběhů vlasteneckých, u Čechů velmi oblíbeny byly. Spisové toho druhu vynikají také nad Tristrama a podobné větší jadrností i obsahu i mluvy; jsouce zajisté z většího dílu v prose psáni, dopouštěli spisovatelům větší volnosti. Sem náležejí kroniky o Štilfrídovi a Bruncvíkovi, jež původně bez pochyby veršem sepsány byly.

Štilfríd byl podle pověsti kníže české, jenž pro čest a slávu jazyka českého do dalekých zemí se vydal, kdež podstoupiv mnohé vítězné boje, černého orla na štítě zemi české za erb dobyl. Později pak syn jeho Bruncvík podobným prý hrdinstvím bílého lva Čechům do znaku zemského zjednal. Zdá se, že ony pověsti se vztahují na krále Vratislava a Vladislava, z nichž onen od Jindřicha IV., tento od císaře Fridricha I. za rekovnou pomoc svou na důstojnost královskou povýšen byl.

Jak hluboko aesthetický vkus ve 14. století klesl, toho důkazem jest spis Tkadleček tak řečený; obsahuje žaloby milencovy nad nevěrnou milenkou, k nimž zosobnělé Neštěstí odpovídá, spolu je vyvracujíc.

Jak ze spisu na jevo vychází, byl žalobník-milenec i spisovatelem jeho a jmenoval se Ludvík Tkadleček. Žil v druhé polovici 14. věku u dvora ovdovělé královny Alžběty v Hradci Králové. Spanilá milenka jeho Adlička, která též ve službě královny této byla, provdala se mu za jiného; a nad touto nevěrností Tkadleček hořekuje. Předmět dotčeného spisu byl by se dosti dobře hodil k básnickému zpracování; ale spisovatel, následuje převráceného vkusu své doby, vzdělal onen příběh ve spůsobě hádky dialektické mezi žalobníkem a neštěstím. A přes tuto nepříhodnou formu Tkadleček byl svého času čtením oblíbeným; jeví sice dobrý vtip, obratný sloh belletristický a neobyčejnou vzdělanost skolastickou, jmenovitě hojné vědomosti biblické a klassické, než básnické ceny do sebe nemá.*)

Jiné plody takového romantického směru byly obsahu naprosto cizího. Také tyto docházely veliké obliby u našich předkův.

Předním takovým románem byla Kronika Trojánská či Letopisy Trojánské. Kronika tato přeložena byla již ve 14. století z románu latinského, jejž léta 1287 Vlach Quido de Columna dle řeckého originálu složil. I stala se pro plynný a květný sloh záhy čtením oblíbeným a jest i proto památná, že náleží k prvotiskům českým, byvši již r. 1468 vytištěna. K takovýmto plodům belletristiky starověké původu cizího patří též Pseudokallistenův román o Alexandru Velikém, který také již ve 14. věku přeložen byl.

*) Viz „Listy filolog. a paedag.“ roč. II.

V básnické literatuře 14. věku připomínáme též kroniku Dalimilovu tak řečenou. Jest sice předkem obsahu historického, ale přes to má některé vlastnosti básnické, jež poněkud připsati sluší zvláštnímu úkolu, za kterým neznámý spisovatel ji složil. V 13. věku a na počátku čtrnáctého vloudily se nejedny vady v povahu národa českého, jakož jest sobecké strannictví, nedbání jazyka přirozeného a podobné zjevy mysli nevlastenecké. A proti této nákaze povahy národní vystoupil skladatel kroniky dotčené; živými obrazy z dějin domácích snažil se buditi lásku k mateřské řeči, smysl pro obecné dobré, pro statečnosť a čestné jméno. Pročež podávaje obrazy dějepisné, proplétal vypravování své jadrnými výpovědmi vlasteneckými, vkládal v obsah kroniky své obrazná srovnání, allegorie, pěkné popisy a hojné zjevy dramatické, tak že mnohý článek činí dosti pěknou báseň. Z těch příčin zmínili jsme se o kronice této i zde, ač v historickém oddílu opět o ní řeč bude. Nad to jest nám i důkazem, jak hluboko na počátku 14. století v básnictví českém rymovnictví se zakořenilo; neboť původce kroniky naší přes všecku svou nenávisť proti cizím obyčejům nemohl se zříci cizího rýmu, jenž také jest jediným znakem rýtmickým spisu jeho, tak že právem Rymovanou Kronikou sluje. *)

Zvláštní znak světského básnictví středověkého záležel velkou měrou též v patrném směru poučném, který ukazoval se mimo jiné i v tom, že bájky zvířecké a jiné allegorie pilně vzdělávány byly. Zdá se, že též v písemnictví českém záhy bájky se skládaly, aspoň svědčila tomu nemálo záliba našich básníků v allegoriích, jakož jsme svrchu v básnictví národním vytkli.

Ale takových bájek domácích zachovalo se nám velmi málo; jedna z nejstarších, složená bez pochyby v 13. století, jest báseň „o lišce a džbánu". Tím více dokladův máme, že překládáno z originálů cizích anebo podle nich samostatné bájky skládány. Nejoblíbenějším v té příčině pramenem byly bájky Aesopovy, a není pochybnosti, že již r. 1300 v Čechách bájky aesopské známy byly. Také indické bájky Bidpajovy prostředkem latinského překladu do literatury české uvedeny jsou.

V druhé polovici 14. století dostalo se literatuře naší výtečného básníka, jenž podobným allegorickým spůsobem, jako v bájkách

*) Viz o této kronice Časop. Čes. Mus. 1879.

se děje, básnictví poučné vzdělával: byl to český pán Smil Flaška z Pardubic.

Smil narodil se uprostřed 14. stol. Osvícený arcibiskup Arnošt z Pardubic byl bratr děda jeho a působil snad také ve vychování našeho Smila. Dle svědectví slavného právníka českého Viktorína ze Všehrd a jiných byl Smil Flaška muž zkušený a moudrý, zbožný a šlechetný, i od lidu vůbec vážený a milovaný. Pohříchu zahynul r. 1403 v krvavých půtkách strany své proti Horníkům.

Smil Flaška sepsal mimo sbírku přísloví také několik didaktických básní. Nejdůležitější z nich a největší jest „Nová Rada“; sluje tak naproti Radě Otcově jakožto starší radě, již Smil nepochybně též složil. Nová Rada vypisuje, jak mladý lev obeslal před sebe zvířata, aby jemu, mladému králi svému, poradila, kterak po svém nebožtíku otci panovati má. K vyzvání tomu sešlo se jich 44. První jal se králi raditi orel a po něm následovala ostatní zvířata jedno po druhém, tak že obyčejně čtvernožec s ptákem se střídal. Rady a pravidla, v básni této obsažená, vztahují se dílem k soukromému života spůsobu, dílem ku správě zemské; nalézá se tam bohatý poklad pěkných mravných průpovědí, vybízejících jadrnými slovy k moudrosti, spravedlnosti, k milování pravdy a blížního, ku skromnosti a bohabojnosti. Místy ovšem jest poučování poněkud rozvláčné, leč vady této byl v středověku málokterý básník prost. Také pravděpodobnosti se básni aspoň sem tam nedostává, ježto mnohé rady s povahou rádcův se neshodují; tak na př. dravec sokol radí, aby se lev varoval násilnictví proti svým lidem. Ale přes to svědčí Nová Rada o bystrém soudu, bohaté zkušenosti a o vzácném básnickém nadání Smila Flašky. Pozoroval bedlivě život i povahy lidské a důvtipně obojí posuzoval, vnikal hluboko v rozličné poměry soukromého i veřejného života a dovedl vše tak mile a ladně vylíčiti, že spis jeho i rozum i cit a obraznosť stejnou měrou zajímá.*)

Vedle jmenovaných plodů vyskytuje se v didaktické poesii doby této též drahně básní mravokárných a allegorických, k nimž náležejí „Satyry o řemeslnících“ z polovice 14. století, dvě básně „Svár vody s vínem“ a „Podkoní a žák“, pak „Spor duše s tělem“ a j. Rozepře mezi tělem a duší bývala oblíbeným předmětem básnickým; vyskytujeť se v mnohých i latinských i jinojazyčných básních. Skladba česká jest dosti samostatná. Jeví se v ní jakož více méně i v ostatních plodech mysl vzdělaná a ušlechtilá, dialog svěží a prostý; místy však nelze nepozorovati středověkých podivností a nechutných titěrností, tu pak bývá sloh rozvláčný a strojený.

*) O Smilu Flaškovi viz Časop. Čes. Mus. 1855 a Sborník vědecký V. r. 1873. Novou Radu vydal dr. Gebauer r. 1876.

Mezi allegorickými básněmi zasluhuje též zmínky báseň „Anticlaudianus“, jižto neznámý básník český podle větší skladby latinské, cistercien. knězem Alanem z Rysselu (1114—1203) sepsané, vzdělal. Obsahuje dosti věrný obraz filosofie tehdejší.

β) Básnictví duchovní.

Nejstarší památka oboru toho jest píseň církevní „Hospodine, pomiluj ny“, která místy podnes v kostelích se zpívá. Slovo „pomilovati“, jež tu má smysl našeho „slitovati se“ patrně toho dokazuje, že píseň ta jest původu staroslovanského. Pochází tedy z časů sv. Cyrilla a Methoda, kteří ji snad již z jihu k nám s sebou přinesli. Píseň sama jest stručné rozvedení řeckého „Kyrie eleison“ (staž. krleš) i stala se záhy Čechům tak obvyklou, že ji při rozličných slavných případnostech zpívávali.*) Takovými památkami jsou též tak řečené „Zlomky hlaholské“, dva listy pergamenové z X. století; obsahujíť některé hymny církevní obřadu řeckého, psané písmem hlaholským, ale v jazyku staroslovanském. Vysokého stáří, snad z doby sv. Vojtěcha, jest také píseň „Svatý Václave, vévodo české země“.

Z toho viděti jest, že nejstarší náboženské básně byly jen krátké písně bez rýmu, tak jako nejstarší památky poesie světské. Než prodlením času také v tom odvětví užíváno rýmu, jako svědčí hojné sbírky pěkných písní církevních, které zvláště ve 14. století za arcibiskupa Arnošta z Pardubic na kůrech kostelních zpívány byly. Stůjtež zde na př. staré dosud známé zpěvy: „Narodil se Kristus pán“ a „Vstalť jest této chvíle“.

Zvláštní druh poesie nábožné činily tak řečené legendy. Pocházely nejvíce od duchovních, kteří opěvali život a skutky spasitele, panny Marie, apoštolův a jiných svatých.

Z četných legend českých vyniká nad jiné velikostí i cenou básnickou legenda o sv. Kateřině.

Jediný rukopis legendy této z konce 14. století, jenž do r. 1648 v bibliotéce Rožmberské v Praze byl, nalézal se dlouho v král. bibl. štokholmské, kdež jej r. 1850 dr. Pečírka objevil, načež l. 1860 ona legenda Erbenem vydána byla. Roku 1878 vrácen byl dotčený rukopis ze Švéd a chová se spolu s jinými rukopisy českými v morav. archivě zemském v Brně.

Legenda o sv. Kateřině patří k nejvzácnějším památkám staročeské literatury, zejména té doby, kde básnictví v cizích předmětech a v rýmu si libovalo.

---

*) Viz „Dějiny církev. básnictví českého“ od Jos. Jirečka. V Praze 1878.

Drží v té příčině poněkud totéž místo v poesii duchovní, jaké Alexandreida v básnictví světském; vyznamenávát se živým slohem, plynným veršem, jadrným rýmem a staročeským jazykem. Vedle kterýchžto předností nelze v ní však místem neznamenati přílišné rozvláčnosti; mnohé monology a rozmluvy mají do sebe spíše ráz rhetorické strojenosti než přirozené opravdovosti.

Ostatní legendy této doby jsou co do ceny básnické, kromě pěkné legendy o sv. Dorotě, větším dílem velmi chatrné, smyslu asketického a zázračného, slohu pak velmi rozvláčného, dokazujíce tak jako mnohé plody básnictví světského též doby patrné klesání poesie české vůbec. Sem patří legendy o sv. Prokopu, o sv. Anselmu, Ježíšovo mládí a mnohé jiné. Než všecky tyto a podobné legendy byly na mnoze poučným čtením a nábožnou zábavou pro lid, jenž měl v nich poznávati vzory křesťanského hrdinství, které světa se odříká a prospívajíc stále ve zbožnosti, snaží se, dokonalosti mravné dosíci. Pročež vyskytují se takové legendy zhusta v modlicích knihách, jichž se nám drahně ze 14. a 15. století v rukopisech zachovalo.

K básnictví duchovnímu třeba přičísti také překlady žalmův. Již v 13. a 14. století vzňala se v mnoha mužích básnickým duchem nadaných láska k nábožným zpěvům hebrejským čili žalmům. I snažili se převésti je na jazyk národní. A tak povstaly rozličné žaltáře, jako jest na př. žaltář Klementinský z konce 13. neb ze začátku 14. stol., žaltář Witemberský ze 14. století a m. j.

S nábožnou poesií středověkou spojiti dlužno též zvláštní spůsob dramatického básnictví, totiž tak řečené středověké mysterie. Byly to živé obrazy, v nichž jednotlivé osoby své úkoly odříkávaly neb také konaly. Původ vzaly v obřadech křesťanských, zvláště takových, jež týkaly se hlavních svátkův. Takovými předměty bývaly: narození spasitele (v jesličkách), umučení a z mrtvých vstání jeho a p.

Tyto mysterie byly zprvu latinské, obsahu vážného, a mniši je sami v kostelích provozovali před lidem, který arci slovům nerozuměl, ale obrazům.

Provozovány byly u večer před božím hodem vánočním, kdež představován Kristus v jesličkách, potom o velikonocích, kde vztahovaly se na umučení, pohřbení a z mrtvých vstání Ježíše Krista, zjevení se jeho učenníkům do Emaus jdoucím a p. Takové látky bývaly s počátku nejoblíbenější.

Brzo však představovaly se i jiné příběhy z písma, a hráno i mimo svátky. Tu pak účastnili se mysterií též nekněží, a do latinských her vkládány rozličné průpovídky v řečech národních. Tímto přiměšováním osob a episod světských stalo se, že v mysteriích ponenáhlu dosáhl vrchu obsah světský nad nábožný, až posléze herci nekněží docela se jich zmocnili k větší zábavě lidu obecného. Tím však básnický duch z mysterií na mnoze vymizel, a sprosťáctví do nich se vloudilo.

Takové hry rozšířily se záhy z Francie do Němec a odtud i do Čech. Máme z tohoto dramatického básnictví středověkého, a sice ze 14. století, nejprve vážnou báseň „Hrob boží", která jest asi pouhý překlad staré básně latinské, pak zlomek světácké hry „Mastičkář". *) Tato druhá skladba jest sice vtipná i slohu obratného, tak že svého času byla velmi oblíbena; ale přece jest místy obsahu poněkud necudného a drzého. Tento způsob dramatiky středověké byl šíře vzděláván v 16. a 17. věku, o čemž níže jednáno bude.

B. Prosa.

1. Literatura nábožená. Jakkoli v této první době literatury české předkem básnictví kvetlo, tak že jí přísluší dokonce jméno zlaté doby původního básnictví národního; nicméně vyvíjelo se v ní také již písemnictví prosaické, jež během 14. věku na vysoký stupeň jadrné prosy didaktické se povzneslo.

Nejstarší prosaická literatura v Čechách povstala z potřeb církevních. Není pochyby, že již proslulí apoštolé slovanští, Cyrill a Method, některé díly písma sv. a knihy obřadní buď sami převedli nebo převésti dali na jazyk slovanský.

Dokazují to výše již jmenované „Hlaholské zlomky", které sice jen několik kostelních zpěvů obsahují, ale patrně jednou částkami větších staroslovanských knih byly, k potřebám obřadním určených.**)

Když potom na místo církevní bohoslužby slovanské jazyk latinský za obřadní uveden byl, tu překládány také záhy latinské církevní spisy na jazyk český. Za nejstarší známý překlad takový pokládá se zlomek evangelia sv. Jana, jenž drží v sobě půl druha

---

*) Časop. Čes. Mus. 1847.

**) Glagolitische Fragmente. Prag 1857.

listu pergamenového. Pochází snad z 10. století a byl by tudy vedle Rukopisu Zelenohorského nejstarší památka literatury české. Kniha, z níž onen malý zlomek se zachoval, obsahovala prý text evangelií latinských, do něhož mezi řádky vepsán byl překlad český podle vulgáty učiněný.*)

Avšak za prvních dob bohoslužby latinské udržovaly se porůznu také obřady slovanské. Poslední útočiště nalezly v klášteře sazavském za šlechetného opata sv. Prokopa († 1055). A odtud zachoval se nám vzácný pozůstatek také starého písemnictví slovanského; jest to tak řečené Evangelium Sazavské či Remešské, jehož první cyrilská část bez pochyby od samého sv. Prokopa v 11. století sepsána byla.

Toto evangelium daroval Karel IV. klášteru slovanskému v Emausích v Praze, odkud dostalo se neznámým spůsobem v 15. století do Cařihradu a odtud v drahocenné vazbě v 16. věku do Francie, a sice do chrámu Remešského, kdež králové francouzští na ně až do konce 18. století při korunování přísahali.

Záhy spisovaly se také životy svatých mučenníkův, které v celek sebrány byvše, činily tak řečený passionál či pašionál. Byly podle latinského spisu po česku vzdělány, vyjma životopisy českých svatých, sv. Ludmily, sv. Václava a j., které jsou nepochybně prací původní.

Sluší zde zmíniti se též o Životě Kristově; jesti to práce obsahem výborná, již nějaký spisovatel složil podle čtyř evangelií buď ku konci 13. neb na začátku 14. století.

Později přihlíženo zvláště k překládání písem svatých. Mnohé části bible přeloženy jsou dílem již ve 13., dílem ve 14. století, ale celá bible ku konci přivedena teprve na začátku 15. věku, kdež nějaký duchovní onyno části v rozličných dobách přeložené v jeden celek snesl.**)

Nejstarší překlady písem sv. mají vedle důležitosti jazykové též velikou cenu kulturohistorickou, vysvětlujíce nám poněkud

---

*) Také zlomek evangelia sv. Jana p. prof. Šembera za podvržený má (v Dějinách literatury staročeské a ve spise o Libušině Soudě); než poněvadž důvody tam podané opírají se z veliké části o ty důvody, jež p. professor o nepravosti Libušina Soudu přivedl, tedy historie literarní ani této památky dosud pominouti nemůže. Obranu tohoto evangelia viz v Čas. Čes. Mus. r. 1878 str. 150.

**) O staročeském překladu starého zákona viz Čas. Čes. Mus. 1864 a 1872, články od J. Jirečka.

i mravy a obyčeje předkův našich. „Neboť překladatelé uložili v nich množství slov, výrazův a obratův z doby své, po nichž bychom v světské literatuře na darmo se ohlíželi. Překládajíce biblí, hleděli zhusta mínění biblická podle rozumu a zkušenosti své a povahy vzdělanosti středověké sobě znázorniti. A odtud jde, že mnohé názvy pokrmů a nápojů, obuvi a oděvu, nádobí a nábytku, rostlin a zvířat, stavebních a hudebních věcí, jež se v písmě nacházejí, jsou tolikerá svědectví o spůsobech a obyčejích předkův našich té doby, z nížto překlad pochází. Povaha řeči samé zobrazuje nám zřetelně, jak předkové naši v jednotlivých dobách středověku byli uvykli své myšlenky projevovati.“ (J. Jireček.)

Konečně i toho připomenouti dlužno, že bedlivé čtení biblických spisův a pilné jich překládání na jazyk český bylo školou, kterou výteční spisovatelé 14. věku, mezi nimi také Štítný, k oné obratnosti stylistické dospěli, že napotom dovedli tak světle a jadrně i o abstraktnějších myšlenkách a pravdách pojednávati.

2. Literatura vzdělávací. Z oné příčiny úzce souvisí s literaturou náboženskou v této době literatura vzdělávací, v nížto nejvýtečnější prosa 14. století se vyvinula. Založením vysokých škol pražských r. 1348 Karel IV. nemálo prospěl vědeckému pokroku v Čechách; stalať se Praha středištěm vědeckého zkoumání v střední Evropě. Pěstovány tu sice vědy, po spůsobu středověkém vůbec, jazykem latinským, což arci ku vzdělání řeči české bezprostředně nesloužilo. Ale universitními studiemi budila se badavosť v mládeži české, její zkoumavá mysl vždy více prospívala, až posléze i na poli literatury české jeviti se začala. Povstaliť v druhé polovici 14. století z národu českého výteční myslitelé a výmluvní řečníci, jižto buď přímo neb nepřímo v literaturu českou působili. K těm, kteří důmyslem a badavostí svou nad jiné vynikali, náleželi zejména Vojtěch Ranko či Raněk a Matěj z Janova, proslulí theologové, jižto učeností svou dobyli sobě mistrovské hodnosti na universitě pařížské. Znamenitou pak výmluvností proslul tehdáž Moravan Milič z Kroměříže, místokancléř Karla IV. Oddav se k vybídnutí samého císaře kazatelství, ostře horlil na neřesti svého věku, chtěje lid k polepšení mravův navésti. Neobyčejná výmluvnosť a ohnivé nadšení nábožné zjednaly mu v krátkém čase největší pozornosť a náklonnosť císařského příznivce i obecenstva pražského. A tento výtečný muž byl předním rádcem a učitelem slavnějšího ještě žáka, Tomáše ze Štítného, jenž poučný směr činnosti Miličovy

na pole literarní přenesl a tvůrcem nejušlechtilejší prosy staročeské se stal.

Štítný narodil se asi r. 1325 na otcovské tvrzi Štítném v Táborsku. Bystrá mysl, hluboká zbožnosť a jemný cit pro krásu a vznešenosť přírody, ušlechtilá láska k mateřskému jazyku jsou hlavní vlastnosti jeho, které dobrým vychováním záhy se vyvíjely. Při založení vysokých škol pražských r. 1348 byl Štítný již dospělý jinoch; i odebral se z otcovského domu také na učení toto. Vyznává sám, že za své mladosti rád četl o věcech božských, rád mistry slyšel a o všem rád přemítal. Mimo universitu působili u vzdělání jeho zvláště výše jmenovaní již mužové, Vojtěch Raněk*) a Jan Milič.**)

Vědecké badání středního věku vztahovalo se z většího dílu na předměty náboženské. Tehdejší myslitelé a učenci brávali sobě za úkol, vykládati rozličné i nejzáhadnější otázky náboženské, snažíce se, odůvodniti je pomocí filosofických, často křivě pojatých systemů starého věku. Kterýžto směr vědeckého zkoumání vedl obyčejně k nejtemnějším výkladům, ano druhdy o věcech zcela nepatrných psáno a rozumováno s největší učeností, tak že nám nyní mnohé takové výklady až směšnými se býti vidí. A přitom často takovým učencům ani nešlo o vynalezení pravdy, nýbrž jediné o to, by svou strojenou a planou učenosť na odiv vystavili. Nad to nedbali také toho, aby některými výsledky badání svého ku vzdělání obecného lidu přispěli; alebrž majíce všecku učenosť za výhradné jmění cechu svého, skládali spisy své toliko jazykem latinským, který i pro svou vytříbenosť stal se spisovnou řečí těchto skolastických učenců středověkých.

Tomáš Štítný brzo prohlédl sobecký a planý ráz učenosti takové a proto opřel se proti němu s veškerou mocí ducha svého. Jsa zběhlý ve všech naukách věku svého, měl spolu i ten zvláštní dar, že dovedl vykládati vědomosti své slohem jasným, příjemným a jadrným. Obral si sice též pravdy křesťanského učení za předmět zkoumání svého, ale byl dalek temného mudrování a hloubání skolastického, které dle filosofických soustav mudrců pohanských škrobeně měřilo důkazy pro pravdy křesťanské. Štítný obrátil se raději k důkazům bližším a případnějším, kteréž na sv. písmě, na zdravém rozumu a jasných výjevech přírodních se zakládaly, ač

*) Viz Čas. Čes. Musea 1872.

**) O něm viz Naučný Slovník a Tomkův Dějepis Prahy.

přitom důležitých výpovědí i starých klassikův nepomíjel. A toto badání jeho nemělo nic sobeckého a ješitného do sebe; hleděl zajisté předkem k tomu, aby výsledky zkoumání jeho dostaly se mezi lid. Praví nejednou ve spisech svých, že knihy své skládal, chtěje krajany navésti k tomu, „aby ze zlého se kárali, pravdě se naučili a v dobrém se roznítili.“ Nechtěl tedy chrám učenosti křesťanské nějakou latinskou zdí ohraditi; alebrž snažil se šířiti ji mezi lidem, aby tou měrou mysl, ano celou povahu jeho vzdělal a ušlechtil. Zkrátka, Štítný zastával naproti učeným sokům svým tu šlechetnou zásadu, že všeliká učenosť šířiti má vědomosti prospěšné i mezi neučenými třídami národu.

Z těch příčin také nedbal latiny v rozpravách svých, skládaje spisy své naskrze řečí českou, a to slohem prostým a zřetelným. Bylo tudy přirozeno, že díla jeho také s velikým zalíbením a prospěchem se čítala. Jako předtím s čilou pozorností poslouchána byla kázání Miliče z Kroměříže, tak pilně nyní čítány spisy učně jeho Štítného.

Než takové počínání národního myslitele těžce nesli latinští učenci na vysokých školách pražských. I hleděli jej všude v cechu svém osočovati tvrdíce, že Štítný užívaje jazyka českého, vůbec srozumitelného, velebnou učenosť jejich jen snižuje z cechův učených v lid sprostý. Ale Štítný nedbal na všecky takové výčitky; a když latinští učenci nepřestávali mu vytýkati, že po česku píše, odpověděl jim asi v tento rozum: „Sv. Pavel psal epištoly své židům židovsky, Řekům řecky, každému národu v řeči jemu srozumitelné; proč bych já Čechům, krajanům svým, česky psáti se ostýchal? Budu česky psáti, protože Čech jsem a pán Bůh Čecha jako Latiníka miluje.“

A maje takto šlechetnou péči o vzdělání národu i jazyka svého, nepřestával skládati rozličné spisy, jimiž poučoval lid o důležitých otázkách náboženských a mravných.

Ještě na začátku našeho století netušil nikdo ani množství spisův Štítného ani jejich ceny. Teprve Palacký, sbíraje materiál pro dějiny české, obrátil veřejnou pozornosť k nim, načež Jungmann, Čelakovský, Hanuš, zvláště pak Jaromír Erben a Vrťátko počali na světlo vynášeti bohaté poklady ony.

Tomáš ze Štítného skládal své literarní práce v spůsobě malých spisů, které knížkami či traktáty se nazývají, a z nichž každý svůj celek činí. Takovýchto knížek čili traktátův až posud nalezeno 26. Rozeznati slušno v nich dvojí směr, totiž badavý či spekulativní a mravoučný.

Nejdůležitější spis prvního druhu jsou „Rozmluvy nábožné“, nyní tak řečené, jež však Štítný sám nazývá „Řeči besední“. Snažil se tam pravdy křesťanského učení vědeckým spůsobem odůvodniti; obsahujeť ono dílo hlubší či filosofické rozjímání o bohu, o andělích jakožto prostřednících mezi bohem a lidmi a o člověčenstvu. I chtěje obsah a sloh čtenáři příjemnějším učiniti, užil methody sokratické, složiv své dílo na spůsob prosté rozmluvy mezi otcem a dětmi. Pro důležitosť filosofickou toho spisu založil na něm Hanuš dílo své „Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného“, r. 1852 Maticí Českou vydané.

Ale většina spisův slavného učence našeho jest obsahu mravoučného. Literarní snaha jeho vedla jej předkem k tomu, aby vštěpoval lidu pevné přesvědčení náboženské a šlechetné zásady mravní.

Traktáty tohoto směru jsou buď práce původní nebo dle jiných spisův cizojazyčných složené; i uveřejněny jsou tiskem aspoň z větší části ve dvou vydáních. První opatřil K. Jar. Erben titulem „Tomáše ze Štítného knížky šestery o obecných věcech křesťanských“, jež vydala r. 1852 universita pražská na památku svého pětisetletého trvání. A druhý spis „Thómy z Štítného knihy naučení křesťanského“ upravil k tisku bibliotékář Vrťátko, i vydán jest l. 1873 na oslavu stoleté památky narozenin Jungmannových sborem Matice České.

Oba řečení spisové jsou, jakož výše dotčeno, směru vzdělávajícího, s tím však rozdílem, že první, Erbenem vydaný, ustanovil Štítný sám hlavně pro své dítky, druhý pak pro širší obecenstvo, pročež také obšírnější jest prvního; obsahujeť asi 17 didaktických traktátův, kdežto první jich jen osm v sobě drží.

Všickni spisové Štítného záhy hojně přepisováni a pilně čítáni byli. Jsouť psáni tak živým a jadrným slohem, že neodolatelně dojímali mysl i srdce čtenářův. Štítný pronášel se vždy spůsobem případným: psal prostě a zřetelně, chtěl-li k rozumu mluviti; užíval řeči živé a názorné, obracel-li se k srdci; sloh jeho býval řečnický, duchem biblickým se nesl, chtěl-li přesvědčením a vůlí lidskou hnouti. A jeden z hlavních prostředků, jímž Štítný sloh svůj tak líbezným činil, záležel v hojném užívání obrazův přírodních. Jak vznešené mínění o přírodě měl, o tom svědčí slova jeho, když dí: „Svět jest jako kniha, kterou ruka, já mním, moc a moudrosť boží napsala; všeliký tvor jest jako slovo v té knize, jež o boží moci a moudrosti svědčiti má. Tu přijde, jak se to stává, jeden, vidí tu knihu a pohledne do ní; však co každé slovo

znamená, neví. Přijde druhý a chválí zevnějšek knihy, jak skvostně jest vázána, a třetí velebí zase její dobré písmo; jediné duševní člověk rozumí smyslu, který ve slovech jest.“

Závěreční úvaha o Štítném. Spisovatelská činnosť Štítného jest vzácným úkazem v dějinách 14. věku. Stěží bý bylo nalézti spisovatele v jakékoliv literatuře evropské, který by byl za oněch dob, kde samospasitelná latina pokládala se za jediný vzdělaný jazyk, národní písemnictví obohatil a ušlechtil tak hojnými a dobrými plody. Jest sice pravda, že myšlenky, Štítným hlásané, jsou nám již odjinud na mnoze známy, i že forma, v nížto je odíval, pro naše časy nehrubě se hodí; přes to však jsou spisové jeho vzácné důležitosti filologicko-historické. Poskytují zajisté jazykozpytci nejlepší vzor vzdělané prosy staročeské; kulturní historik nalezne v nich bohatý materiál k poznání socialních, politických a církevních poměrů 14. století a vyrozumí spolu i tomu, jak mocně jediný onen osvícený muž působiti dovedl v jemnou mysl národu, veda lid v jisté míře k přemýšlení samostatnému a napravování mravův velice pokleslých. Jako předtím Matěj z Janova důkladnými spisy vědeckými, latině psanými, budil ducha badavého, jako Milič z Kroměříže ohnivou výmluvností svou vybízel lid k životu ctnostnému: tak Štítný spisovatelskou činností svou sloužil oběma dotčeným směrům, a to spůsobem vůbec srozumitelným a dojemným.*)

Vedle vzdělávací literatury, jižto representoval nejvýtečnější spisovatel 14. věku, pěstováno v též době také již dějepisectví a právnictví.

3. Nejstarší dějeprava záležela v pouhém kronikářství. Skladatelé kronik či kronisté vypravovali příběhy prostě dle pořádku let, nevnikajíce u vnitřní spojitosť dějin ani v povahu jejich aneb osob jednajících.

Tento prvotní spůsob dějepisectví vzděláván v středověku, jako u jiných národů, také v literatuře naší jazykem latinským, a přední skladatelé takových kronik náleželi k stavu duchovnímu jakožto nejvzdělanějšímu v středním věku. I vynikl tehdáž nad jiné starý kronista Kosmas († 1125), děkan kapitoly pražské, jejž jmenují také otcem dějepisectví českého.**)

*) O Štítném viz Osvětu r. 1874 a Čas. Čes. Mus. r. 1878.

**) Tomkův výtečný překlad kroniky Kosmovy viz v díle „Prameny dějin českých“ z r. 1873.

Po něm vzdělávali v 12. a 13. století také jiní dějepravu českou jazykem latinským, spisujíce kronisticky i minulé i souvěké příběhy země české, a byli to opět jen osoby duchovní vysoko postavené.*)

První kroniku jazykem českým sepsal neznámý spisovatel na začátku 14. století, která vůbec kronika Dalimilova sluje, a o níž svrchu již řeč byla.

Jméno své má dle domnělého skladatele Dalimila Meziříčského, kanovníka boleslavského, jehož Hájek v kronice své připomíná. Pravý však původce kroniky dotčené byl bezpochyby rytíř-laik řádu Johannitského, jenž v l. 1309 a 1310 již co stařec přebýval v klášteře konec mostu na Malé Straně.**) Vypisuje v díle svém dějiny české od nejstarších dob až do časův Jana Lucemburského.

Kronika tato má tu důležitosť, že jest první historické dílo po česku psané, a že její skladatel příběhy po smrti krále Otakara II. líčí jakožto souvěký, namnoze očitý svědek; ovšem že místy na jevo dává nedostatek objektivnosti a trpkou nechuť proti cizincům, jmenovitě Němcům, jižto za posledních Přemyslovcův tak silně v Čechách se rozmnožili na ujmu obyvatelstva domácího. Básnické vlastnosti, prostý sloh a vlastenecký obsah učinily kroniku Dalimilovu čtením velmi oblíbeným, pročež také zhusta přepisována, ano již ve 14. století i do němčiny přeložena jest.***)

Větší péči o dějepravu českou ukázal v druhé polovici 14. století sám Karel IV. K rozkazu jeho sepsal Přibík Pulkava z Hradenína († 1380), některý čas rektor školy kollegiatní u sv. Jiljí, kroniku o zemi české po latinsku, již pak přeložil také na jazyk český. Pulkava vypravuje začátek dějin českých jako Dalimil, líčí zvláště neblahou dobu Otty braniborského a končí smrtí králové Alžběty r. 1330. On byl první dějepisec, jenž psal prosou českou a přes všecko učené, latinské vzdělání zachoval ve slohu svém ryze český ráz.

Též z vůle Karla IV. převeden jest životopis jeho, který on sám latinsky sepsal, na jazyk český, opět nejspíše Pulkavou.

Než i cizích dějin a zemí si všímáno a spisy o nich jednající na česko vykládány. Tak vzdělal Vavřinec z Březové, mistr university pražské, bezpo-

*) Viz Palackého „Würdigung der alten böhm. Geschichtschreiber.“

**) Viz o Dalimilovi a kronice jeho Úvod k III. dílu Pramenů Dějin Českých.

***) Když v 16. století na místo její kronika Hájkova nastoupila, i potom několikrát tiskem vydána. Tak máme velmi vzácné vydání Pavla Ješína z r. 1620, vydání upravené od Faustina Procházky z r. 1786, trojí vydání od V. Hanky a vydání od Jana Ortha z r. 1874; nejnověji a nejlépe tu kroniku vydal J. Jireček v Pramenech Dějin Českých v dílu III. a v Památkách Staré literatury České č. 2.

chyby na začátku 15. století oblíbený tehdáž cestopis Angličana Jana Mandevily „Cestu po světě", konanou r. 1332—1335; také přeložil z latiny Kroniku o římských císařích. Nejdůležitější však toho druhu práce jest výborný překlad znamenitého cestopisu „Million" či vypsání zemí východních, zvlášť veliké říše Kublaje chána.*) Kteréžto dílo sepsal dle vlastních zkušeností slavný cestovatel benátský Marko Polo asi ku konci 13. století, jak se podobá, po latinsku, načež v 14. věku do rozličných jiných řečí přeloženo jest. Kdo český překlad učinil, na jisto říci nelze.

---

4. **Právnictví** v Čechách vzděláváno také záhy v středověku; což z toho na jevo jde, že již v Rukopise Zelenohorském právní pře byla předmětem básně, v nížto patrně jeví se živý smysl pro spravedlnosť vůbec a pro domácí práva i zákony zvláště. Výslovně připomínají se tam **zákony věkožizných bohův a desky pravdodatné**, ano na konci Libušina Soudu dí Ratibor: „Nechvalno nám v Němcích iskati pravdu; u nás pravda po zákonu svatú, juže prinesechu otci naši. . ." Což patrně naráží na zákony, jež od starodávna v zemi se zachovávaly. Leč z pohanských dob krom oné básně jiných památek nemáme, v křesťanském pak středověku věci právní a soudní zprvu jenom latině spisovány byly. Ale ve 14. století pronikla posléze i v tom odvětví literarním tak jako v dějepisectví řeč česká.

Nejstarší památka právnictví po česku sepsaná jest „**Kniha starého pána z Rožmberka**" z první čtvrti 14. století.**)

Líčí se v ní obyčeje u vedení rozličných pří a spolu pravidla právní při tom zachovávaná, a to vše tak podrobně, že jasného pohledu nabýváme na celé ústrojí práva českého na začátku 14. věku. Ale kniha tato není pohříchu celá. Jméno má nepochybně od Petra z Rožmberka, nejvyššího komorníka král. čes. (1312—1341), jemuž náležela.

Ona kniha jest veledůležitou pomůckou k poznání staročeských obyčejů soudních i staročeského jazyka právnického.

Druhý přední právnický spis této doby jest „**Výklad na právo zemské**", jejž sepsal ku konci 14. století **Ondřej z Dubé** († 1412), nejvyšší sudí království českého. Spis tento vykládá spůsob, jakým vedlo se právo při soudě zemském, jejž spisovatel dle zvyklosti dávné i dle zkušenosti vlastní zevrubně popsal. Spolu poznáváme z něho přední soudy v Čechách, soud dvorský, duchovní a zemský.

---

*) Vyňatky z Millionu a z jiných děl zde připomenutých viz ve Výboru z Literatury České I. a II. díl; pak v Dějinách řeči a literatury české od A. Šembery; z cestopisu Marka Pola Čas. Čes. Mus. 1873.

**) Vydána Vinc. Brandlem.

Slavný Ondřej z Dubé založil z veliké části dílo své na Knize Rožmberské i stal se takto následovníkem neznámého spisovatele téměř o sto let staršího, ale spolu byl předchůdcem slavnějšího ještě právníka, Viktorina ze Všehrd, jenž zase o sto let později se proslavil.

Mimo jmenovaná čelnější díla právnická náležejí do této doby ještě spisové tito: 1. Řád práva zemského, jenž obsahem poněkud se podobá Knize Rožmberské. 2. Majestát Karla IV. (Majestas Carolina) o správě království českého z r. 1348. 3. Řád korunování krále českého, z nařízení Karlova nejprve latinsky sepsaný a potom na český jazyk přeložený. 4. Rozličná práva manská a městská.

Na konci buď ještě doloženo, že v I. době povstali také skrovní arci počátkové českého slovníkářství. Přede vším zde jmenovati sluší glossy české v glossáři latinsko-německém konstanckého biskupa Salomona († r. 920). Spis ten chová se v Čes. Museum, pochází asi z polovice 13. věku a obsahuje nejen velmi krásné drobnomalby, jež k nejstarším a nejvýtečnějším památkám staročeského umění patří, nýbrž vedle německých, latin. a jiných gloss také české, kteréžto i v ohledu jazykozpytném i kulturním důležity jsou.*) — Sem též náleží Rozkochaného vokabulář latinskočeský, sepsaný mezi r. 1360—1364 a j. —

Ze všeho, což v přehledu tomto o prose české jest pověděno, jde na jevo, že v staré době písemnictví českého vedle literatury mravoučné zvláště právnictví se vzdělávalo, dospěvši i k vzácným spisům původním. A rovnou měrou prospíval také jazyk právnický, tak že již ku konci 14. věku (asi od r. 1379) první české listiny místo latinských vydávati se začaly; ano nedlouho potom jich valem přibývalo, až posléze za Václava IV. veškeré jednání veřejné dálo se jazykem českým.

*) Dotčený rukopis gloss Salomonových, jinak „Mater verborum“ řečený, jest veliký foliant; obšírné o něm pojednání od Bauma a Patery viz v Časop. Mus. r. 1877.

DOBA STŘEDNÍ.

Povaha její.

Tato doba literatury české jde od r. 1410 až do druhé polovice 18. věku. Jako předešlá doba, jmenovitě v první části své, prospívala hlavně u výtečném básnictví, tak zase tato perioda zvláštní plodností v literatuře prosaické honositi se může, obsahujíc však i smutný úpadek písemnictví českého na konci 17. a v první polovici 18. věku.

Již literarní činnosť Štítného, vyznamenávajíc se jadrnou prosou, učinila vedle právnictví chvalný začátek ku přechodu z básnictví k prose; avšak utvrzena jest proměna tato i jinými příčinami, které nejen u vzdělání jazyka českého vůbec, nýbrž zvláště u vývoj prosy mocně působily. Z takových příčin sluší zde předkem vytknouti literarní činnosť Jana Husa a Jednoty bratrské, pak působení humanismu v Čechách.

M. Jan Hus byl mimo jiné i opravcem dobropísemnosti české. Za času jeho nalézaly se v pravopise zmatky veliké. Bylať abeceda latinská základem spisovné řeči; ale poněvadž neměla zvláštních písem k označení ryze českých či slovanských zvukův, jako jsou *č, ď, ň, ř, ž* a pod., tedy znamenány jsou tyto všelijakým spůsobem, často jeden zvuk dvěma i třemi literami, z čeho druhdy i nejasnosť v psaní povstávala. Nad to délka samohlásek označována zdvojováním jich, rozdílu pak mezi *i* a *y* naprosto nešetřilo se, ano *y* téměř zobecnělo. Hus chtěje tyto vady odstraniti, doplnil abecedu latinskou písmeny zvláštními, opíraje se o staroslovanštinu. A k tomu konci navrhl nejprve znaménka rozlišovací či diakritická, naznačiv souhlásky tečkou k vyjádření zvuků slovanských (*ċ, ṡ, ż*, . . . = *č, š, ž*), délku pak samohlásek čárkou (*á, é, í, ó, ú, ý*); posléze vytkl mimo jiné ještě zvláštnosti též rozdíl mezi *i* a *y*, ono po měkkých, toto po tvrdých souhláskách klada. Kterážto pravidla obšírněji vyložil ve zvláštním spise latinském. Jednoduchosť, určitosť a důslednosť jejich byla na bíledni; nic méně teprv Jednotou

bratrskou během 16. století nabyla obecného rozšíření v literatuře české a stala se základem dnešního určitého pravopisu našeho.*)

Avšak vedle této zásluhy Husovy slušno připomenouti ještě jinou stránku z literarního působení jeho. Hus jakožto nadšený horlitel za opravy církevní musil hleděti k tomu, by jasným, ano prostonárodním spůsobem šířil myšlenky své mezi lidem; působilť jakožto horlivý kazatel nejen v Praze, ale i po krajích. Byl tedy úmysly svými přirozeně k tomu veden, aby bedlivě všímal si mluvy obecné. A že tak činil, vychází na jevo nejen z podstatných zpráv, že byl kazatelem oblíbeným, ale i z českých spisův jeho, které vesměs o tom svědčí, že Hus ušlechtiv řeč lidu obecného, povznesl ji na jazyk spisovný. Kráčel zajisté touž cestou, na jakou nastoupil svého času proslulý Štítný; oba snažili se vzdělávati řeč obecnou, aby z ní učinili prostředek nejlepší k poučování národu samého, jen že Hus v té věci dále zašel než předchůdce jeho, s mluvou lidu ještě více se spřáteliv.

Ku vzdělání literatury české přičiňovala se též Jednota bratrská, tato, ať tak díme, duševní dědička kazatele betlemského.

Tato společnosť náboženská, povstavši v polovici 15. století, nabyla teprve v 16. věku znamenité důležitosti pro literaturu českou, když zásadu stálého pokroku a zdokonalování, jehož starší strana se vzdalovala, pojala v učení své. Z té příčiny pěstovala se vzácnou horlivostí školství, a hlavním předmětem vyučování stala se mateřská řeč, jižto nejpřednější učenci Jednoty bratrské nepřestávali vzdělávati, úsilovně o to se snažíce, aby jazyk lidu co nejlépe povznesli a ušlechtili. Odkudž si jest také vysvětliti, že mnozí z předních stylistův 16. a 17. věku k Bratřím náleželi, jako byli Jan Augusta, Jan Blahoslav, Karel Žerotín, Amos Komenský a mnozí jiní.

Nad to Jednota i tím prospěla písemnictví českému, že knihtiskařství v Čechách a na Moravě značně rozšířila. Tak založila ku konci 15. století knihtiskárnu v Mladé Boleslavi a začátkem 16. století v Bělé a v Litomyšli, kteréžto město bylo až do r. 1547 předním středištěm Jednoty. Ale když po tomto roce Bratří v Čechách těžce pronásledováni byli, stal se Přerov na Moravě předním sídlem Jednoty, kde Bratří podobně tiskárny zakládali, z nichž hlavně evančická proslula, která později r. 1578 do Kralic přeložena byla.

*) Dobropísemnosť M. J. Husi vydal Šembera r. 1857.

Konečně za třetí příčinu; která písemnictví českému, zejména prose, nemálo prospívala, položen svrchu humanismus.

Studium klassických řečí a literatur, řecké a latinské, čili tak řečený humanismus počal se v Čechách ujímati teprva v 2. polovici 15. věku za krále Jiřího z Poděbrad. Jan z Rabšteina ztráviv několik let v Italii, kde po delší již čas humanismus kvetl, navrátil se do Čech a šířil zde lásku k studiím klassickým. A již r. 1462 počal Řehoř Pražský na universitě Karlově vykládati klassiky latinské, zvláště Vergila.

Za panování Vladislava II., když za příčinou katolické dynastie opět užší spojení země české s Italií nastalo, prospíval humanismus v Čechách ještě více. I bylo záhy rozeznávati dvojí druh humanistův českých. Jedni poznavše výtečnosti spisů klassických, zejména jadrný obsah a stylistickou uhlazenosť jejich, nepřestávali se kochati v nich, ano snažili se přitom, jazykem latinským napodobovati slavné vzory literatury starořímské. Těmto učencům byla klassická studia účelem, na němž přestávali, nedbajíce přitom o vzdělávání jazyka národního. V popředí této třídy humanistův nalézal se Bohuslav z Lobkovic a na Hassišteině († 1510), jenž patřil k předním učencům svého věku vůbec.

Boh. z Lobkovic procestovav za studiemi klassickými Italii, Řecko, Egypt a jiné země, vrátil se do Čech, kdež vědy a umění štědře podporoval. Na hradě svém Hassišteině v Žatecku choval bibliotéku, zvláště klassikův řeckých a latinských, která k nejbohatším a nejvzácnějším tehdejší doby náležela. Spisy, jež Boh. z Lobkovic složil, i básnické i prosaické, vynikají latinou právě klassickou; výbor z nich podal nám u výtečném překladu K. Vinařický r. 1836 s důkladným životopisem Lobkovicovým.*)

Řečená třída humanistův velmi sice klassická studia v Čechách šířila, ale nehrubě působila u zvelebování řeči a literatury české.

Zcela jinak chovali se u věci této oni humanisté, kteří sice rovněž horlivě klassicismu oddáni byli, ale nepokládali této snahy za jediný cíl, nýbrž za pouhý prostředek k záměru šlechetnějšímu. Šlo jim zajisté o to, aby, poznajíce výtečnosti literatur klassických, přenášeti je mohli v jazyk český a tou měrou zvelebili jej i formalně i materialně. V čele těchto humanistův byl Viktorin Kornel ze Všehrd, právník svého času na slovo vzatý. Jemu po boku stáli Řehoř Hrubý z Jelení († 1514), Václav Písecký (1482—1511), Mikuláš Konáč z Hodištkova († 1546) a j.

---

*) O spisech Bohuslava z Lobkovic viz článek Truhlářův v Časop. Čes. Musea 1878.

Cíl a konec šlechetných snah humanistův těchto nejlépe naznačil Viktorin Kornel ze Všehrd, vydávaje r. 1495 spis sv. Jana Zlatoústého, Knihu o napraveni padlého, v překladu českém, těmito slovy: „I vyložil sem (tuto knihu) také z té příčiny rád, aby se jazyk náš i tudy šířil, šlechtil a rozmáhal; neb není tak úzký ani tak nehladký, jako se některým zdá. Hojnost a bohatství jeho z toho můž' poznáno býti, že, cožkoli řecky, cožkoli latině můž' pověděno býti, totéž i česky. A není těch knih žádných, řeckých ani latinských, leč bych se já milostí jazyka svého pojat jsa mýlil, aby v český obráceny býti nemohly. Co se pak hladkosti jeho dotýče, nevím, by tak výmluvně, tak ozdobně, tak lahodně všecko jazykem tím pověděno býti nemohlo, jako řeckým nebo latinským, bychom se toliko snažili a jedni mimo druhé chvátali, abychom jej vyzdvihali; tudíž by jazyk český hojný, mnohý, vytřený a sebe světlejší viděn býti mohl a pulerovanější. — Nechť jiní knihy nové latině píšíc skládají a římský jazyk, vody do moře přilévajíc, šíří, ač i těch velmi málo u nás jest; já knihy a sepsání starých a právě dobrých lidí v českou řeč překládaje, chudého chci raději obohatiti, nežli se k bohatému špatnými dárky a jemu nevděčnými lísaje, pohrdán a potupen býti. Ačkoli také bych mohl latině snad tak jako jiní mně rovní psáti, ale věda, že jsem Čech, chci se latině učiti, ale česky i psáti i mluviti...“

A jakož Jednota bratrská hleděla udržeti prostonárodní živly ve spisovné řeči, tak zase škola klassických učencův vlévala do ní ušlechtilé přednosti jazyků starých, odkudž přicházelo vždy více obratův a ozdob latinské řeči ve sloh český. I ač nejedni v tom poněkud dále zašli, než slušelo, přece dospěla jmenovitě prosa česká v 2. polovici 16. a začátkem 17. věku nejvyšší uhlazenosti.

Tyto a podobné příčiny napomáhaly nemálo k rozvíjení se literatury české v 16. a 17. století, kde v literarní činnosti Amosa Komenského vrchu dosáhlo. Jako stará doba právem honosí se Kral. Rukopisem a Tomášem Štítným, tak ve střední době Komenský jest skutečnou chloubou písemnictví a důmyslu českého. Pohříchu sláva jeho počíná se teprv u vyhnanství, tedy v době, kdy vlasť naše vždy více klesala za příčinou nešťastných sporů a válek náboženských, až nastal dokonalý úpadek literatury české.

Boj, který v Čechách veden byl mezi stavy pod obojí a stranou císařskou čili katolickou, nabyl r. 1619 takové příkrosti, že nezbytně vedl k vyhubení jedné z obou nepřátelských stran.

Stavové čeští podlehli na Bílé Hoře r. 1620; a Ferdinand II., pokládaje dosavadní rozdíly náboženské za hlavní příčinu předešlých rozbrojův, umínil si, provésti v tom jednotu v království českém. Kdo nechtěl po vůli královské obrátiti se na víru pod jednou, měl z českých zemí se vystěhovati; a tím se stalo, že tisícové nekatolických obyvatelův opustili svou vlasť, kojíce se tou

klamnou nadějí, že během válečným jim snad přece dopřáno bude, do rodné země opět se vrátiti. Bylit na větším díle lidé osvícení a zámožní, z nichž jedni svým výtečným duchem jakožto spisovatelé, druzí svým vysokým postavením neb prostředky hmotnými jakožto horliví podporovatelé literatury českému písemnictví výborně posloužiti mohli ve vlasti své. Bohužel většina vystěhovalcův, jsouc odkázána k cizím vlastem a poměrům, sloužila také potřebám cizím, až posléze utonula naprosto. Jen někteří statečnější mužové, neobyčejnou silou ducha obdaření, nepřestávali ani za hranicemi literaturu národa svého pěstovati.

Vystěhovalci čeští, opustivše svou vlasť, usadili se jednak v zemích na severu od české země položených, jmenovitě v Sasích, Lužicích a Slezích, jednak se obrátili směrem jihovýchodním do severních Uher, a sice na bratrské Slovensko.

Z oněch, kteří na severu od vlasti své nepřestávali věnovati své péče písemnictví českému, připomínáme vedle Komenského také Karla z Žerotína, Pavla Skálu ze Zhoře, Martina z Dražova, Stránského a mnohé jiné. Těch, jižto na Slovensko se vydali, bylo, jak se zdá, více; ti sice té důležitosti pro literaturu naši neměli, jakou spisovatelé předešlí, za to však tím více přispěli k probuzení života národního mezi bratry Slováky.

Slováci užívali od časů Husových spisovné řeči české, ježto se po husitských válkách mnozí Čechové, zvláště Táborští, tam usadili. Nad to nejeden Slovák žil v 16. stol. v Čechách, kdež zastávaje nějaký úřad církevní neb učitelský, vzdělával spolu písemnictví české, jakož Benedikt Vav. z Nudožer a jiní jsou toho důkazem.

Na Slovensku samém v 16. stol. hrubě neprospívala literatura národní jednak pro války turecké, jednak pro obvyklé užívání jazyka latinského. Ale když po r. 1620 čeští a moravští vystěhovalci u velkém počtu přátelské útulky tam nalezli, nastala také lepší doba písemnictví národnímu na Slovensku; zkvétalot zde touž dobou, když v Čechách a na Moravě vždy více klesalo. Vydávány tu české knihy v četných tiskárnách v Žilině, Trenčíně, Trnavě, Skalici, Baňské Bystřici a j. Spisy tyto byly na větším díle obsahu náboženského a pocházely zprvu od exulantův českých, později však i od slovenských spisovatelův, jižto jazyka českého bedlivě užívali. Tak vynikali v básnictví, ovšem že v duchovním: Jiří Třanovský, Štěp. Pilařík, Daniel Krman a Samuel Hruškovic v prose pak: Matěj Bél, Mat. Markovic a j. Jak vysoko si váženo jazyka českého mezi Slováky ještě v 18. století, o tom svědčí

slova, jež položil Matěj Bél v latinské předmluvě k Doležalově mluvnici české r. 1746: „Čechové, usadivše se po skončené válce husitské v Uhřích, řeč slovenskou velice vzdělali a ozdobili, čímž se stalo, že nyní nejen učenci slovenští pilně ji zvelebují nébrž i magnátové a zemané..., jenž přebývají v těch stolicích, v nichž jazyk slovenský jest obecný.“ *) A tak pobělohorská emigrace česká na Slovensku výborně působila na rozvoj písemnictví národního, kdežto v zemích severních znenáhla utonula.

Již dotčeným vystěhováním tak schopných obyvatelův literatura naše pozbyla množství výtečných podpor. Než vedle této ztráty sama válka, jež s malými přestávkami po třicet let trvala a v Čechách i na Moravě nejvíce zuřila, ještě větší pohromy na naši vlasť uvalila. Nejen že zničila všeliké základy blahobytu hmotného, ona otupila i mysli lidské ku všem snahám ušlechtilým. Ti, kdo na počátku té války byli v mužném věku, buď nedočkali se ani konce jejího, nebo byli starci tělem i duchem sešlí; a ti, jež válečný lomoz překvapil v útlém věku mladistvém, nebyli s to, aby za dlouhých válečných běhů povznesli ducha svého k ušlechtilým snahám a stali se spůsobnými k pracím duševním.

I bylo by věru netěžko dokázati, že válkou tak dlouhou vzdělanosť národu našeho větší ztrátu vzala než vystěhováním výše řečeným.

Vedle těchto pohrom škodila potom literatuře naší veliká nenávisť, jež se znenáhla proti památkám jejím vyvinula. Nepřátelé vyznání evangelických měli za to, že starší literatura, pošedši na mnoze od spisovatelův nekatolických, vesměs jest škodná novému směru katolickému. A tudy vyhlašovány jsou knihy české starších dob vůbec za kacířské, jež potom všelijak ničeny byly. Kterýmžto spůsobem mnohé spisy buď docela vymizely neb aspoň velmi vzácnými se staly. Tak u př. bible Kralická, jazykem nad jiné výtečná, zachovala se sotva v 20 úplných exemplářích, které rozptýleny jsou, kromě zemí československých, v Němcích, Angličanech, ano i v Americe.

Jiní zase, a ti zajisté nejšetrněji ještě zachovali se k literním památkám našim, ukládali knihy české do nepřístupných biblioték, čímž, ač dlouho nedostaly se do rukou čtenářův, aspoň dochovány jsou časův příznivějších.

---

*) Šemberovy Dějiny řeči a literatury české str. 225.

Když takto vzácné památky literatury staročeské víc a více mizely z oběhu, míjela spolu i povědomosť správného slohu. Avšak ještě jiný pramen správného jazyka zanikl, totiž studium klassicismu. Neboť v 2. polovici 17. věku vyloučeni jsou staří klassikové ze škol a místo nich uvedeny divné stvůry zkaženého vkusu, jenž se značily slohem bombastickým a barbarsky tvořenými slovy. A zkáze té podlehla i čeština.*)

Za takovými příčinami spisovný jazyk, pozbývaje dobrých svých vzorů, pořáde se kazil. Kterýžto úpadek písemnictví českého jevil se zvláště v 18. století, až u prostřed téhož věku v pravou duševní bídu celého národu se obrátil.

Přihleďněme k rozvoji literatury samé.

A. Básnictví.

a) Básnictví světské.

Poesie doby této vzala velkou proměnu, a to nikoli na prospěch svůj. Přispívala k tomu jednak vážnější povaha života národního, v němž znenáhla takové otázky vrchu nabývaly, které především rozum a vůli lidskou zaneprazdňují a tudy také národní povahu opravdovější činí. Husitské války jakož i další postup sporů náboženských nesvědčily také hrubě plodivosti básnické. K tomu přistoupil neblahý účinek humanismu v příčině básnictví českého.

Týž mohl sice poobčerstviti aspoň prostředně Parnas český, ježto krasocit šlechtil a známosť starobylostí i vznešených dějin starověkých rozšiřoval. Ale pohříchu probouzeje nadšení pro starý věk, odvracoval básníky domácí od básnění českého, tak že unešeni duchem klassickým skládali plody své z většího dílu jen jazyky starými, jmenovitě latinským. A tak stalo se, že za nejlepší doby studií klassických, kdež celá řada básníkův dosti dobrých latině veršovala, Parnas český jen málo ctitelův a ještě méně dobrých pěstitelův měl.

Nejznamenitější básník latinský na konci 15. a na začátku 16. věku byl výše již řečený Bohuslav z Lobkovic. Pojav vznešeného ducha básníkův latinských a řeckých z původních děl jejich a jsa nadán básnickým duchem, vzácné dokonalosti dosáhl v básnictví latinském. Vedle něho prosluli též Jan Šlechta ze Všehrd († 1522), Zikmund Hrubý z Jelení, jejž sám slavný Erasmus Rotterodamský nad jiné vychvaloval. — Latinské básnictví zmáhalo se

*) Anthol. Jos. Jirečka. II. §. 11.

v 16. století jednak působením Matouše Kolinského na universitě pražské, jednak štědrým podporováním básníkův skrze Jana Hodějovského z Hodějova († 1566) znamenitě, až za Rudolfa II. nejvyššího rozkvětu dosáhlo. Nákladem dotčeného Jana staršího z Hodějova vydány pod titulem „Farragines“ celé sbírky latinských básní. Také později od rozličných básníkův takové Farragines vydávány, v nichž důležité soukromé i veřejné příhody se opěvaly. — K předním básníkům latinským této doby náležejí: Matouš Kolinský († 1561), Jan Šentingar z Hvožďan († 1554), David Crinitus z Hlaváčova († 1586), Prokop Lupáč († 1587), Petrus Codicillus z Tulechova († 1589), Tomáš Mitis († 1591), Carolides z Karlsperka († 1612) a j. Mnohý z nich z přílišné horlivosti pro jazyk latinský přeložil jméno své české do latiny, takto napořád se nazývaje. Tak u př. Tichý pojmenoval se Mitis, Knížek — Codicillus, Konáč — Finitor, Vlasák — Crinitus a t. d.

Příti toho nelze, že mnohé plody latinských básníkův našich jsou velmi zdařilé, svědčíť nejen o řídké obratnosti u veršování latinském, ale i o nadání básnickém. Jest tedy nepochybno, že mnohý z tehdejších poetův mohl obohatiti naši literaturu básnickou, kdyby byl česky psal. Sluší tedy o nadání mnoha básníkův tehdejších souditi toliko prostředně, a sice z latinských skládání jejich. Avšak ačkoli četní tito básníci pro poesii českou byli jako ztraceni, nelze přec toho popříti, že k oslavení jména českého aspoň na poli humanismu přispěli, podavše spolu jasný důkaz, jaké množství nadaných hlav básnických země česká tehdáž zplodila.

Vedle básnictví latinského pěstována poesie světská také po česku, ač s prospěchem nehrubě vzácným. Nejprve za válek husitských skládány básně válečné a satirické. Sem patří přede všemi Táborská: „Kdož jste boží bojovníci a zákona jeho“, jiż složil Bohuslav z Čechtic; pak píseň o vítězství před Ústím: „Slušíť Čechům zpomínati“, „O zajetí Sigmunda Korybuta v Praze“ a j.*)

Tyto písně válečné jakož i mnohé jiné husitské pronášejí mužnou sílu a jadrnou řeč.

Satirických básní zachovalo se nám mnoho z 15. i ze 16. století; namnoze vyjadřují nechuť a nepřátelství rozličných stran náboženských proti sobě.**) Nejedny z nich vynikají aspoň ostrou satirou, mnohé však jsou pouze písněmi hanlivými beze vší básnické ceny.

V 15. stol. pěstovalo se též básnictví didaktické na spůsob Nové Rady Flaškovy, jak toho dokazuje báseň „Rada zvířat“

*) Výbor z liter. české II.

**) Některé též ve Výboru z lit. čes. II. a j.

od neznámého skladatele, která před Novou Radou tím předčí, že se v ní rady zvířat s přirozenými povahami jejich více shodují.*)

Z poesie 15. věku vytknouti zde sluší allegorickou báseň „Hádání Pravdy a Lži", již v mládí svém složil a králi Jiřímu připsal slavný později právník český Ctibor Tovačovský z Cimburka. Báseň tato, ač obsahem i provedením nehrubě zdařilá, vždy přece svědčí o nevšedním nadání spisovatelově a jeho veliké zběhlosti v písmě svatém. — Sem také patří „Májový sen", jejž napsal Hynek z Poděbrad, syn krále Jiřího. Pamětihodna jest tato báseň pro vzácnost skladatele svého, nikoli však pro cenu básnickou. Líčí sice krásu jarní přírody v obrazech dosti živých; ale místy nešetří slušnosti, jest rozvláčná, vynikajíc zároveň spíše svým rymovaným veršováním než pravou poesií.

Mezi básníky světskými 16. a 17. věku poněkud nad jiné předčili Mikuláš Dačický a Šimon Lomnický, onen více obsahem svých básní, tento pak lepší formou.

Mik. Dačický z Heslova (1555—1626) byl veselý šprýmovník a satirik, ale upadal často v sprosťáctví. Spis jeho „Prostopravda" obsahuje rozličné veršované rozmluvy, písně a průpovědi, potom mnohé básně mravokárné, jež ostře dotýkají se rozličných stavů společenských, řečníkův při soudech, lékařův a j. Nalézá se tam mnohý zajímavý obraz kulturohistorický, ač ve formě druhdy lehkovážné a sprosté.**)

Nad Dačického vynikl plodností Šimon Lomnický z Budče († po r. 1622).

Za nejdůležitější práci Lomnického pokládá se vůbec „Kratké naučení mladému hospodáři." Jádro spisu jest výborné; obsahujeť mnohé popisy tehdejších obyčejův a mravův, podává tedy hojný materiál ku poznání socialního života v 16. věku. Čteme tam též mnohé pravdy a dobrá naučení pro život, které sice z větší části odjinud váženy, Lomnickým však v plynný sloh a verš uvedeny jsou. Jakož spis právě řečený již dosvědčuje, Lomnický jevil v literarní činnosti své jakousi snahu mentorskou, broje proti neřestem doby své, jako by je vší mocí vykořeniti chtěl. K témuž cíli směřovali také jiní spisové jeho, zejména: „Kupidova střela", „Pýcha života" a „Tobolka zlatá"; z nichž nejlepší jest Kupidova střela, kdež Lomnický plynným veršem kárá nepravosti svého času a vypisuje zlé následky nezřízených žádostí v přečetných příkladech.

*) Sborník vědecký r. 1873. str. 40.

**) Časop. Čes. Mus. 1854. O Pamětech Mikuláše Dačického viz níže při literatuře historické.

Paměti hodno jest, že dotčený spis „Kupidova střela“ dostal se též do rukou Rudolfa II., jenž vědy a umění štědře podporoval a při dvoře svém na hradě pražském množství učencův a umělcův choval. Týž panovník přečet Kupidovu střelu, oblíbil si spisovatele tou měrou, že povolal jej na hrad, daroval mu roční plat a erbovní list „z Budče“; ale že by byl Rudolf Lomnickému také titul korunovaného básníka udělil, toť historicky doloženo není.

Jiný spis Lomnického jest „Hádání nebo rezepře mezi knězem a zemanem“. Zeman hájí řádu světského, kněz pak duchovního. Rozmlouvají spolu o přednostech stavu svého; v kterémžto zápase konečně zeman nad knězem dialektikou svou zvítězí. — Lomnický si v té práci dost obratně a vtipně počíná, jmenovitě pokud v dialogu představuje, jak živě každý z obou zápasníkův důvody své uvádí a protivníkovy vyvracuje.

Kromě vyložených spisů Lomnický složil ještě mnoho básní k zvláštním příležitostem. Ale všecky tyto i ostatní plody jeho nesvědčí o nadání básnickém. Lomnický neměl do sebe ani vznešených myšlenek ani ušlechtilého vzletu, nýbrž byl pouze obratným rymovníkem.*)

Lomnický pocházel z Lomnice v Budějovicku, odkudž také jeho jméno; požíval veliké přízně dědičného pána svého Viléma z Rožmberka, jemuž také mnohý literarní plod svůj připsal.

Povahy byl Lomnický velmi nestálé. Dříve pochleboval v písních Fridrichovi falckému a stavům pod obojí; ale po bitvě bělohorské psal zase proti nim, zejména složil potupnou píseň o stavích, jenž dne 21. června 1621 na staroměstském náměstí odpraveni jsou.

Nejedni o Lomnickém tvrdili, že po bitvě na Bílé Hoře byl vězen, přísně trestán, načež v takovou bídu prý upadl, že musil až do své smrti na pražském mostě za almužnu žebrati, odkudž prý na pozdějších písních také Ptochaeus (Žebrák) se podpisoval.

Než to vše vymyšleno později. Byl sice pro obojetnosť výše psanou od kommisse na hradě praž. přísně pokárán, dále však stíhán nebyl. Podpis jeho „Ptochaeus“ pochází odtud, že Lomnický, jehož rodné jméno bylo Žebrák, toto své jméno dle tehdejšího spůsobu pořečtil v Ptochaeus. A z toho názvu bezpochyby napotom povstala výše dotčená bájka o bídném stavu Lomnického po bitvě bělohorské.

I v této době vydávány rozmanité povídky a romány ku čtení zábavnému. Kronika Trojanská a román o Alexandru Velikém zůstávaly dosud čtením vůbec oblíbeným. Vedle nich čítaly se však též pilně i povídky o Bruncvíku, Genovefě, Melusině, Mageloně, Eulenšpieglu a j. Byly větším dílem přeloženy z německé řeči. Mocný proud protestantismu, jenž v 16. stol. víc a více do

*) O Lomnickém viz Čas. Čes. Mus. 1860, 1863 a 1864.

Čech se valil a mnohonásobné styky mezi Čechy a Německem spůsobil, nepochybně hlavní toho byl příčinou, že cizí předměty též v národní literatuře zábavné vrch obdržely, kdežto pověsti a pohádky domácí bez povšimnutí zůstávaly.

Ze všeho, což svrchu o básnictví světském pověděno, viděti jest, že tento druh poesie nepovznesl se větším dílem ani na míru prostřední ceny básnické; plody jeho mají sice některou důležitosť kulturohistorickou, v umělecké příčině jsou však namnoze jen chatrné.

Teprv Komenský vynesl opět znamenitá díla původního básnictví na jevo, která i jasnou reflexí i vzletnou fantasií vynikají: jsou to „Labyrint světa“ a „Hlubina bezpečnosti“, o nichž v rozpravě o Komenském řeč bude.

Na konci přítomného odstavce o básnictví světském třeba ještě doložiti, že se nám zachovaly po celou střední dobu skrovné stopy a zbytky světských písní národních, tvoříce slabounké spojidlo mezi písněmi Kralod. Rukopisu a mezi národními písněmi, jež za naší doby na světlo vyneseny byly. Tyto zbytky jsou pohříchu jen po různu roztroušeny ve rukopisech často zcela jinorodých a nejvíce jen pouhým začátkem obsahu svého naznačeny, často jen proto, aby se podle jejich nápěvu některá píseň duchovní v kancionálu zpívala.*)

b) Básnictví duchovní.

Touž měrou, jakou klesalo básnictví světské v této době, prospívalo básnictví duchovní. Jakož na svém místě řečeno, zpěv církevní již za Karla IV. utěšeně vzděláván. V následujících stoletích u věci této pilně pokračováno. Již M. Jan Hus mnohé duchovní písně složil, které později také do kancionálů bratrských pojaty jsou.

Nad Husa vynikli za prvních dob husitských jakožto skladatelé duchovních písní kněz Jan Čapek a Martin Lupáč († 1468). Největší však zásluhy o církevní zpěv získal si v témž věku kněz pod obojí Václav Miřínský (zemř. asi r. 1492), jednak tím, že sám mnohé písně skládal, zvláště pak že starší nábožné zpěvy sbíral a upravoval, takto hlavně spůsobiv, že ve sbírkách jeho mnohé písně staročeské i pozdějších věkův se dochovaly. Na obnovení starých

*) Viz „Zprávy o zased. učené společnosti“ 1879 a Čas. Čes. Mus. 1879.

sbírek Miřínského největší péči vynakládal v 16. stol. kněz Jan Táborský z Klokotské Hory, sám některé k nim přibásniv. Po Miřínském drží přední místo mezi kališníky v 16. stol. kn. Kliment Bosák a Slovák Jan Sylvan († 1572 v Domažlicích). Nejpilněji však duchovní básnictví vzdělávala Jednota Bratří českých. U ní zajisté zpěv sborový činil vedle kázání a modliteb hlavní část služeb božích.

Jakožto skladatelé písní duchovních nad jiné v Jednotě prosluli: Jan Lukáš (1460—1528), Jan Augusta (1500—1572), Jan Blahoslav (1523—1571), Matěj Červenka, Jiřík Štyrsa (správce tiskárny v Ml. Boleslavi), Adam Šturm (nar. v Hranicích na Moravě r. 1530, zemř. 1565) a Wolf (zemř. v Přerově 1548).

Nejvíce písní složil Jan Augusta, biskup Jednoty bratrské za Ferdinanda I., zůstaviv dva díly duchovních písní obsahujících 20.000 veršů.*) Básně tyto jsou více rázu poučného než lyrického a jeví vesměs obrazy vznešené, logiku přísnou a řeč jadrnou. Augusta je skládal r. 1562 u vězení svém na Křivoklatě, kdež snad i od něho v trudných dobách dlouhé vazby zpívány byly. Mnohé povstaly hned zároveň s nápěvem; skoro ku každé položena jest melodie buď dle známých latinských neb českých písní.

Bratří, chtějíce ku vzdělání pobožnosti ve svých sborech písně co nejušlechtilejší sobě zjednati, vložili tu péči na starší a správce Jednoty. Ti jakožto nejvzdělanější a duševních potřeb nejznalejší měli uloženo, duchovní písně bratrské posuzovati a schvalovati z nich ty, jež při službách božích zpívati se měly. A z písní takto vybraných a schválených sestavovány byly tak řečené kancionály, o jichž úpravu i zevnější bedlivě pečováno. Každý sbor bratrský měl takový kancionál, zpěvník či sborník zpěvů církevních, jež skládány buď dle nápěvů starších neb souvěkých písní národních, anebo Bratří sami také melodie skládali, majíce mezi sebou i básníky i hudebníky nadané.

Kromě Jednoty záhy také jiné společnosti náboženské i pod jednou i pod obojí dbali o skládání takových kancionálů, buď českých neb latinských. Města, ba i soukromníci vespolek závodili v tom, aby měli na kůrech kostelních krásně upravené kancionály, jakých mnohé až na časy naše zachovaly se. Nejedny z nich mají mnohonásobnou důležitost kulturohistorickou; neboť kromě ceny básnické jsou důležity svými nápěvy pro hudebnictví, malebně vyvedenými inicialkami pro malířství, ano i písmem a papírem svým mají nemalou cenu kulturní. Nad to obsahuje text kancionálů

*) O životě J. Augusty a Blahoslava viz „Rukověť“ od Jirečka.

bratrských celý obor věro- a mravoučení bratrského, tak že, kdož obojí poznati chce, musí vedle konfessí bratrských také kancionály studovati.

První bratrské kancionály vydány l. 1501 a 1505; tento druhý s titulem „Písně chval božích“ nejspíš v Ml. Boleslavi, kde již r. 1500 tiskárna bratrská se nalézala. L. 1519 Bratří znova vytisknouti dali knihu zpěvů a chval božích v Litomyšli; pořadatelem toho vydání jakož i kancionálu z roku 1505 byl nepochybně Br. Lukáš, kdežto vydání r. 1541 v Praze učiněné spůsobil hlavně Br. Jan Roh rodem z Domažlic († 1547 v Boleslavi).

Největší kancionály bratrské vydány jsou teprv v druhé polovici 16. století. Zmáháním se Jednoty nastala potřeba velkých kancionálů; proto spůsobeno vydání nové. Péče o to svěřena jest dvěma starším Jednoty, Janu Černému a Janu Blahoslavovi. Ale poněvadž za Ferdinanda I. po osudném roce 1547 Bratří v Čechách pronásledováni byli, tedy staráno se o to, aby onen velký kancionál v cizině vytištěn byl. Správcové Jednoty obrátili se v příčině té do Polska k příznivci svému Lukáši hraběti z Górky, jenž na svých statcích Bratří, když r. 1548 z Čech vypuzeni byli, přijal. Kancionál bratrský také vytištěn jest na zámku jeho řečeném Šamotuly (Samtern, na severu od Poznaně) r. 1561, odkudž kancionál šamotulský sluje.

Když potom za Maximiliana II. Bratřím větší opět volnosti dostalo se i v zemích českých, vydán jest r. 1576 kancionál v Evančicích, kdež asi r. 1562 tiskárnu zřídili, která r. 1578 z Evančic do Kralic na panství žerotinské přeložena jest. Rozeznati lze v něm čtverý rozdíl zpěvů: 1) písně prosté, v kterých nábožné city spůsobem prostým se pronášejí; 2) hymny, které tytéž city spůsobem vznešeným jako v žalmech vyjadřují; 3) zpěvy dějepravné, jež vypisují příběhy biblické, a 4) zpěvy lyrickoepické, které obsahují poučná rozjímání o příslušných dějích biblických neb pravdách náboženských.

Tento kancionál jest větší ještě nežli šamotulský a vyniká i pěkným tiskem i dřevořezbami.*) Nejnádhernější jest kancionál bratrský z r. 1615 s pěkně malovanými illustracemi.

Sluší zde doložiti, že důvtipný Jan Blahoslav, pořádaje písně pro kancionály, zejména pro šamotulský poznal nedostatky zpěvu a prosodie české, i pokusil se pak o theorii zpěvu ve zvláštním spise r. 1558 vydaném. I položil v něm za základ prosodii časoměrnou, která potom v Jednotě víc a více se vzdělávala, až posléze ve výtečných překladech žalmův svého vrchu dosáhla.

---

*) Viz Čas. Čes. Mus. 1862.

I po osudném roce 1620 Bratří v cizině kancionály vydávali: tak nejprv r. 1631 v Lešně, ku kterému kanc. nejspíš Komenský sám podnět dal. Nové důkladnější vydání spůsobil teprva v Amsterodamě. Jakkoli v něm sebrány jsou písně starší i novější, cizí i Komenského; nicméně nejen soustavou, ale i volbou a úpravou jednotlivých písní tento sborník má povahu dobře promyšleného i jednolitého celku.*) Na základě téhož kancionálu učinil r. 1753 a 1754 v Berlíně nové vydání kancionálu bratrského Jan Theof. Elsner, duchovní správce české osady berlínské. A tímto vydáním Elsnerovým zavírá se vlastní literatura církevních zpěvů bratrských.

Kancionály bratrské rozšiřovaly se pro své lahodné písně i melodie nad míru, pročež snažila se i jiná vyznání, podobné zpěvníky si spůsobiti.

Tak jali se vydávati utrakvisté, i po Miřínském, v 16. věku mnoho kancionálů podle bratrských, změnivše arci ta místa, jež s vyznáním jejich se nesnášela. Not v nich nebylo, nýbrž melodie naznačeny jsou počátkem jiných známých písní. Jedna vydání jsou obsáhlejší, druhá menší.

Také luteráni šli za příkladem Bratří. První kancionál luteránský vydal r. 1572 na Moravě kněz Jakub Kunwaldský (nar. 1528, † asi 1578) v Olomouci. Veliký kancionál luteránský po příkladu bratrských vydal r. 1606 v Praze kněz Tobiáš Závorka Lipenský (rodem z Lipníka). Evangelíci také ve vyhnanství vydávali rozličné kancionály, na př. v Perně a Žitavě. Zejména se o to přičinil Václav Kleych (1678—1737), jenž několik malých kancionálů v Žitavě a Lipště vytiskl, odkud je do Čech posýlal. Nad jiné rozšířil se kancionál evangelický, jejž r. 1636 v Levoči na Slovensku vydal Jiří Třanovský, Slezák z Těšína. Jeho „Písně duchovní“ se i později mnohokrát tiskly a rozšířily se i mezi evangelíky v Čechách a na Moravě.

Kancionály katolické teprv ku konci 16. století vydávány; první byl kancionál Šim. Lomnického r. 1580 vydaný; důležitý byl kancionál, jejž r. 1601 v Olomouci vydal probošt šternberský Jan Rozenplut († 1602), jiný pak r. 1618 od jezuity Šeb. Voj. Berličky (nar. 1565 v Plzni) v Praze pořízený. Později jako skladatel písní i nápěvů proslul jindřichohradecký varhaník Adam Michna z Otradovic, vydav mimo jiné „Sváteční kancionál“ r. 1661. Dále v básnictví církevním slynuli světicí biskup Jan Ign. Dlouhoveský († 1701) a kapelník kostela vyšehradského Vác. Karel Holan: onen vydav dvě sbírky zpěvů církevních, tento obsáhlý kancionál s melodiemi.

Ale hlavní kancionál katolický, jenž dosud ceny nepozbyl, vydal r. 1683 nákladem Dědictví Svatováclavského kněz Matěj Vác. Šteyr; obsahuje asi 900 písní s notami. Hlavní důležitosť literarní tohoto díla záleží v tom, že Šteyr do něho pojal i písně starší, zejména z kancionálů Miřínského a bratrských, ovšem s náležitými opravami co do věroučení; odkudž se stalo, že kancionálem Šteyrovým přeneseno až na doby nynější mnoho vzácných církevních písní staročeských.

*) Viz „Dějiny církev. básnictví českého“ a t. d. od Jos. Jirečka, str. 29.

Také v této střední době pokračováno jest v překládání žalmův; překlady pak tyto byly tím věrnější a vzletnější, čím důkladněji písmo sv. zatím poznáváno a jazyk zdokonalován. I v tom nemálo prospěla Jednota, z jejíhožto středu právě též nejlepší překlad písem sv. (biblí kralická) pocházel. První bratrský překladatel žaltáře byl Jiří Strejc ze Zábřehu na Moravě (1536—1599), jenž rymovaný překlad žalmův Davidových učinil.

Ale nejvýtečnější překlad celého žaltáře pochází od slavného Amosa Komenského, o jehož vzácnosti na svém místě pověděno bude.

S duchovním básnictvím souvisí také dramatická poesie této doby, pokud na biblických předmětech se zakládala. O vzniku her divadelních, že zejména z misterií se vyvinuly, již v době předešlé pověděno; za 16. a 17. věku zmáhaly se tyto hry u větší ještě míře, a sice přičiněním jezuitův. Předměty k těm hrám brány nejprve z posvátných dějin biblických, ale později i ze života prostonárodního; k dramatům staroklassickým zřídka saháno. Hry takové spisovány s počátku také v této době jazykem latinským, potom podával se text latinský a český zároveň a posléze též pouze český.

Provozovány takové hry v kolleji jezuitské skrze žáky či studenty aspoň dvakráte do roka, obyčejně na začátku školního roku na podzim a pak o masopustě. První hry skrze jezuity ustrojené provozovány byly r. 1558 a 1560 v kolleji jejich. Druhdy déla se také podobná představení na dvoře hradu pražského. Dne 15. října 1567 představovali žáci na dvoře v kolleji jezuitské truchlohru „sv. Václav, mučenník“ poprvé jazykem českým, jižto složil M. Mikuláš Salius; sešlo se k tomu tak četné obecenstvo, že na dvoře téměř ani místa dosti nebylo. Zvláštního oblíbení také dosáhl již dříve kus „Judita“, z němčiny na česko přeložený Konáčem z Hodištkova.

Avšak studenti neprovozovali jen v Praze takových her, nýbrž za doby masopustní vycházeli do venkovských měst, kde dramat. kusy provozovali; jedna z her takových jest „Sedlský masopust“, vytištěn r. 1588*), ale skladatel jeho znám není. První spisovatel český, jenž za 16. věku v dramat. skládání se pokusil, jest dotčený Mikuláš Konáč z Hodištkova, zčeštiv dram. kus Juditu. Kromě jiných spisovatelův buď jmenován Jan Kampanus z Vodňan († 1622 v Praze), jenž složil divadelní hru „Břetislav a Jitka“. Zvláštního připomenutí jest hoden kněz Jiří Tesák Mošovský, rozený Slovák z Mošovce (umř. 1617, jsa farářem u sv. Haštala v Praze). Práce jeho pronášejí čerstvý humor a ryzí mluvu; sepsal veršem kromě některých jadrných epigrammů léta 1603 biblickou komedii Ruth.**) Dramatické kusy obsahu posvátného složil také

*) Viz „Staročeské divad. hry“, jež k tisku upravil J. Jireček v Památkách Staré literatury české, číslo 3.

**) Viz dotčené Divadelní hry v Památkách staré literatury české. Také Světozor r. 1876.

svrchu již jmenovaný Šim. Lomnický zejména: „Triumf aneb komedie o vítězství syna božího“, „Tři ženy u hrobu Kristova a Vzkříšení Páně“.

Než všecky tyto dramatické plody neprospěly hrubě českému básnictví; jsouť i obsahem i formou namnoze ceny nepatrné, obyčejně jen rýmovaná prosa.

V 17. století přiznán hrám divadelním od samého Komenského důležitý úkol didaktický.*)

Všecky tuto podané zprávy o poesii této doby zjevně dokazují, že za příčinou ideí náboženských tehdáž převládajících literatura básnická z větší části se nesla směrem poučným a reflektujícím, a že celkem, zejména poesie světská vyjmouc díla Komenského hrubě neprospívala; jediné písně duchovní ukazovaly jakési nadání básnické, ježto hlubokou zbožnosť a pevné přesvědčení náboženské i prostě i nadšeně pronášely a jadrné řeči obecné věrnými zůstávaly.

B. Prosa.

Lépe než básnictví prospívali v době této rozliční druhové české prosy; vzdělávána tu literatura náboženská, právnictví, dějepisectví, zeměpis a cestopis, mluvnictví a jistou měrou i nauky mathematicko-přírodopisné.

Avšak největší cenu má do sebe literarní činnosť Komenského, jež sice na nejedno dotčené odvětví se vztahuje, svrchované však platnosti v oboru paedagogicko-didaktickém nabyla.

1. Literatura náboženská. Vedle povahy oné doby bylo samo sebou přirozeno, že i v písemnictví českém mocně se jevil směr náboženský. Povstalo znenáhla ve vlasti naší několik vyznání, jež mezi sebou celé věky neustálý boj vedla. Nebo při straně nekatolické rozeznáváni staří kališníci či utrakvisté, kteří se jediné kompaktáty od obecné církve dělili, pak protestanti a čeští Bratří; a kromě těch měla také stará církev katolická své vyznavače, kteří se prostě pod jednou nazývali. A každá z těch společností náboženských snažila se dokázati přesnosť a správnosť dogmatiky své, aby oprávněnosť svou ne-li výhradní, tedy aspoň rovnou s ostatními provedla. A z této příčiny povstalo veliké množství rozličných spisův dogmatických a polemi-

*) Lepařův spis „O osnovách učebných od Komenského navržených“ str. 21 a t. d.

ckých, které pohříchu na mnoze strannickou předpojatostí naplněny jsouce, pro literaturu bohosloveckou nehrubě důležity jsou; karakterisují toliko povahu doby tehdejší. Zde buďte připomenuti jen někteří spisovatelé důležitější. Prvním z nich hned na počátku této periody byl M. Jan Hus (nar. 1369 v Husinci — upálen v Kostnici 6. července 1415).

Spisové jeho dílem latině, dílem česky psáni jsou; ony vydal Palacký, tyto Erben. Pro literaturu českou důležito jest hlavně vydání české. To se skládá ze tří dílů a obsahuje nejprv mnoho menších i větších traktátův či pojednání, které na věro- i mravouku křesťanskou se vztahují. Mimo tyto nalézá se tam několik nábožných písní, o nichž na svém místě již zmínka se stala; a posléze následují listové Husovi, z nichž někteří v žaláři kostnickém psáni jsou.

Starší traktáty Husovy jsou ve smyslu katolickém vůbec nezávadny, nelišíce se hrubě od jiných spisů náboženských své doby. Ale když potom se ocítil v rozepři s kněžstvem pražským a horliti se jal na tehdejší zlořády v stavu duchovním, nešetře přitom ani samého papeže, tu spor tento i do spisů svých přenesl. A toho času Hus složil nejdůležitější svá díla, v nichž také se jeví zbožná mysl jeho, rozhořčenosť nad nemravností onoho věku a prudké horlení pro opravy církevní. Hus patrně zahořel tak jako svého času Štítný pro čistou mravopočestnosť a pevné přesvědčení náboženské, ale veda si v tom rozhodněji a směleji, zašel dále v rozumování svém než Štítný, tak že se brzo ocítil ve zjevném odporu proti církvi obecné. Praví ve Výkladu desatera božího přikázání (Erben I. str. 233) hlasatelům pravdy, i kněžím i nekněžím, takto: „Neroďte se báti těch, jenž tělo zabíjejí, abyste snad pro bázeň smrti nesvobodně mluvili . . .; netoliko ten jest zrádce pravdy, který přestoupě pravdu zjevně, místo pravdy mluví lež; ale také i ten jest zrádce pravdy, kterýž nesvobodně praví pravdu aneb nesvobodně pravdy brání, jíž hodné jest brániti."

A chtěje bedlivému čtení písma svatého, dí: „Znamenajmež, že náš spasitel písmem se bránil; ale nebránil se řka: „Já jsem tvůj pán, neb tvůj bůh!" Proti tomu jsou nyní antikristovi učedníci, jenž nechtí, by věrní křesťané písmem se bránili, aniž chtí, by zjevovali lidu obecnému písmo, a chtí, aby i hned po jich vůli činili, jakož oni káží; a když věrní chtí, aby oni písmo ukázali, tehdy řkou: „Toť jeden z nich! Toť Viklefista; neposlouchá církve svaté!" míníce, že jich vůle nečiní." (Postilla st. 93.)

V příčině věro- i mravouky nejdůležitější traktáty Husovy jsou: Výklad víry, desatera božího přikázání, modlitby páně a pak nejčelnější spis Husův „Postilla", obsahující výklady na čtení či evangelia nedělní celého roku. Obratná dialektika, veliká známosť písma sv. i svatých otcův a konečně živý i jasný spůsob u vykládání pravd náboženských jeví se v znamenité míře v dotčených spisech. Postilla také již zhusta dotýká se zlořádů církevních. Ale nejostřejší v té příčině jest traktát Husův „o svatokupectví", v němž bez obalu vykládá, kterak i papež i biskupové a ostatní kněžstvo, jakož i lidé světští hříchu svatokupectví se dopouštějí, a jaké z toho zlořády v církvi plynou, k jichž odstranění jisté prostředky Hus navrhl.

Z ostatních děl směru vzdělávacího nejdůležitějším se býti zdá spis „o poznání cesty pravé k spasení", jinak také „Dcerka" jmenový, v němž Hus prostředky, k bohumilému životu vedoucí, osobě ženské vykládá.

Co se posléze listův Husových tkne, ty jsou, zejména ony, jež psal z Kostnice, plny oddanosti do vůle boží, pevného setrvání v přesvědčení a důtklivých napomenutí krajanům, aby rovněž u víře pravé setrvali.

Ve všech spisech Husových, pokud jsou česky psány, jeví se celá jeho povaha; v nich složil celou mysl svou, své přesvědčení i spůsob, jakým šířil a vštěpoval učení své i jiným. A právě tento spůsob pronáší se zvláště v světlém a jadrném slohu, na řeči prostonárodní založeném. Tak jako někdy Štítný odíval i Jan Hus myšlenky své v prosté roucho mluvy národní, již u větší ještě míře než onen znal a ušlechtil, až ji konečně povznesl na jazyk spisovný, jejž potom Jednota Bratří českých co nejpečlivěji vzdělávala.

O spisech Husových Erben v předmluvě toto praví: „Již za života Husova přepisovány byly mnohonásobně spisy jeho, starší i pozdější, a některé i na pergameně s úpravou dosti znamenitou. Po smrti jeho za válek husitských nastala v tom na některý čas přestávka; ale tím horlivěji přepisovány byly potom, totiž od čtvrtého desítiletí až do konce 15. věku, z kteréhožto času také nejvíce přepisů prací Husových se zachovalo, mezi nimiž některé velmi skvostné. Po vynalezení knihtiskařství byly hned na začátku 16. věku některé menší spisy Husovy tiskem vydávány po různu na rozličných místech, až potom l. 1563 v Norimberce vytištěna byla větší jich sbírka, v níž také Postilla se nalézala. Po bitvě bělohorské v 17. a 18. století již nic ze spisů Husových nebylo přepisováno ani tištěno, alebrž tím horlivější mařeno a ničeno vše, co jen zdaleka bylo v podezření jména a ducha Husova."

Když potom po válkách husitských začala se církev česká vždy více drobiti, tu se také zmáhal výše dotčený směr polemický v literatuře náboženské. Ze spisovatelův čelnějších buďtež zde někteří jmenováni. Mezi katolíky proslul za krále Jiřího zvláště Hilarius Litoměřický, děkan kapitoly pražské, jakožto horlivý obhájce strany své pérem († 1467).

Soustavu věrouky kališnické složil M. Jakoubek ze Stříbra; ale pravým duchovním náčelníkem a zastancem strany této stal se M. Jan z Rokycan (nar. 1395 v Rokycanech, umř. 1471) či zprosta Rokycana jmenovaný, muž velmi důmyslný, učený a výmluvný. Bylť v poselství ku koncilu basilejskému a na sjezdech s posly téhož sboru předním jednatelem až do uzavření kompaktát v Jihlavě (1436); pro kteréžto platné služby od stavův a kněží kališnických za arcibiskupa pražského zvolen jest. Složil mnoho věroučných a polemických spisů; Jireček jich v Rukověti 13 uvádí, z nichž nejdůležitější jest Rokycanova Postilla. (Čas. Č. M. 1879.)

Kromě již jmenovaných vynikali ještě mezi katolíky: Stanislav ze Znojma, Jan Železný, probošt Jošt z Rožmberka a kanovník Pavel Židek; a mezi husity: Jeroným Pražský (upálen v Kostnici r. 1416), Křišťan z Prachatic, Jan z Příbrami, Prokop z Plzně, Petr Mladenovic (sepsal Utrpení M. Husa), Mikuláš z Pelhřimova, Korandové a j.

Důležitější jest literarní činnosť Petra Chelčického (nar. v Chelčicích 1390, umř. 1460). Studovav některý čas na vysokých školách pražských, trávil pozdější věk svůj v soukromí ve vsi Chelčicích u Vodňan, odkudž mu i jméno dáno. Tam, jak se zdá, dal se do samostatného považování o věcech božských a lidských, o přírodě a dějinách, o poměrech církve a státu, o mravích a právech společenských; ale spisy své skládati se jal teprv u věku dospělejším. I osvědčil se býti duchem tak důmyslným, že se mu nevyrovnal snad žádný z vrstevníkův a krajanův jeho. Podle povahy věku svého všecky věci uvažoval se stanoviště náboženského. Nejdůležitější z četných spisův jeho jsou: „Síť víry“ a „Postilla“ čili výkladové na čtení nedělní.

Ze všech prací Chelčického jde na jevo, že jemu bylo následování Krista nejvyšším pravidlem života. Milování boha mělo se díti jediné upřímným a bedlivým zachováváním všech jeho přikázání, a z lásky k bližnímu měl člověk i křivdy trpělivě snášeti, pomsty nehledati a nespláceti zlé zlým. Mimo to Chelčický zavrhoval všecko pokrytství, všecky obřady a ústavy, jimiž

se prý mělo jen zevně vyhověti zákonu bez skutečného napravení života. Ale u věci této Chelčický až do zámezí zašel; zatracovalť všecka ustanovení církve při službách božích, jelikož, jak tvrdil, lze jich odbývati také bez opravdového polepšení úmyslův hříšných.

A jakož Chelčický pronášel zásady zcela původní, tak také sloh jeho nese ráz původnosti. Jest sice prostý a nestrojený všude, často rozvláčný, ale větším dílem jadrný a důrazný, druhdy povznáší se k neobyčejné kráse řečnické, ač beze vší ozdobnosti.

Největší důležitosti nabyl Petr Chelčický tím, že na základě jeho spisův ustavila Jednota Bratří českých učení své, tak že Chelčický, ač bez osobního přičinění svého, stal se duchovním původcem této důležité společnosti náboženské.

Neboť spisy Chelčického záhy velmi pilně v Čechách se čítaly, a zásady v nich obsažené nabyly hned po smrti skladatelově mnoho vyznavačův, mezi nimiž nejprv jakýsi příbuzný Rokycanův, jménem Řehoř, nad ostatní vynikl. On a přátelé jeho odloučili se posléz úplně jak od katolíkův tak od utrakvistův a usadivše se r. 1457 ve vsi Kunwaldě na panství žamberském v Hradecku, vedli zde život prostý a mravný. Konečně r. 1467 ustavivše se co jednota, zvolili sobě tři biskupy či starší, z nichž dva byli Čechové, jeden pak Moravan. Takový byl začátek Jednoty bratrské.*)

V dalším rozvoji Jednoty bratrské vynikl zvláště Bratr Lukáš (nar. 1460 v Praze, umř. 1528 v Ml. Boleslavi), jenž byl od roku 1500 starším Jednoty a stal se pravým opravcem a předním theologickým spisovatelem jejím. On zajisté četnými a důkladnými spisy system věroučení bratrského doplnil a upevnil; spolu pak přísně hájil discipliny čili kázně bratrské proti zmáhajícímu se luteranství. Spisy jeho chovají se na mnoze v Herrnhutě v Sasích.**)

Po Lukášovi v Jednotě předčili jakožto spisovatelé theologičtí v 16. stol. Jan Augusta (nar. 1500 v Praze, umř. 1572 v Boleslavi) a Jan Blahoslav (nar. v Přerově 1523, zem. 1571 v Morav. Krumlově), obadva biskupové či starší Jednoty.

Nejdůležitější činnosť mnohých spisovatelů bohosloveckých této doby záležela v překládání a upravování celého písma svatého. Zdá se, že již Hus některé v tom práce přípravní vykonal;

*) O Jednotě viz: Palackého Dějiny IV. 2.; Gindely, Geschichte der böhm. Brüder; Naučný Slovník a spis „Odpor stavův r. 1547."

**) O Lukášovi viz Čas. Čes. Mus. 1861.

avšak dosavadní překlady bible bedlivě přehlíženy hlavně teprv po něm. Tak okolo r. 1435 M. Lupáčem znova upraven jest Nový Zákon a vytištěn ponejprv r. 1475, a r. 1488 celá bible ponejprv tiskem vydána jest; kteréžto oba spisy tedy k nejstarším tištěným knihám čili tak řečeným prvotiskům (inkunabulím) českým náležejí. Od oněch časů až do r. 1620 bible česká patnáctkrát nákladně vydána byla.*)

Nejdůležitější ze všech těchto vydání jest tak řečená bible kralická, jež od l. 1579—1593 v Kralicích na Moravě nákladem Jana z Žerotína, velikého příznivce Jednoty, vydávána byla. Sluje též zkrátka Šestidílnou, protože ze 6 dílův se skládá.

Čeští Bratří obzvláště o to pečovali, aby se jim dostalo věrného překladu písma sv., a sice z textu původního z hebrejštiny (Starý Zákon) a řečtiny (Nový Zákon).

I vznesli důležitý úkol ten na 9 předních učenců Jednoty, mezi nimiž také přední spisovatel bratrský Jan Blahoslav se nalézal, od něhož výtečný překlad Nového Zákona pochází.**) A tak povstala dotčená bible kralická; i jest to přední klassické dílo jazyka českého, v němž také Husovy opravy českého pravopisu v hlavních věcech provedeny jsou. Pro svou čistotu řeči od samého Veleslavína rovněž jako od jezuity Šteyra za vzor a pravidlo dobropísemnosti i správné spisovné mluvy položena jest. —

O náboženské literatuře 17. a 18. věku buď připomenuto, že mezi Bratřími ji vzdělával hlavně Komenský, ovšem jen pokud toho na obranu Jednoty třeba bylo. Z ostatních exulantův, kteří v severních zemích se usadili, jako spisovatel náboženský vynikl ač neblaze Samuel Martin z Dražova, jenž byl duchovním správcem české obce v Perně. Jsa horlivý protestant, stal se urputným odpůrcem Jednoty vůbec a Komenského zvláště. Literarní působnost jeho byla rozsáhlá, pohříchu na mnoze škodná, směřujíc hlavně k potupení českých Bratří a k většímu pořád rozkolu mezi exulanty. O literarní činnosti hlavně náboženské exulantův českých, jižto na Slovensku se usadili, bylo již v přehledu k té době řečeno a o předních spisovatelích v oboru tom z řádu jezuitského bude níže řeč. —

2. Právnictví. Jakožto druhé odvětví písemnictví českého stůj zde právnictví, jež v této době se znamenitým prospěchem a s velikou důkladností se vzdělávalo. K čemuž přispívala nemálo

*) O rozličných biblích viz Šemberovy Dějiny liter. čes. 207.

**) Překladatelé biblí kralické jsou čeští Bratří: J. Blahoslav, Jan Eneáš, Isaiáš Cibulka, Jiří Strýc, Pavel Jesen, Jan Kápita (Hlaváč), Jan Effreim, Lukáš Helic a Ondřej Štefan. — O kralické bibli viz článek Šmahův v Čas. Čes. Mus. 1878.

ta příčina, že jazyk český během 15. stol. válkami husitskými dosáhl obecné platnosti v řízení zemském, u soudů a úřadů městských. A na sněmích ve Slezsku, na Moravě a v Čechách stalo se usnešení, aby uveden byl také do desk zemských na místo dosavadní latiny. Tak stalo se nejprv, a sice již v 1. polovici 15. věku, v Slezsku, roku pak 1481 přičiněním hejtmana zemského Ctibora z Cimburka na Moravě a posléze r. 1495 k návrhu Půty z Rizenburka, nejvyššího sudího, i v Čechách.

Bylyť desky zemské v úzkém spojení se soudním řízením zemským; neboť již za časů pradávných bývaly při každé cúdě čili krajském soudě, zejména v Čechách, desky župní čili krajské, do nichž zapisovaly se paměti toho, o čem se při soudě jednalo. Prodlením času nabyly desky soudu pražského platnosti pro celou zemi. Neboť obsahovaly zápisky o všelikých rozepřích, o statcích zemských; zapisovány do nich také sněmovní nálezy, zvláště zákony pro celou zemi důležité. Z čehož patrno, že byly desky zemské základem práva veřejného i soukromého; jimi pojišťovali si od starodávna práv svých i sněmové jakožto zástupcové celého národu i jednotliví stavové a osoby, jižto byli v držení nějakých dědin svobodných. Ale když r. 1541 popelem lehl královský hrad pražský, ohořely také desky zemské. Pročež potom i král Ferdinand I. i stavové o to péči měli, aby desky opět obnoveny byly, což však jen z části se podařilo.*)

Pro velikou důležitosť obsahu svého stávaly se desky zemské záhy vzácným pramenem pro vzdělavatele právnické literatury české. Z nich předkem vážili spisovatelé, jejichž díla týkala se práv zemských. A v řadě takových předčil nade všecky M. Viktorin Kornel ze Všehrd (nar. mezi r. 1450 a 60 v Chrudimi, umř. 1520), jejž vůbec za nejpřednějšího právníka starší doby položiti dlužno. Byl některý čas místopísařem desk zemských v Praze a sepsal asi r. 1500 „Knihy devatery o právích a súdích i deskách země české“.

Všehrd znal, jakož ze spisu jeho jde, všecky právnické spisy, které z 14. a 15. věku máme, jmenovitě Knihu starého pána z Rožmberka, dílo Ondřeje z Dubé, Majestát Karla IV. (Majestas Carolina) o správě království českého z r. 1348 a j.; hlavním však pramenem a základem díla jeho byly desky zemské a nálezy práv zemských, z nichž vážil všecko, co se soudu zemského dotýče; to pak sebral v jedno a uvedl v celek soustavný v dotčeném spise. Z díla Všehrdova nejlépe poznati lze pravého ducha práv českých; rovnou pak měrou vyniká i výtečným slohem, tak že je nejlepší

*) Pozůstatky desk zemských r. 1541 pohořelých vydává od r. 1870 Dr. Jos. Emler.

právníci naši za hlavní pramen právnického jazyka českého vyhlásili.*)

A jako slavný Všehrd znamenitě povznesl právnickou literaturu v Čechách, tak byl pilen téhož úkolu Ctibor z Cimburka a z Tovačova (nar.. okolo r. 1430 na zámku tovačovském na Moravě, umř. 1494) na Moravě, jenž k žádosti pánův moravských sepsal a r. 1490 dokončil „Paměť obyčejův a zvyklostí starodávních markrabství moravského". Kterýžto spis vůbec také „Kniha Tovačovská" se nazývá a zase zřízení zemské markrabství moravského obsahuje; neboť jedná o svobodách zemských, o nejv. úřadech, o soudě a deskách zemských moravských.**)

Také Ctibor z Cimburka měl velmi podstatné zdroje pro knihu svou. Nejprve mu sloužila vlastní zkušenosť jeho. Neb stav se r. 1464 sudím dvorským a r. 1469 hejtmanem moravským, spravoval záležitosti zemské až do své smrti, i měl tedy příležitosť a povinnosť, seznávati řády a obyčeje, ježto se při právě a u veřejném životě zemském zachovávaly. Potom dostávalo se mu hojných zpráv ústních od starších vrstevníkův, jejichž zkušenosť do vyšší ještě minulosti sahala, a posléze měl mnohé psané památky, jmenovitě desky zemské moravské. Jakou tedy důležitosť mají do sebe Všehrdovy Knihy devatery pro právo země české, touž bez mála cenu sluší přiložiti Knize tovačovské pro Moravu.

Na zřízení zemská království českého a markrabství moravského vztahovala se také díla tato: Zřízení zemské kr. Vladislava II., Práva a zřízení zemská Ferdinanda I. a tak řečená „Kniha drnovská", již r. 1525 sepsal Ctibor z Drnovic.

Avšak vedle práv zemských vzděláváno zejména v 16. století v literatuře české též právo městské. Města zajisté od času pevné vlády Jiřího z Poděbrad znamenitě prospívala velkým bohatstvím i mocí politickou, a jakkoli pohromami r. 1547 v obojí příčině velké ztráty vzala, přece v 2. polovici 16. století povznesla se opět k dosti značné zámožnosti a důležitosti občanské. Pročež také nejedni spisovatelé jali se práva a zřízení měst zkoumati a spisovati. Přední z nich za onoho věku byli, Brikcí z Zlicka, Vít Oftalmius a Pavel Kristian z Koldína; kdežto však druhý z nich psal o předmětu svém latině, zůstavili nám ostatní dva, totiž Brikcí a Koldín, obšírná díla o právech městských v jazyku českém.

---

*) Nově vydán Všehrdův spis péčí Dr. H. Jirečka l. 1874.

**) O knize Tovačovské viz Čas. Č. M. 1867 a 1868.

Brikcí z Zlicka (nar. ok. r. 1485 v Kouřimi, zemř. v Praze 1543), některý čas professor na vysokém učení pražském, vzdělal dle rozličných spisů předešlých své dílo „Práva městská“ r. 1536; jest to pouhá kompilace z prací cizích. Výše nad něj vynikl kancléř Starého Města pražského Pavel Kristian z Koldína (nar. 1530 v Klatovech, zem. 1589 v Praze). Spis jeho „Práva městská království českého“, vydaný r. 1579, nabyl snešením sněmovním obecné platnosti, tak že jím všecka města v Čechách a později také na Moravě spravovati se musila. Pro důkladné sestavení a výtečný jazyk pokládají se Práva Koldínova vedle Všehrdových Knih za nejvzácnější památku právnické literatury české.*)

Posléze sluší zde jmenovati též Karla staršího z Žerotína (nar. 1564 v Brandýse nad Orlicí, zem. v Přerově r. 1636). Týž byl zprvu (1594—1602) přísedícím soudu panského na Moravě a stav se hejtmanem moravským, předsedal při témž soudě. Za obojí hodnosti zapisoval, co důležitého na onom soudě se dálo, zůstaviv těmito zápisky vzácnou památku pro poznání právních poměrů moravských. Bylť Žerotín svého času vysoce osvícený státník, jenž mocně zasáhl v dějiny české před r. 1620.**)

Takto právnická literatura v této době znamenitě postoupila, vyznamenávajíc se nejen důkladností, ale i směrem praktickým, jenž potřebám veřejného života výborně sloužil. Doložiti tu sluší, že právnická mluva nejvíce, ano snad samojediná, odolala mocnému působení latinské řeči. Příčiny toho hledati jest v samostatnosti právního a soudního života v Čechách, který od nejdávnějších dob přes všecko úřední psaní latinské zachoval svou povahu slovanskou. „Předkové naši myslili a mluvili o právu vždy po česku, a nebylo toho, aby čeština jejich latinila se, anobrž spíše tehdejší kancelářská latina do sebe brala obraty české.“ (Jireček.) Pročež také jak mile v deskách a jinde zanecháno latiny, i hned na místo její nastoupila právní mluva česká, jejížto stručnosti, jasnosti a určitosti podnes obdivují se soudní znatelé práv českých. —

3. Dějepisectví. Jakož právnictví tehdáž nejdůkladněji ze všech nauk bylo pěstováno, tak zase největšími a nejčetnějšími spisy za též doby vykázati se může literatura dějepisná.

---

*) Práva Koldínova se životopisem spisovatelovým vydal r. 1876 J. Jireček.

**) Karla Žerotína Zápisy o soudě panském od l. 1596—1614 vydal ve dvou svazcích V. Brandl v Brně l. 1866.

V 15. století za válek husitských nejdůležitější část historie české teprv vlastně se dála; dějepisectví tedy v této době, kdež veliké skutky teprv se vykonávaly, ještě neprospívalo. Také v druhé polovici téhož věku se mu nehrubě dařilo.

Z doby té budiž zde jmenován spis, který pro krále Jiřího sepsal Pavel Žídek, později kanovník pražský; jest to „Zprávovna čili naučení, jak by panovník měl žíti a co konati“. Kdyby slavný král nebyl měl sám v bohatém duchu svém dostatečnou správovnu pro život, z nerůdného spisu Žídkova byl by jí nenabyl. Jest to práce nekalá, všeho klassického vzdělání prázdna. — Důležitější jsou tak řečení „Staří letopisové čeští“, jižto obsahují prosté vypsání rozličných příběhův domácích od r. 1378—1527, tvoříce přechod z historické literatury doby předešlé do dějepisectví periody této. Sepsáni jsou od spisovatelův nejmenovaných, ale mají přes to velikou cenu pro dějepisce.*)

Nejhojněji dějepis vzděláván v 16. století, k čemuž nejvíce přičinil Daniel Adam z Veleslavína (nar. asi r. 1546 v Praze, zemř. 1599), jehož činnosť vůbec byla středištěm všeho literarního snažení v druhé polovici 16. věku v Čechách.

Bylť od l. 1572 po dějepisci Prokopu Lupáčovi professorem historie na vysokém učení pražském; ale stav se r. 1576 zetěm slavného knihtiskaře Jiřího Melantricha**), složil úřad učitelský a oddal se knihtiskařství, velmi platně při tom zvelebuje literaturu domácí. Chtěje vzdělanosť a osvětu ve všech vrstvách obyvatelstva domácího rozšiřovati, jal se jednak sám spisovati rozličná díla vůbec užitečná, jednak podobné spisy jiných spisovatelův příhodně upravovati a tiskem vydávati.

Pro mnohostrannou učenosť i povahu šlechetnou a rozšafnosť požíval Veleslavín veliké vážnosti nejen v Praze, ale i po celé zemi. On nevynikal sice neobyčejným důmyslem ani vzácnou původní tvořivostí; ale předčil nad vrstevníky své velikou činností u zvelebování řeči a literatury české, zejména prosaické. Jsa vysoce vzdělán i vládna jazykem podivuhodnou měrou, dovedl mnohonásobnou činností svou češtinu přiuspůsobiti k lepotě antické, tak že uhlazený sloh jeho záhy za vzor správné mluvy pokládán, a po veleslavínsku psáti znamenalo tolik, jako správně česky psáti.

Spisovatelství jeho vztahovalo se na rozličná odvětví literarní: spisovalť díla slovářská, zeměpisná, náboženská; ale největší péči měl o dějepisectví, hledě tu k dějinám domácím i cizím. A jsou

*) Staří letopisové čeští vydáni l. 1829 péčí Frant. Palackého.
**) O tomto znamenitém knihtiskaři viz Čas. Č. Mus. 1865.

v té příčině díla jeho buď překlady nebo práce podle jiných spisů vzdělané a konečně i původní.

Ze spisů prvního druhu sluší tu zvláště vytknouti obnovený překlad kroniky Aeneáše Sylvia, k němuž spolu obšírný úvod sepsal. Srovnáme-li starší překlad též kroniky, jejž r. 1510 Mik. Konáč z Hodištkova učinil, s prací Veleslavínovou, jasně poznáme, jak vysoko se od počátku 16. věku prosa česká zdokonalila.

Aeneáš Sylvius, Vlach z města Sieny, posléze papež Pius II., náležel k nejznamenitějším mužům 15. století; bylť sekretářem cís. Fridricha III. a měl veliké účastenství v jednáních sboru basilejského s Husity. Z té příčiny meškal také některý čas v Čechách, kdež s předními muži oné doby a s dějinami českými seznámil se. I sepsal pak kroniku o dějinách českých, „Historia Bohemica" řečenou, kterážto stala se potom důležitým pramenem dějin husitských. Pročež záhy přeložena na jazyk český, nejprve na Moravě od kanovníka Jana Housky, pak r. 1510 v Čechách od Mik. Konáče; kterýžto poslední překlad znova přehlédl a podstatně upravil Ad. Veleslavín.

I maje péči také o dějiny národův jiných, Veleslavín správně stylisticky vybrousil a vydal mnohé překlady cizích kronik, od jiných spisovatelův zhotovené. Tak učinil zejména v příčině Pamfilovy Historie církevní, kroniky Loewenklayovy o národu tureckém a Flaviovy Historie židovské; z kterýchžto spisův první dva přeložil Kocín z Kocinetu*), třetí pak Václav Plácel z Elbingu, oba věrní druhové Veleslavínovi v literarních pracích a snahách jeho.

Ze spisův, jež Veleslavín dle jiných, zvláště latinských a německých prací složil, jmenovati dlužno dílo „Politia historica". Vyvozuje v něm z dějin obecných rozličná naučení, jak by se říše a obce ve válce a míru spravovati měly. Spis tento obsahuje jakési politické vyznání Veleslavínovo, jež se patrně ku konservatismu chýlilo.

Co se posléze týká původních skládání Veleslavínových, tuť, jako již dotčeno, nevynikal podle povahy ducha svého originalními myšlenkami. Nejobšírnější jeho původní práce jest známý „Kalendář historický", v němž při každém dni každého měsíce vypravují se pamětihodné příhody nejen české, nýbrž i jiných zemí. Jakkoli dílo to v sobě drží hojný materiál dějepisný a svědčí o veliké bedlivosti a vzdělanosti skladatelově; přece jeví se v něm Veleslavín jakožto pouhý kronista, vyčítaje tu příběhy jen dle nahodilého pořádku dní a měsícův beze vší pragmatické souvislosti dějův.

---

*) Viz „o Kocínovi a jeho době" v Osvětě 1877.

Hlavní zásobu původních myšlenek a skutečný soud svůj historický Veleslavín uložil v četných předmluvách, jež k rozličným spisům byl sepsal. Nejdůležitější z nich jest obšírný úvod, jejž složil ku kronice Sylviově; neboť v něm zevrubněji kritisuje dosavadní dějepravu českou, vytýká i dobré i špatné vlastnosti kronistův českých, bráně spolu národ český proti utrhačným hlasům cizincův. Vůbec dává v celém tomto pojednání zjevný důkaz, že široký a jasný rozhled měl po historii vlastenecké.*)

Ostatní historikové 16. věku vzali si na péči hlavně dějiny české, které hnutím protestantským v Němcích čím dále tím větší důležitosti v Evropě nabývaly. Pamětihodni v té příčině jsou tito: Bartoš písař, Sixt z Ottrsdorfa, Václav Hájek z Libočan, Jan Blahoslav a Václav Březan.

Bartoš (měštěnín praž., umř. r. 1535) líčí v své kronice příběhy, které od r. 1524—1530 jmenovitě v městech pražských se udály. Tehdáž povstal tuhý spor mezi starou stranou締 kališnickou a nově přibylou luteranskou; kterýžto boj mezi oběma Bartoš zevrubně nám vypisuje. Máme tu dosti věrný a jasný obraz smutných různic strannických. Bartoš místy takořka malebně líčí osoby tehdáž činné, skutky a pohnutky jejich; úvahy jeho bývají případné a místy i protkané nějakým peprným příslovím neb pořekadlem. Sloh Bartošův jest správný a prostý, beze všech hledaných okras. Vedle toho však bývá řeč jeho druhdy poněkud rozvláčnější, a poněvadž byl Bartoš horlivým stoupencem strany luteranské, tedy v nechuti své utrakvistům zhusta křivdí, čímž proti nestrannosti dějepisecké nemálo se prohřešil.

Jako Bartoš tak i Sixt z Ottrsdorfa (nar. 1500 v Rakovníce, zemř. 1583), kancléř staroměstský, vytknul si obmezenější část dějin domácích ku vzdělání svému; složilť spis o příbězích r. 1546—1548.

Tak jako rozbroje, o nichž Bartoš vypravuje, vznikly z cizího protestantismu, podobně měl spor, jehož dílo Sixtovo se týká, původ svůj hlavně v cizině. Protestantská knížata šmalkaldského spolku v Němcích zdvihše totiž válku proti Karlu V., vzbudila spolu také odpor stavův českých proti Ferdinandovi I., jenž na stavích českých válečného lidu žádal, chtěje císařskému bratru s pomocí svou přispěti.

*) Úvod Veleslavínův ku kronice En. Syl. viz v sp. „Malý Výbor z literatury české“ od Celakovského. — Výbor z všelikých prací Veleslavínových podal V. Rozum v Staročeské bibliotéce v díle II. a IV. r. 1853 a 1855.

Před hlavními příběhy Sixt položil některá jednání stavů slezských s korunou českou. Pohříchu pouze tato předchozí část spisu jeho v náležité spojitosti vypravována jest; v další pak práci Sixt velmi často odchyluje se od pořádku chronologického, nejednou pásmo dějin přetrhuje, jinde opět důležitý děj jen napovídá a druhdy jen pouhý historický materiál podává. Ale přes tyto nedostatky nalézají se hojná místa v práci Sixtově, v nichž živě a souvisle líčí mnohé důležité výjevy u veřejném životě měst pražských r. 1547, dosti určitě karakterisuje druhdy osoby i strany a poměry, při čemž ovšem jakožto stranník stavů protestantských nechutí svou proti straně královské zaváděti se dává k soudu příkřejšímu, než slušelo, a tedy podobně jako Bartoš nestrannosti nešetří.

Že pak Sixt mistrovsky vládl spisovnou řečí, o tom svědčí jednak dotčený jeho spis, jednak i soud výtečného znalce slohu českého Jana Blahoslava, jenž Sixta v grammatice své mezi přední stylisty svého času položil.*)

Třetí z historiků výše jmenovaných jest Václav Hájek z Libočan (asi od r. 1495—1553), někdy probošt kapitoly staroboleslavské. Kdežto předešlí dva uzavřeli v práci svou jen krátkou dobu dějin, Hájek obral si celý dějepis český za předmět díla svého. Než i v jiné podstatné příčině dělí se od obou výše řečených dějepisců. Tito hájili stanoviska evangelického, Hájek pak katolického; oni podávali skutečné příběhy, Hájek pojal do kroniky své množství bájek, smyšlenek, věcí nepravdivých a nedůvodných, tak že ho nikterak za bezpečný pramen historický položiti nelze. Podobá se dílo jeho více nějakému zábavnému čtení než dějepisu poučnému; nad to vypisuje každou událost kronikářsky o sobě, bez spojitosti s jinými. A přece kronika tato přese všecky hrubé vady, které jí ode dávna soudnou kritikou vytýkány, rozšířila se v národě českém nad míru; k čemuž nemálo přispěl prostonárodní sloh, jímž psána jest. Hájek mluvil k lidu řečí prostou, vůbec srozumitelnou, tak že čtenáři s chutí po kronice jeho sahali. A poněvadž mimo to byla v náboženském ohledu bezúhonnou, proto stala se za smutných dob úpadku národního po třicítileté válce lidu českému jediným zdrojem, z něhož bral jakou takou známost dějin vlasteneckých.

---

*) O životě a liter. působení Sixta z Ott. viz Čas. Č. M. 1861.

Jest zde na místě, zmíniti se též o kronistovi Martinu Kuthenovi ze Šprinsberka (nar. okolo r. 1510 v Hoře Kutné, písař Starého Města praž., umř. 1564). Týž sepsal také kroniku českou, která, dříve než vyšla, mnoho hluku natropila, tak že někteří páni katoličtí, obávajíce se kroniky utrakvisty Kuthena, přiměli prý Hájka k sepsání kroniky ve smyslu katolickém. Dílo Kuthenovo však, když pak vydáno, daleko zůstalo za očekáváním a obáváním co do obsahu i formy, ač vlasteneckého směru nelze mu upříti.

Jakož vůbec Jednota bratrská přispěla k zvelebení literatury české, tak také napomáhala zvláště k bedlivějšímu vzdělávání dějin domácích. Předním dějepiscem z jejího středu vyšlým byl často již jmenovaný Jan Blahoslav (1523—1571).

Jednota záhy dbala o to, aby důležité listiny, nejen v jejím středu nýbrž i od jiných stran náboženských vydané, sbíraly se ve zvláštním archivu. Stalo se tak dílem proto, aby počátky Jednoty a osudy její nevešly v zapomenutí, dílem aby Bratří k obraně své všecky důležité spisy pohromadě měli. A tak povstal záhy již při ústřední správě, která nejprve v Litomyšli byla, dosti bohatý archiv, při němž od úzké rady bratrské zřízen byl vždy zvláštní písař, obyčejně muž učeností a důmyslem nad jiné slynoucí. A z tohoto archivního zaměstnání a úřadu písařského vyvinula se také zvláštní historická škola bratrská, v nížto nad ostatní proslul Jan Blahoslav.*)

Blahoslav vzdělav ducha svého studiemi klassickými, pilně se obíral starší literaturou domácí, jíž nikdo z vrstevníkův jeho důkladněji neznal nad něj. A starými památkami vzdělal svůj historický sloh, jemuž důmyslem vlastním propůjčil líbeznou, ušlechtilou formu. Přirozeným spůsobem měl Jan Blahoslav hlavní zření k dějinám Jednoty, a nejdůležitější v tom práce jeho jest „Historie Bratří českých“. Spis tento obsahuje vzácný materiál historický, a jakkoli Blahoslav pro jiná zaměstnání poslední ruky k němu přiložiti nemohl, nicméně dokázal v něm výborné vlastnosti dějepisecké, zejména případnou soudnosť a příjemnou mluvu. Ostatně jak plynně a živě Blahoslav vypravovati uměl, nejlépe viděti jest v jeho druhém díle historickém; jest to Životopis Jana Augusty, jehož první částť sepsal a tak upravil, že zůstane vždycky čtením velezajímavým.**)

---

*) Život Blahoslavův viz Čas. Č. M. 1856, 1861 a 1862. O historické škole bratrské viz Čas. Č. M. 1873.

**) Tento životopis vydal Franta Josef Šumavský r. 1838.

Z též historické školy bratrské vyšel jiný životopisec český Václav Březan (nar. ok. r. 1560 v Březí v Čechách, umř. asi r. 1619). Povolán byv od Petra Voka z Rožmberka, příznivce Jednoty, k vedení archivu třeboňského, pilně užíval pokladův jeho k badání historickému. Snášeje s velkou bedlivostí hojné ovoce zkoumání svého, přidržoval se v tom svědomitě listin a jiných pamětí, tak že práce jeho řídkou hodnověrností se vyznamenávají. Pohříchu nenásledoval, co do slohu a formy vůbec, výtečných předchůdců bratrských. Pouhé chronologické podávání příběhův beze vší spojitosti a reflexe, suchopárná, místem i rozvláčná řeč činí práce jeho pro širší obecenstvo nehrubě zajímavými, jakkoli pro dějezpytce mají cenu vysokou.

Spisy Březanovy týkají se příběhův domu Rožmberského; avšak obšírná historie rodu tohoto, již Březan sepsal, přišla ve zmar. Hlavní pak dílo jeho, Maticí Českou vydané, jest „Život Viléma z Rožmberka". Dějiny tam obsažené, jdoucí od r. 1530—1592, netýkají se jen osoby Vilémovy, ale i dějin celé země, zvláště jižních krajův království českého.*)

Do řady historikův bratrských náleží konečně též Karel starší z Žerotína (1564—1636), o němž v literatuře právnické již řeč byla. Tento na slovo vzatý muž zůstavil nám ve spisech svých jednak hojný materiál ku poznání nejen dějin 16. a 17. věku, ale i oněch předních karakterův, kteří za jeho času v Čechách a na Moravě zvláště prosluli. Ze spisův jeho v té příčině důležiti jsou již výše připomenutí Zápisové o soudě panském a o sněmích, r. 1594, 1596, 1597 a 1612 držaných, i výtečná Apologie k Jiřímu z Hodic.

Největší však cenu pro řeč a kulturní historii českou mají do sebe Žerotínovy listy psané jazykem českým. Jest jich několik tisíc a jdou od r. 1591—1636. Pro poznání veřejných i soukromých poměrů této doby jsou nad míru zajímavé. Cokoliv důležitého se tehdáž událo, toho všeho dotýká se onen znamenitý muž v listech k vrstevníkům svým; odhaluje nám tajné příčiny mnohých událostí i rozličné dojmy a úsudky, jaké spůsobily. Nabýváme z nich vzácného poznání o životě společenském a státním předkův našich, o jejich snahách vědeckých, průmyslných a hospodářských.

---

*) Jiný spis Březanův jest životopis pana Petra Voka z Rožmberka, jejž Frant. Mareš k tisku připravil. — O životě Václava Březana viz Čas. Č. Mus. 1878.

Listy od r. 1620 až do 1636 jdoucí drží v sobě vzácný materiál zejména k historii té smutné doby, která činí počátek dvousetleté mdloby národu českého.

Co se formy týče, tu vynikají listové Žerotínovi vzácnou uhlazeností, ano sličností slohu klassického. Jako svého času Viktorin Kornel ze Všehrd, tak pojímal i Karel z Žerotína výtečné přednosti spisovatelův antických s tím vlasteneckým úmyslem, aby přispěl ku povznešení jazyka českého podle jeho přirozených zákonův. Což se mu také v míře vrchovaté podařilo.*)

Po vydání císařských patentů proti nekatolíkům také Žerotín r. 1628 svou vlasť opustil, nechtěje se státi nevěrným náboženskému přesvědčení svému. I usadil se s manželkou svou Kateřinou z Waldšteina ve Vratislavi, odkud s povolením Ferdinanda II. dojížděl čas od času do Cech a na Moravu na statky své; zde pak se zdržoval na svém zámku přerovském, kde r. 1636 zemřel, maje věku 72 léta. Bibliotéka jeho dostala se později darem městu Vratislavi, kdež se posud chová.**)

Zvláštním zjevem v historické literatuře střední doby jsou Paměti Mikuláše Dačického z Heslova, obsahující dějepisné zprávy od druhé polovice XV. století až do r. 1626.***) Pocházejí asi od šesti spisovatelů, kteří v rozličných dobách důležité události, buď Kutné Hory neb i země české vůbec se týkající, spůsobem nenuceným, nesystematickým skládali, až posléze na začátku 17. věku Mikuláš Dačický z Heslova (nar. 1555 v Kutné Hoře, umř. 1628) volné zápisky svých předkův i paměti své v jeden memoiristický celek uvedl, odkudž také celému dílu jeho jméno zůstalo. Spis ten značí se neobyčejnou své doby drastičností a jest zajímavý pramen pro kulturní dějepis český vůbec a kutnohorský zvláště.

Dále budiž zde jmenován také genealog či rodopisec Bartoloměj Paprocký z Hlohol (nar. 1540, umř. ve Lvově 1614), jenž přistěhovav se z Polska do zemí českých, bedlivě tu skládal veliká díla rodopisná, v nichž jednak posloupnosť knížat a králův českých, biskupův a arcibiskupův vyložil, jednak i příběhy rodův panských, rytířských, ano i znamenitějších měst vypsal; k čemuž

*) Karla z Žerot. Zprávy o sněmích a Listy jeho vydal V. Brandl v 3 svazcích l. 1870, 1871 a 1872.

**) Viz Čas. Č. Mus. 1875; napsal o ní též Dr. Beda Dudík ve Zprávách o zased. král. české spol. nauk r. 1877.

***) První svazek těchto Pamětí vydán 1878 redakcí Dr. Ant. Rezka a nákladem Matice České v Památkách Staré literatury české.

přidána jsou četná vyobrazení erbů čili znaků panských, rytířských a městských.*)

Jakožto spisovatelé současných příběhů buďtež zde též jmenováni: Marek Bydžovský z Florentina (nar. 1540 v Bydžově, delší čas prof. university praž., umř. 1612) a Jiří Závěta ze Závětic (nar. 1575 v Praze, sekretář komory české za kr. Fridricha, umř. ok. 1638): z nichž onen sepsal Život cís. Maximiliana II. a Příběhy za Rudolfa II., tento pak mnohé paměti ze života cís. Matiáše.

Na konci této úvahy o literatuře dějepisné budiž ještě zmínka učiněna o českých listech šlechty domácí, které se nám u velikém množství z 15. a 16. věku zachovaly. O výtečné korrespondenci Karla z Žerotína již výše promluveno bylo. Ale již před ním dopisovali si šlechticové čeští pilně o rozličných důležitých věcech souvěkých po česku. Tak máme hojné listy od Šlikův, Rabšteinův, Šternberkův, Rožmberkův, od krále Jiřího z Poděbrad, od pánů Cimburkův a j. Nade všecky tyto však předčí listové slavného pána českého Viléma z Pernšteina (1435 až 1521). Vyznamenávajíť se jednak již svým jadrným slohem, nad to pak jsou vzácným pramenem historickým; jsouce psány panovníkům i jiným vznešeným osobám a jednajíce o důležitých poměrech veřejných, přispívají znamenitě k jasnějšímu vylíčení i karakterův i příběhův souvěkých.**)

Z přehledu právě podaného lze dosti jasně souditi o hojnosti literatury dějepisné v 16. a na začátku 17. století, ano jest beze vší pochyby, že sotva který národ evropský předčil v odvětví onom nad národ český. Přes to však nelze nespatřovati mnohých nedostatků v tehdejší literatuře historické.

Věci náboženské, které za oněch dob takořka vesměs opanovaly lidské mysli, také u dějepiscův našich jevily svou moc, tak že každý z nich podle vyznání svého rozdílně pojímal dějiny, zvláště souvěké.

Byliť nad to nejedni z historikův našich buď přední strůjcové neb horliví aspoň účastníci příběhů souvěkých a nepřestávali býti spolu velebiteli strany své a haniteli odpůrcův. Z toho vyvinula se předpojatosť a strannosť, tato přední vada v dějepisectví vůbec. K tomu také neutěšený ráz dějin samých, jež nikterak ne-

*) O Paprockém viz Čas. Č. M. 1866.

**) Listy Vil. z Pernšt. viz v I. a II. dílu Archivu Českého, pak v II. dílu Výboru z Literatury české.

dospívaly ku konci urovnanému, působil nechuť a neklidnosť mysli i při chladnějších pozorovatelích věcí dějinných. A při nedostatku vzdělání filosofického kalily též rozličné předsudky a pověry časové nemálo zrak i důmyslnějších historikův doby této.

Z kterýchžto příčin tehdejší dějepisci na mnoze nedospěli ku kritickému rozebírání, k objektivnímu posuzování a pragmatickému vypisování dějin, jakkoli jim z pravidla náležité formy stylistické upříti nelze.*)

Než vady a nedostatky tuto vytčené znamenati jest i při dějepiscích, kteří po bitvě bělohorské vzdělávali českou historii; přední místo tu drží Pavel Skála a Vilém Slavata; onen psal ve vyhnanství, tento ve své vlasti.

Jakož v Historii této na svém místě vyloženo bylo, historikové 16. věku volili k svým pracím původním dějiny české, nehledíce hrubě k příběhům sousedních zemí. Naproti tomu postoupilo dějepisectví české v 17. století aspoň v příčině té, že dějepisci měli zřetel i k příběhům národů okolních, chtějíce poněkud ukázati spojitosť historie české s dějinami evropskými vůbec. Učinili tak onino dva přední historikové naši v 17. století.

Skála i Slavata jali se skládati jistou měrou dějepis všeobecný, přihlížejíce ovšem podle obyčeje věku svého hlavně k dějinám církevním. Postavivše se tudíž na dotčené vyšší stanoviště dějepisecké, položili si také základ širší a vyvedli díla rozsáhlosti neobyčejné. Sluší však hned zprvu dva rozdíly při obou těchto dějepiscích vytknouti. Skála díval se na dějiny s hlediště protestantského, Slavata pak s katolického; Skála hned s počátku, když se do práce dával, určitě pojal onen širší rozhled dějepisný, kdežto Slavata teprv, když první část již dopsanou měl, k němu dospěl. Čímž také se stalo, že spis Skálův větší spojitosť u vypravování jeví, než dílo Slavatovo, o němž níže místněji promluvíme.

Posléze i to doloženo buď, že oba historikové, hájíce se stejnou horlivostí stran svých, rovně upadali ve strannosť, tak že jich opatrně užívati třeba.

Pavel Skála ze Zhoře (nar. v Praze 1583) proslul po Komenském z exulantů v literatuře naší nejvíce. Za povstání českého stal se r. 1619 úředníkem vlády direktorské. Po bitvě bělohorské opustil v průvodu Fridricha falckého svou vlasť, a když potom věc Fridrichova naprosto zmařena byla, Skála usadil se

*) O dějepisné prose 16. a 17. věku viz Čas. Č. Mus. 1873.

asi r. 1623 ve Freiberku v Míšni v nynějším Sasku, kde jal se pracovati o církevní historii obecné. Nejprve složil rozsáhlou chronologii církevní a po té ohromné dílo, jež v desíti foliantech obsahuje obecný dějepis církevní od nejstarších dob až do r. 1623.*)

Skála v Historii církevní, v tomto arcidíle svém, užil methody synchronistické, klada dějiny rozličných národů podle sebe, pokud do téhož roku spadaly. Sloh jeho jest správný a vážný, celé pak vypravování ukazuje patrnou snahu po nestrannosti, ježto spisovatel vedle soudu svého podává též hojné doklady. Vlastnosti tyto nejlépe znamenati jest v té části, kde Skála líčí dějiny od r. 1602—1623. O době této píše spisovatel jakožto svědek souvěký a co do věcí českých na mnoze očitý, i podává v onom oddělení vzácné zprávy o dějinách našich. Líčí nám jednání rozličných stran náboženských, sjezdy a sněmy stavův, ano i jednotlivé karaktery, a vedle příběhů válečných nepomíjí také místem zjevů kulturních, v čemž nad Slavatu předčí.

Než Skálovu dílu nedostává se náležité stručnosti a pragmatičnosti, místy jest rozvláčné, kteroužto vadu množství listin a obšírných svědectví, ve spis vložených, ještě zvyšuje.

Jest tedy třeba vyznati, že i přední historické dílo této doby, totiž Historie Skálova, obsahuje pro soudný dějepis dotčených let pouhý materiál, ovšem pak hojný a vzácný.

Vděčnou zmínku zasluhuje z exulantův Litoměřičan Pavel Stránský, jenž sepsal a v Amsterdamě vydal dílo, pro český dějepis důležité, „Respublica Bojema“.

Předním spisovatelem 17. stol. v Čechách po bitvě bělohorské z domácích byl známý kancléř Vilém Slavata, jenž proslul v dějepisectví podobně jako exulant P. Skála. Za tehdejších bojův náboženských neobmeškávala toho také strana katolická, aby postavení svého tak, jako strana odporná, prostředky literarními platně nehájila. A tak povstal vedle protestantského díla Skálova stejně obšírný spis, jenž církevní dějiny zase ve smyslu katolickém vykládá. Jestiť to Historie Slavatova. Vilém Slavata (nar. 1572 v Čestině Kostele, zem. ve Vídni 1652) stál na začátku 17. století pevně při straně katolické a náležel k těm pánům českým, jižto usilovně sráželi Rudolfa II., aby stavům pod obojí majestátu na svobodu náboženskou nedával. Když pak r. 1618 strhl se zjevný spor mezi stavy pod obojí a místodržícími králov-

*) O Skálovi viz úvod k dílu „Pavla Skály ze Zhoře Historie Česká“.

skými na hradě pražském, svržen jest s Martinicem a sekret. Fabriciem Platterem do příkopu hradského. Matiáš z Thurnu, vůdce stavův nespokojených, sepsal a vydal v pokročilém věku obranu proti nářkům na sebe a na stranu svou činěným, chtěje ono vyhození jakož i další jednání stavův pod obojí ospravedlniti. Vilém Slavata, dostav do rukou tuto obranu za pobytu svého v Řezně, ustanovil se na tom, že sebe i strany své hájiti bude proti spisu Thurnovu. I jal se odtud v prázdných hodinách skládati paměti své; avšak za práce té šířil se rozhled jeho i rozsáhlosť díla samého, tak že pojal v ně též dějiny cizí, odkud spis jeho tak jako Skálův dostal povahu obecné historie církevní. Celé toto „Spisování historické“ skládá se ze 14 knih, z nichž každá jeden foliant drží, tak že i to dílo k největším spisům českým přičísti slušno.

První dvě knihy, obsahující v sobě paměti Slavatovy z let 1607—1620, jsou namířeny proti apologii Thurnově, jejížto text také sem vetkán jest; v ostatních knihách nalézají se, krom delšího pojednání o dědičnosti království českého, obšírné dějiny Ferdinanda I., Maximiliana II. a Rudolfa II. až do r. 1592. A tak se patrně celý spis dělí ve dvě části, v apologetickou či obrannou a dějepisnou.

Jakož povaha věci samé s sebou přináší, Slavata jeví hlavně v oddělení dějepisném svou dějepiseckou spůsobilosť; spis jeho tu dokazuje správné urovnání materiálu, plynné vypravování a správný sloh, v kteréžto příčině Slavata každému dějepisci své doby se vyrovná, ač i jemu zde přílišnou širokosť u vypravování vytýkati lze.

Jinak se věc má v prvních dvou knihách, které obsahují obranu Slavatovu. Zde čtenář pohřešuje dotčených předností dějepiseckých. Již apologetická povaha této části vymáhala rozličných dedukcí právních, dokladů historických a podobných odchýlek od pořádku chronologického. Ale Slavata nad to ještě vkládal sem přeobšírná líčení malicherných, ano druhdy směšných příběhův, tak že dílo jeho nemilou rozvláčností velice trpí. A přes to jest právě tato obranná část spisu Slavatova pro dějiny naše nejvzácnější částí zmíněného díla jednak pro důležitosť doby, o níž jedná, jednak i proto, že právě tu Slavata tak, jako Skála, co bezprostřední svědek vypravuje, jehož soud a svědectví tím větší do sebe cenu má, že nám předkládá přesvědčení, ano politické vyznání celé strany pod jednou neb aspoň rozhodnějších popředníkův jejích. Neboť Slavata složil v Spisování historickém nejen

paměti své, nýbrž také zápisky svých přátel, jimž nad to i jednotlivé části díla svého k uvážení a poopravení předkládal.*)

K těm pánům a spisovatelům českým, jižto v bouřích českých zachovali věrnosť domu habsburskému, náležel vedle Slavaty též Heřman hrabě Černín z Chudenic (1573—1651), hejtman staroměstský. On konal již r. 1598 s Harantem z Polžic známou cestu do sv. země, Arabie a Egypta; později byl nejednou poslán v legaci do Turek. Nejdůležitější toho spůsobu poselství vykonal r. 1644, jímž prospěšný mír s Turky obnovil. Denník památné cesty té sepsal po česku, i jest obsahu velmi zajímavého.**)

Bylo zcela přirozeno, že v 17. a 18. století dosáhlo pojímání historie české po spůsobu katolickém v Čechách znenáhla vrchu. Čím dále, tím více zajisté prospívala rekatolisace v zemi; i bylo hlavní péčí těch, kdož tehdy věci veřejné spravovali, aby minulosť česká předkládala se lidu v tom spůsobu, by zvykal spatřovati v předešlém stavu církevním a v bojích náboženských pravé neštěstí národu, jehož jedinou spásou bylo, navrátiti se k staré víře pod jednou. Slavatovo veliké dílo nebylo vytištěno aniž se hodilo pro obecný lid; pročež tím více šířila se v národě kronika Hájkova. Stala se potom pro zajímavou a prostonárodní formu svou nejoblíbenějším čtením, a vyznati sluší, že hlavně z ní zachovaly se mezi lidem aspoň jakéž takéž upomínky na minulosť národu českého.

Nejpřednějším v druhé polovici 17. věku vzdělavatelem dějin českých v duchu výše dotčeném byl Bohuslav Balbin (nar. r. 1621 v Hradci Králové, umř. r. 1688 v Praze). Celé literarní působení pamětihodného jezuity toho jest, jakkoli psal latině, velmi poučné pro stav literatury české v tehdejší době, dokazujíc veliký úpadek její a spolu i nesnáze nemalé, s nimiž i šlechetný badatel katolický zápasiti musil. Mimo vyučování mládeže obíral se Balbin dějepisem českým. Ale předmět tento byl již sám sebou představeným jeho podezřelý; pročež také hned první spisové jeho, jakkoli se týkali historie církevní, s velikou přece přísností od jezuitských censorův posuzováni byli, tak že si Balbin přátelům svým na to trpce stěžoval. Přes to však literarní činnosť jeho byla

*) Velkou zásluhu získal si o publikaci spisu Slavatova J. Jireček. Vydalť z něho tiskem r. 1857 „Děje království uherského 1526—1546“ a r. 1866 a 1868 „Paměti nejv. kancléře Vil. hr. Slavaty“ ve 2 svazcích, které drží v sobě jádro obrany Slavatovy.

**) Chová se v Černínském archivě v Jindř. Hradci.

neobyčejná; vydalť za svého živobytí 25 foliových svazků a mimo to asi 35 menších spisů, vesměs ovšem v řeči latinské.

Aspoň k některým zde buď poukázáno. Tak vydal roku 1644 Život prvního arcibiskupa pražského Arnošta z Pardubic. Nejdůležitější však dílo Balbinovo pro dějiny české jest „Epitome rerum bohemicarum“ (Výtah z dějin českých). Které když ukončeno bylo, pro rozličné překážky dlouho vydati se nemohlo; teprv na přímluvy cís. bibliotékáře Petra Lambecia a hraběte Fr. Kinského, příznivce Balbinova, tiskem vyšlo samým rozhodnutím císařským r. 1677. Potom Balbin vydával spis „Miscellanea“ (Směs či Rozmanitosti), který v desíti foliových svazcích pojímá vše, co tehdejší doba v oboru dějepisu a zeměpisu, diplomatiky a starožitností českých důležitého znala.

Jakou měrou Balbin si zamiloval dějiny národu svého, o tom se pronáší v listě z r. 1685 k příteli svému Albrechtovi z Ronova: „Není větší útěchy, nežli těšiti se z toho, že vlasť naše tolik výtečných mužů ve válce a v míru zplodila, vlasť, kterou nyní téměř zničenou vidíme a oplakáváme.“

Vedle prací těchto Balbin napomínal také svých přátel, aby rovněž dbali o poznání a vzdělávání dějin vlasteneckých. Tak zejména psal jezuitovi Tannerovi: „Pracujte (o dějinách českých), když máte času, vždyť jest nás málo mezi Čechy, jenž umějí vlasti své si vážiti a nejsou jaksi hosté a cizinci u věcech vlasteneckých.“ Ano i to, že Balbin psal latinsky, vycházelo z pohnutky šlechetné; chtělť zajisté při všeobecném zanedbávání spisovné řeči české pomocí latiny známosť dějin domácích i v širších vrstvách učeného světa rozšiřovati.

Nejdůrazněji však působiti měl ve prospěch jazyka českého spis Balbinův „Disertatio apologetica linguae slovenicae“ (Obrana jazyka slovanského). Než za doby Balbinovy tiskem vydán býti nesměl, teprv o sto let později vyšel péčí známého dějepisce Pelcla.*) Kromě Balbina obraceli pozornosť k dějinám českým zvláště přítel jeho Tomáš Pešina z Čechorodu (nar. 1629 v Počátkách, děkan kapit. v Praze, zem. 1680), Jan Beckovský (nar. 1658 v Něm. Brodě, zem. 1725) a kanovník Jan Hammerschmid (nar. 1658 v Stodě, zemř. 1737).

Tomáš Pešina sepsal „Předchůdce Moravopisu“, který obsahuje chronologické vypsání příběhů moravských do r. 1658. Tento dějepisný přehled činí stručnou přípravu k většímu spisu historickému, „Moravopis“ nazva-

*) Za našeho času přeložena jest Obrana tato Em. Tonnerem na jazyk český a vydána Maticí lidu.

nému, jehož však jen první díl až do r. 1525 (Mars Moravicus) vytištěn byl. Dílo to obsahuje hojný materiál pro dějiny moravské, po soukromých i zemských archivech bedlivě sebraný.

Jan Beckovský, křižovník, složil kroniku českou Poselkyni starých příběhův českých ve dvou dílech. V prvním vypravuje příběhy české podle Hájka až do r. 1526; ale druhý díl již samostatně vzdělal i podává na základě dobrých pramenův dějiny české až do časů Leopolda I. r. 1657, pročež také tento díl, jehož první svazek (1526—1607) nákladem Dědictví sv. Prokopa a redakcí Dr. Rezka r. 1879 vydán byl, jest pro náš dějepis důležitější prvního. Rukopis nalézá se v bibliotéce křižovnické v Praze.

Hammerschmid, farář Týnský v Praze, složil rozličné spisy historické, i české i latinské, z nichž nejdůležitější jsou ty, jež se dějepisu a místopisu pražského týkají.

O příbězích českých z 30leté války psali ze spisovatelů světských J. N. Zatočil (rodem ze Sedlčan, kancléř starom., zem. 1685) a Vác. Kozmanecký (rodem z Čáslavi, bakal. svob. um., zem. 1679), jakožto svědkové očití, druhý pěkněji než první.

---

4. Zeměpis a cestopis. K historii dosti těsně přiléhá literatura zeměpisná i cestopisná.

V zeměpisectví největšího rozšíření dosáhla za této doby „Kosmografie česká t. j. vypsání zemí a národův i dějin jejich“. Vzdělána jest dle latinského spisu Šebest. Münstera a dle některých pramenů domácích od učeného šlechtice českého Zikmunda z Púchova (nar. 1520 v Chrašťanech, † 1584). Jestiť jedna z největších knih literatury naší i stala se v Čechách čtením velmi oblíbeným.

Ze spisů, které o cizích zemích a národech jednají, budiž zde jmenována též „Kronika Moskevská“, kterou spolu s denníkem rakouského posla z latiny přeložil Matouš Hosius z Vys. Mýta (zem. asi 1588). Obsahujeť vypsání knížectví Moskevského, tamních mravů a ukrutných činův Ivana Vasilovice.

Co se cestopisů tkne, tuť nejedna důležitá památka se nám zachovala. Čechové konali v 15. a v 16. věku z rozličných příčin cesty do cizích zemí. Jedni jsouce vedeni buď studiemi humanistickými neb myslí zbožnou, zatoužili po místech, o nichž buď v klassicích neb v písmě sv. byli čítali; i vydali se tudy na daleké cesty. K mužům takovým náleželi ku př. slavný humanista Bohuslav z Lobkovic a starší bratr jeho Jan z Lobkovic, pak Oldřich Prefát z Vlkanova, Krištof Harant z Polžic a j.

Jiní opět cestovali do cizích končin za příčinou důležitých poselství. Tak vyslal již král Jiří r. 1464 zvláštní poselstvo ku králi franskému Ludvíkovi XI. Od téhož krále českého vypraven byl ke dvorům cizím švagr jeho Lev z Rožmitála, maje nakloniti knížata západní svému královskému švagrovi a dobré mínění

o Češích v cizině rozšiřovati. Lev, dvorný a obratný to pán, prošel s průvodci svými Německo, Nizozemsko, Anglii, Francii, Španělsko a Portugaly, odkudž přes Italii do Čech se vrátil.

Cesty tyto popsal panoš Lvův Šašek z Mezihoří; ale český tento originál přišel na zmar, zachoval se toliko překlad latinský a německý.

K takovým cestovatelům náležel také mladý šlechtic český Václav Vratislav z Mitrovic.

Konečně i Jednota Bratří českých vysýlala ze středu svého muže do cizích zemí, aby vyhledali, je-li kde náboženství podobné bratrskému, podle něhož by Bratří své vyznání upraviti a polepšiti mohli. Tak vyslán jest bratr Martin Kabátník z Litomyšle do Jerusaléma a Egypta, jiní zase do Cařihradu, Řecka a do Ruska.

Téměř o všech těchto cestách zachovaly se nám písemné paměti, z nichž nejdůležitější jsou cestopisy Jana z Lobkovic, Vác. Vratislava z Mitrovic a Krištofa Haranta z Polžic.

Jan z Lobkovic (1450—1517) putoval l. 1493 k božímu hrobu a jiným sv. místům v Palestině, kteroužto cestu, navrátiv se do Čech, popsal r. 1505. Líčí prostým spůsobem vše, co se mu kde znamenitého nahodilo, o přírodě i obyvatelích, o jejich živnostech a obyčejích, o městech a jejich památkách i zřízení obecním a p.; čímž vzácný příspěvek k poznání svého věku podává.*)

Václav Vratislav z Mitrovic (1576—1635) přidán byl k poselstvu, jež císař Rudolf II. r. 1591 do Konstantinopole vypravil. Byli tam v zajetí držáni a musili na celé cestě mnoho těžkých svízelů snášeti. A všecky tyto věci popsal Vratislav r. 1599 ve spise svém „Příhody“. Líčí tam velmi živým spůsobem mravy a obyčeje turecké, jak se již v Uhřích, od Turků podmaněných, jevily; vypravuje nehody své a soudruhův na celé cestě a podává zevrubný obraz života při dvoře sultana tureckého. Nikdež nejeví se jednotvárnosť a suchopárnosť, všude rozmanitosť a zajímavosť, tak že cestopis tento převyšuje všecky ostatní i obsahem i formou, jest pravou okrasou literatury této doby, poutaje čtenáře lahodným svým vypravováním a prostomilou upřímností.**)

Třetí ze jmenovaných cestopiscův, Krištof Harant z Polžic (nar. 1564, sťat 21. června 1621), byl komorník Rudolfa II. a konal r. 1598 s Heřmanem Černínem delší cestu přes Benátky do Egypta,

*) Viz Jir. Anthol. II. a Výbor z lit. čes. II.

**) Příhody V. Vrat. z Mitr. vydal Rozum v Staročeské bibliotéce III. R. 1875 vyšlo vydání IV.

do svaté země a přes horu Oreb až do Arabie. Cestopis jeho, r. 1608 ve 2 dílech po prvé vydaný, jest mnohem obšírnější než Vratislavův. Také Harant vypravuje nejen příhody své a svých tovaryšův, nýbrž popisuje i krajiny a města s památnostmi jejich, líčí zvyky obyvatelstva zevrubně. Avšak dokládaje se příliš zhusta starých i souvěkých spisovatelův, dává sice velkou učenost na jevo, ale činí tím zároveň spis svůj rozvláčným a nudným. Nad to i co do jazyka nelze díla jeho naskrze schvalovati, aspoň nemá do sebe ani přesnosti veleslavínské, ani plynnosti a zajímavosti Vratislavovy.*)

Výše dotčený Oldřich Prefát z Vlkanova (1523—1565) vypsal cestu svou z Prahy do Benátek a odtud do Palestiny obšírně a zřetelně i vydal ji nákladem svým, ozdobiv knihu také některými dřevořezbami.

---

5. Humanismus a mluvnictví. Vedle oborů až posud vyložených pěstován byl v této době též **humanismus**, k němuž také jisté začátky **mluvozpytu** se připojily.

O povaze humanismu v Čechách již na svém místě pověděno jest, sluší zde toliko doložiti, že klassické studium nejvíce povzneslo se působením slavného humanisty Matouše Kolinského (Collinus, nar. 1516 v Kouřimi, zem. 1566), jenž r. 1542 latinské a řecké klassiky na universitě pražské vykládati se jal.

K předním humanistům českým, kteří také řeči mateřské si všímali, náleželi: Řehoř Hrubý z Jelení a syn jeho Zikmund, pak vychovatel Zikmundův Václav Písecký.

Řehoř Hrubý z Jelení (nar. asi r. 1450 v Praze, umř. 1514) nabyv vzdělání klassického ve Vlaších, vytknul si vedle příkladu slavného přítele svého Viktorina ze Všehrd za úkol, jazyk český ušlechťovati pomocí vzorů klassických. Pročež snažil se, aby krajanům svým výborné spisy latinské v dobrých překladech českých do rukou podával. Nejoblíbenější mu byli v tom spisovatelé Cicero, Seneka, J. Jovian Pontanus, Erasmus Roterdamský, Petrarka a j.

Tak přeloženy jím: z Cicerona „Laelius“ o přátelství a „Paradoxa“, Erasma Roterdamského „Chvála bláznovství“, Petrarkův spis „O lékařství proti štěstí a neštěstí“ a m. j.

Jazyk v překladech Jelenského jest sice zřetelný a dobrý, než vyskytují se v něm mnohé latinismy, a často jest viděti,

---

*) Cestopis Harantův vydán J. Erbenem r. 1854.

v kterakých býval nesnázích, překládaje a vykládaje mnohá slova latinská, při čemž si zhusta pomáhal rozvláčným opisováním. Při šlechetném humanistovi tomto jeví se patrně první obtíže, s nimiž překládání z jazykův starých do češtiny s počátku zápasilo.

Zikmund Hrubý z Jelení byl syn Řehořův (nar. 1497 v Praze, zem. 1554 v Basileji); i on se vzdělal v Italii, kdež mu byl průvodcem a mentorem přítel otce jeho Václav Písecký. Roku 1524 odebral se Zikmund do Basileje, kdež stal se správcem a redaktorem při vydávání starých lat. a řeckých klassikův. Erasmus Roterdamský, humanista tehdáž na slovo vzatý, vysoce si vážil vzácné učenosti a povahy Zik. Jelenského. Nejdůležitější dílo jeho jest „Lexicon symphonum“, slovník řecký, latinský, slovanský a německý, jenž prvním jest pokusem vzájemného srovnávání jazykův rozličných.

Václav Písecký (nar. 1482 v Písku, zem. 1511) byl muž vzácné učenosti a soudnosti. Meškaje se Zikmundem Jelenským v Italii, zejména v Padově a Bononii, co nejhorlivěji studoval tam spisy staroklassické a přeložil z řeckého řeč Isokratovu k Demonikovi na jazyk český. A když pak r. 1511 ve Vlašských Benátkách náhle zemřel, vydán jest onen překlad r. 1512 tiskem skrze Řeh. Hrubého z Jelení.*)

Vedle dotčených humanistův stůjtež zde též: Oldřich Velenský (okolo r. 1480—1530), knihtiskař v Bělé u Bezděze, jenž na jazyk český převedl některé spisy Lukianovy, Senekovy a Erasmovy; Jan Češka, pěstoun dětí slavného českého pána Viléma z Pernšteina, jenž přeložil pro své učně některé vyňatky ze spisů řeckých a latinských; Pavel Vorličný (asi od r. 1520 až 1590), překladatel distich Katonových a některých vyňatků ze spisův Terentiových, a posléze Abraham z Günterrodu (nar. okolo r. 1570, farář v Kopidlně, kdež r. 1609 zemřel), jenž přeložil Kyropaedii Xenofontovu.

Avšak nedosti na těch a podobných pěstovatelích humanismu. K rozšiřování jeho přispívala též nemálo universita, a to nejen mezi vzdělanci hlavního města, nýbrž i ve větších městech po krajích.

Podle tehdejšího zřízení školního byly všecky městské školy pod správou university pražské, jejížto rektor byl i vrchním dozorcem školstva v celém království. Proto také dosazoval rektor učitele městské, z nichž každý na vysokých školách aspoň hodnosti bakalářské, nejnižšího to stupně důstojnosti akademické, do-

*) Některé z překladův výše jmenovaných viz v Staročeské bibliotéce Rozumem vydané. — O Vác. Píseckém viz Čas. Čes. Mus. 1876.

sáhnouti musil. Dostávali se tedy na školy městské muži humanisticky vzdělaní, z nichž mnozí ovšem zase na vysoké učení pražské nazpět povoláni byli. Ale větší jich počet zůstával v městech, kdež nejedni stali se faráři, městskými radními, písaři aneb i jinak váženými sousedy. A takovým spůsobem šířilo se znamenitě vzdělání humanistické po krajích, tak že mnohý měšťan klassikům latinským a řeckým rozuměl, ano sám i básně v těchto řečech skládati uměl. Toto působení ukazoval humanismus zvláště za rektoratu Petra Kodicilla (Knížka) z Tulechova (až do r. 1589) a ještě více za Martina Bacháčka (nar. 1539 v Nauměřicích u Slaného), jenž horlivě pečoval o dobré vedení školstva českého, jsa rektorem universitním některý čas na konci 16. století a po druhé od r. 1603 až do 1611, načež hned r. 1612 zemřel.

Že humanismus násilným vyloučením starých klassiků v druhé polovici 17. věku zkázu vzal, o tom již v úvodu k této době řečeno.

Humanisté čeští obírajíce se s klassiky záhy aspoň trochu poznali mluvnickou důslednosť jazykův starých, a překládajíce z nich pochopili zajisté i potřebu, aby taková systematičnosť grammatická také na jazyk český přenesena byla. K témuž poznání dospěli také překladatelé písma sv. V 15. století kromě dobropísemnosti Husovy nebyl jazyk český theoreticky vzděláván; teprva v 16. věku staly se první v tom pokusy. Neboť toho času dotčené poznání humanistův se teprva vyvinulo; nad to také Jednota bratrská, chtějíc jazyku mateřskému ve svých školách řádně učiti, čím dále, tím více cítila potřebu nějaké rukověti mluvnické. Pročež, jak se zdá, povstaly v Jednotě první pokusy o theoretické vzdělání jazyka českého, a sice skrze oba Bratří Beneše Optata a Petra Gzela.

Vydali první grammatiku českou r. 1533 v Náměšti. Nejprve zasazovali se v tom spise o pravidelný spůsob psaní. V části, kterou etymologií nazvali, přednášejí skladbu všech částek řeči a snažíce se zvláštnosti některé, jimiž čeština od latiny se liší, naznačiti, vytýkají také chyby, jichž se zvláště starší překladatelé písem sv. dopouštěli; avšak tvarosloví v mluvnici své pominuli.

Ale grammatika tato první, od oněch dvou českých Bratří složená, jakož i ostatní podobné práce z též doby jsou pamětihodné jen co první pokusové v mluvnictví českém. Připočísti k nim dlužno zejména též práci Vác. Filomatesa, Matouše Benešovského, zvláště pak grammatiku jazyka českého, kterou latinsky sepsal učený Slovák Benedikt Vavřinec z Nudožer (1555—1615), od r. 1604 prof. univ. pražské.

Nade všecky toho druhu spisy vyniká Grammatika česká, již roku 1571 dokonal výtečný stylista Bratr Jan Blahoslav.*) Než ani dílo jeho neobsahuje spořádané soustavy jazyka českého, nýbrž jen kritiku mluvnických spisů předešlých a sedmero pojednání, kdež o rozličných oddílech správného a ozdobného slohu jedná. Ale co tu Blahoslav snesl, jest bohatý na onen čas materiál, a úvahy jsou jasné a důkladné. Z celého díla poznáváme jednak stav jazyka i stupeň vzdělanosti jeho v polovici 16. věku, jednak i míru vědeckosti spisovatele samého. Spolu pak v témž spise jeví se ušlechtilá horlivost o zvelebení mateřského jazyka a mnohé dobré myšlenky o pravé povaze jeho.

Nedokonalosti grammatiky té sluší pak přičísti hlavně onomu času, kdež mluvnické vzdělání bylo vůbec teprv v začátcích.

Z druhé polovice 17. století máme „Čechořečnosť" či mluvnici jazyka českého od Václava Rosy (umř. 1689, jsa radou nad appellacími v Praze); spis ten jest toliko patrným důkazem úpadku mluvnictví a spisovné řeči české. —

V této době vzdělávalo se i slovníkářství, jakož toho dosvědčují spisy, Veleslavínem, Komenským a jinými v tom odvětví složené.

---

6. Mathematika a přírodnictví. Kromě odborů posud vyložených vzdělávány byly také nauky mathematicko-přírodnické, kterým však tehdáž rozličné pověry astrologicko-alchymistické vadily, překážejíce volnému a nepředpojatému pozorování přírody a zkoumání zákonův jejích. Nicméně pracováno i tu s pilností velikou. Již za časů husitských proslul někdejší přítel Husův Křišťan z Prachatic († 1439) jakožto mathematik a spisovatel lékařských knih; byl též některý čas rektorem university pražské. Díla „Rhasesovo ranné lékařství" a „Salicettova ranná lékařství", jež r. 1864 a 1867 tiskem vyšla, Erben pokládá za práce Křišťanovy.**) Jsou pro terminologii českou důležity.

V 16. věku byly tak řečené herbáře velmi oblíbenou formou, v nížto přírodopisci své lékařsko-přírodopisné vědomosti skládali.

*) Vydána l. 1857 J. Hradilem a Jos. Jirečkem. Úvaha o ní od Hattaly v Čas. Čes. Mus. 1858.

**) Oba spisy slují tak dle svých původních skladatelů, arabského lékaře Rhasesa a ital. chirurga Salicettiho.

Jakožto lékaři byli na slovo vzati dva Bratří čeští, Jan Černý a Mikuláš Klaudian, onen v Litomyšli a tento v Mladé Boleslavi. Oba složili knihu lékařskou (r. 1517), která slove herbář a vybrána jest z mnoha spisů latinských. Hojné obrázky tam obsažené jsou sice nezdařilé, přece však spatřuje se v tomto herbáři aspoň ten pokrok, že všímáno si skutečné přírody více než před tím.

Největší pokrok v bylinářství učiněn v Čechách slavným Vlachem Mathiolim. Byv povolán Ferdinandem I. za osobního lékaře arciknížete Ferdinanda do Prahy, pobyl zde na cís. dvoře až do r. 1565 i byl jeden z hlavních vykladačů proslulého lékaře řeckého Dioskorida. Mathioli zjednal si vytrvalou pilností svou a hojnými prostředky při dvoře císařském jakož i dopisováním s předními botaniky své doby rozsáhlou a zevrubnou známosť bylin, i sepsal pak latině znamenitý herbář, který v rozličných jazycích evropských vydán byl. Předním spolupracovníkem a soudruhem slavného Vlacha, jenž k Čechům přátelsky se měl, byl český učenec Tadeáš Hájek z Hájku (nar. v Praze 1525, zemř. 1600). Vzdělav se na universitách vlašských, vrátil se do Čech a proslul zde záhy jakožto lékař, mathematik a hvězdář. Seznámiv se s Mathiolim, uvázal se v české vzdělání herbáře jeho, které také r. 1562 nákladem českých stavův v nádherné úpravě vydáno bylo.

Tadeáš Hájek v díle svém složil množství dobrých názvů lékařských a zachoval nám z obecné mluvy tehdejší mnoho výborných jmen bylin, získav spolu plynným vzděláním herbáře dotčeného mnohé přátely bylinářství českému. Popisy v díle tom jsou větším dílem dobré a výkresy zdařilé; k tomu hojné výklady se tam nalézají o léčivé moci bylin a o připravování jich. Tak zajímavým obsahem jakož i srozumitelným slohem svým bavil dotčený herbář i lékaře i nelékaře, ba v mnohých rodinách chován byl jakožto výborný rádce v nemocech, jímž rozšířila se známosť mnoha až podnes zachovávaných tak řečených prostředkův domácích.

Když později herbář T. Hájkem vydaný rozebrán byl, opatřil s D. Veleslavínem nové vydání herbáře Mathiolova učený lékař český Adam Huber z Riesenbachu (1. 1596), ano učinil z něho též výtah k potřebě chudšího lidu. Týž Huber vyložil také důležité lékařské dílo Jindř. Ranzovia o zachování zdraví z latiny na jazyk český.

Stavové chtějíce zásluhy Hájkovy poněkud odměniti, povýšili ho na sněmě v Praze r. 1571 do stavu rytířského, jmenovavše jej protomedikem království českého; příštího pak roku učinil jej Maximilian II. svým osobním lékařem, kterýžto úřad také při

Rudolfovi II. zastával. A v každém postavení Hájek šířil lásku k přírodním vědám rozličnými spisy i latinskými i českými.

Rudolf II., jsa těmto naukám velice nakloněn, shromáždil při dvoře svém četné učence v přírodních vědách tehdáž proslulé, a náš Hájek byl jako středem tohoto učeného sboru, do kterého přičiněním jeho potom také dánský hvězdář Tycho Brahe a Němec Kepler povoláni byli.

K předním vrstevníkům Hájkovým a vzdělavatelům přírodních nauk ještě před bitvou bělohorskou náleží také Adam Zalužanský (nar. v Mnich. Hradišti ok. r. 1560, zem. v Praze 1613), některý čas professor a rektor university pražské. Také on proslavil se předkem v botanické vědě, zejména dílem svým „Methodus herbaria". Spis tento složen jest dle obyčeje tehdejšího po latinsku, ale obsahuje česká jména bylin. Zalužanský tu již nepřestává na pouhém vypisování znaků vnějších, nýbrž vniká u vnitřní povahu bylin a na základě svých bedlivých pozorování sestavuje rostliny podle zákona stejnorodosti v rody, v pokolení a v jiné vyšší soubory. Herbář jeho ukazuje tedy již jakousi přirozenou systematičnost a tím patrný pokrok v botanickém zkoumání.*)

Zalužanský, jsa také výtečný lékař a zkušený v připravování lékův, stal se dohlížitelem nad lékárnami v Starém Městě pražském a vydal proto r. 1598 Řád apotekářský, v němž nalézají se pravidla pro lékárníky. Tolikéž obíral se astronomií, vydávaje několik let i kalendáře čili minuce české.

Roku 1600 přimlouval se před Rudolfem II. a stavy za rozličné opravy na universitě pražské, jmenovitě za to, aby lékařské umění se obnovilo a pitva se zavedla. Ukazoval mimo jiné i na to, že jest na ten čas nejlepší k tomu příležitost, když stavové slavného lékaře Jana Jesenského pro Prahu získali. Ale teprva r. 1605 za rektorátu Martina Bacháčka pitváno první lidské tělo od téhož Jesenia, a žádoucí oprava vysokých škol až do r. 1611 se protáhla.

Mezi Čechy, jižto za časů Rudolfa II. alchymií se zanášeli a českým jazykem o věcech alchymických psali, vyniká zvláště Bavor mladší Rodovský z Hustiřan (1526 až 1600).

---

7. Literatura paedagogicko-didaktická. Obor ten pěstoval Amos Komenský; příslušné spisy jeho mají cenu trvalou a zjednaly mu slávu, jíž postupem vzdělanosti přibývalo u všech osvícených národů. Abychom však celkový obraz o literarní činnosti Komenského před sebou měli, buď zde promluveno o všech hlavních oborech, v nichž pracoval

---

*) Čas. Čes. Mus. 1848 a Osvěta r. 1876.

Komenský narodil se l. 1592 v Uherském Brodě na Moravě. Ukončiv vzdělání své v Herborně a v Heidelberce i na cestách v cizině, vrátil se opět do vlasti své, kdež ho šlechetný ochránce Jednoty, svrchu jmenovaný Žerotín, jenž tehdy byl hejtmanem markrabství moravského (1608—1614), učinil správcem slavné bratrské školy v Přerově. Byv pak l. 1616 na kněžství vysvěcen, povolán jest hned roku následujícího do Fulneka, nejstaršího to sídla Bratří na Moravě, za kazatele a dozorce školy.*)

Komenský, jsa ducha velikého a učenosti vzácné, jevil záhy v literatuře činnosť mnohonásobnou, jejíž ohlédání vymáhalo by díla obšírného. Spisové jeho, jichž výše jest jednoho sta, složeni jsou téměř veskrze jen latinsky a česky. Ale jako o Husovi dolíčeno, tak i povaha Komenského nejlépe jeví se v jeho spisech českých. V stručném výkladu tomto jest nám ovšem přestati na nejčelnějších.

Komenský již od svého mládí ten úmysl jevil, zvelebovati písemnictví české. Bedlivě si všímaje jak mluvy obecné tak spisů ve správné češtině složených, vnikl hluboko v původní ráz jazyka národního a vštípil takto literarním plodům svým ryzího ducha českého. Proslavil pak se i v básnictví i v prose.

Poesie Komenského byla povahy naprosto opravdové, plynoucí z bohatých zkušeností jeho. Básnické plodnosti své dokázal nejprv asi r. 1623, kde na rodinu jeho i na Jednotu bratrskou, jejíž osud se životem jeho úzce byl sloučen, veliké pohromy se valily. Následkem vypovídání nekatolíkův ze země bylo Komenskému r. 1622 Fulnek opustiti; skrýval se pak na blízku téhož města a později na panstvích Žerotínových v severovýchodních Čechách, jmenovitě v Brandýse nad Orlicí. Byv takto vytlačen z klidného působení svého, musil spolu patřiti na to, jak půda zdárné činnosti ve vlasti rodné i pro celou Jednotu mizela. Téhož času zemřela mu manželka a prvorozený syn. Mysl jeho takovými ranami sklíčená, nenalézajíc žádné útěchy v životě skutečném, hledala jediné opory v sobě a v bohu. Z kteréhožto položení duševního vyvinuly se práce, jež k nejlepším básnickým plodům literatury naší, byť většinou jen v prose psány byly, přičísti slušno. Tak složil l. 1623 nejslavnější dílo své básnické „Labyrint světa a ráj srdce."

V Brandýse nad Orlicí, kdež tehdy se skrýval, tam v chaloupce vedle domku „na srubu" řečeného, pod Klopoty, Komenský přemýšlel o sklamaných

*) Důkladný životopis J. A. Komenského složil a vydal Frant. Zoubek r. 1871. Příspěvky k životopisu Komenského viz Čas. Čes. Mus. 1874.

nadějích svých a o běhu věcí lidských, a z tohoto rozjímání povstal Labyrint světa. Jako hlubokomyslný mudřec pátrá Komenský ve spise tom, kde a v čem by vrch štěstí lidského záležel, jehož by člověk dosáhna, myslí svou tu odpočinouti mohl. I pohlíží na svět, zkouší vyšší i nižší stavy; ale nikdež nenalézá pravé spokojenosti, všude jeví se mu převrácenosť lidská, všude samý zmatek. Proto zhostiv se světa, vstupuje v chrám pravdy křesťanské, kdež světlo rozumu a víry poznává, i nalézá spokojenosť v srdci a životě bohumilém.

Jakož obsah Labyrintu patrně ukazuje, uchýlil se v něm Komenský nemálo v pietistický mysticismus; jemná mysl jeho, odvrátivši se od světa smyslného, kochala se ve spojení s bohem. Přes to však Labyrint světa má velikou do sebe cenu literarní. Jestiť veliká allegorická báseň, v nížto Komenský své hluboké rozjímání o životě lidském složil, spolu živě vylíčiv i všeliké nedostatky a nedokonalosti lidské. I jakkoli v prose psána, přece vyniká živou fantasií a ušlechtilým slohem básnickým. Což tedy divu, že Labyrint světa byl Bratřím u vyhnanství nejvzácnější knihou po bibli kralické?

Týmž nábožným duchem a jako doplněk Labyrintu sepsána jest Hlubina bezpečnosti (r. 1625), zavírajíc to přesvědčení, že v jediném bohu a pokorném se mu oddání všecka bezpečnosť přítomného života záleží. I sloh této knihy jest živý a jadrný.

Ale Komenský osvědčil básnického ducha svého také u výtečných překladech; jest to zejména metrické přebásnění žalmů Davidových. Již Vavřinec Benedikt Nudožerský pokoušel se šťastně o převedení žalmů Davidových na jazyk český. Dílo to však po smrti jeho za válečné doby r. 1620 se ztratilo. Komenský dověděv se o tom, velice toho želel, i chtěje ztrátu nahraditi, složil několik žalmů rozličnými metry klassickými: kterýmžto spisem nepochybně posloužiti chtěl také vyšším školám bratrským, v nichžto kněží a učitelé byli vzděláváni. Mělyť tam dotčené žalmy sloužiti za vzory dobrých skladeb prosodie časoměrné.*)

Jakkoli však básnické práce Komenského literatuře naší k veliké ozdobě jsou, nic méně vlastní velikosť a cena literarní působnosti jeho záleží hlavně ve spisech jeho prosaických, a to zejména v takových, které směřovaly k opravám paedagogicko-didaktickým.

---

*) Žalmy tyto vydány jsou opět od J. Jirečka ve spise „Časoměrné překlady žalmů Br. J. A. Komenského, Br. Jana Blahoslava a j.“ Ve Vídni 1861.

Komenský vstoupiv do škol již u věku dospělejším, byl při vzácném důmyslu svém tím spůsobilejší, posouditi vady a nedostatky ve školství. Za hlavní úkol lepšího vyučování pokládána tehdáž známosť latiny. Na jazyk tento, jenž byl hlavní páskou mezi učenci, vynakládali všecku péči ve školách, kdežto řeči mateřské se pomíjelo. Mládeži vštěpováno mluvení latinské a nehleděno při tom k potřebám praktickým; učeno slovům a nikoli pravému jich smyslu, více řeči než věci.

Komenský poznav nedostatky školního vyučování své doby, záhy pomýšlel na to, kterak by ve školách napravil, v čem pochybeno bylo. Přední jeho péčí bylo, založiti všecko učení na jazyku mateřském a i latině učiti na základě jeho. Již r. 1612 jal se sbírati materiál k slovníku česko-latinskému, kterýž jasný výklad slov i věcí obsahovati a praktickým základem při vyučování latinskému jazyku býti měl. Pohříchu vzácné dílo to, když Komenský po 46 let materiálu k němu byl nasbíral a je dokonal, zničeno bylo při požáru lešenském 1656.*) I píše o díle tom r. 1661, že ztráty jeho nepřestane želeti, dokud živ bude.

Jakkoli ztráta díla toho pro literaturu českou jest nenahraditelná, přece již ten užitek přineslo, že Komenský, sbíraje materiál k němu, hluboko vnikl v povahu jazyka českého a důkladně připravoval se k zdárným spisům svým v oboru pædagogicko-didaktickém. Nejdůležitější toho spůsobu práce vzaly svůj počátek v Lešně. Ježto r. 1627 přísnější opět patenty proti nekatolíkům vydány byly, musil Komenský l. 1628 opustiti dosavadní útočiště své v Brandýse nad Orlicí a skrýval se pak některý čas na statcích pána Jiřího Sadovského ze Sloupna; avšak již v lednu l. 1628 bylo mu v tuhé zimě zároveň s jinými Bratřími vystěhovati se z drahé vlasti docela. I vydal se do Lešna v Polsku, které místo již ode dávna bylo hlavním sídlem bratrské emigrace české. Komenskému zde svěřeno vedení mládeže bratrské, která z gymnasia lešenského na vyšší studia či akademie posýlána byla. Vedle toho zaměstnání dozrávaly v duchu jeho rozmanité myšlenky týkající se oprav ve vychovatelství a školství. Nejprve vydal po r. 1630 spis „Janua linguarum reserata, Brána jazykův otevřená“, v němž sestavil mnoho tisíc slov v četných větách, s počátku kratších, pak delších, týkajících se věcí takových, jež pro svou zajímavosť mladé mysli snadno vštípiti se mohly. Slova sou-

*) Jen části toho slovníku zachovaly se v přepisech. Rosa († 1689) znal také některou část jeho; praví o něm, že všech českých slov původ ukazoval.

značná i odporná Komenský položil případně vedle sebe, aby vlastní každého slova smysl tím zřejmější byl; spolu bedlivý zřetel obracel k řeči mateřské, aby různosť mluvnická i skladební byla na snadě.

Brána Komenského vyšla nejprv latinsky a pak česky; brzo však praktickou methodou, jak vyučovati se má jazykům, obrátila k sobě pozornosť takovou, že záhy přeložena do jazyka německého, polského, francouzského, anglického, vlašského, švédského, hollandského, řeckého a tureckého, i všude uváděna jakožto kniha velmi užitečná do škol. Posléze vyložena jest i po arabsku, persku a mongolsku, tak že krom písma sv. nebylo knihy, která by mezi národy tak byla rozšířena jako Brána jazyků.

Téhož asi času dokončil Komenský své nejslavnější dílo Didaktiku, v níž všecky své zásady paedagogicko-didaktické složil a na základě přirozeném důmyslné opravy u vychování a vyučování rozvinul. Celé zřízení škol, rozsah vyučovacího materiálu i spůsob vyučování vykládá se tam zevrubně.

Jedna z předních oprav záležela v tom, že všecko vyučování, zvláště v třídách nižších, mělo se díti spůsobem názorným, tak aby věci smyslné předkládány byly smyslům mládeže vhodným spůsobem. Dále Didaktika k tomu vede, aby u vyučování postupovalo se od známých věcí k neznámým, od snadných k nesnadným, každému pak věku aby se poskytovalo vědomostí jemu přiměřených. Při vychovávání a vyučování mělo se rovnou měrou k rozvoji i tělesných i duševních sil mládeže hleděti a na přirozenou povahu dítek bedlivě dbáti.*)

Návrhy tyto Komenský připravoval po delší čas k obnovení škol v království českém; kojilť se i on nadějí, že exulanti opět do vlasti uvedeni budou, a že jim popřáno bude, školství domácí opraviti podle navedení Komenského. I zdálo se v skutku, že se tak stane, když Sasové v listopadu l. 1631 Prahy dobyli. Tehdáž zajisté mnoho vystěhovalců do Čech se vrátilo, a Komenský ve zvláštním provolání obrátil se k národu českému, vybízeje přede vším k nápravě škol. Avšak když r. 1632 Waldštein Sasy z Čech vypudil, též exulanti znova vlasť opustiti musili.

Později Komenský v Lešně opět pokračoval v literarních pracích; i chtěje své opravné myšlenky v život uvésti, skládal rozličné pomocné spisy, v nichž zásady v Didaktice pronesené prakticky prováděl. První péče směřovala k tomu, aby rodičům

*) Didaktiku českou teprv r. 1841 prof. Jan' Purkyně v Lešně objevil, načež ji Matice r. 1849 tiskem vydala; správněji dle rukopisu ji vydal dr. Jindřich Beránek l. 1871.

podal návod, jak dítky hned v prvním věku rozumně a počestně vychovávati mají. K tomu konci sepsal „Informatorium školy mateřské." *)

Chtěje naznačiti spůsob, jak se má názorné methody při vyučování užívati, sepsal tak řečený „Orbis pictus, Svět v obrazích", prvopočáteční to spis obrázkový pro menší mládež. Pro gymnasia Komenský určil přede vším Bránu jazykův; chystal však i jiné spisy, které teprva později vydány byly.

Těmito a jinými pracemi paedagogicko-didaktickými Komenský přede vším školství českému prospěti chtěl; ale byv pak zbaven naděje, že by se kdy opět do vlasti vrátiti mohl, jal se knihy české předělávati po latinsku, aby takto opravy své aspoň ve prospěch národů jiných obrátil. Knihy české zůstávaly v rukopisech, až některé z nich nehodami času, jmenovitě požárem lešenským, za své vzaly, jiné pak časů našich se dochovaly.

Vedle snah o reformy vychovatelské a vyučovací pro mládež Komenský měl také péči o dokonalé vzdělání dospělých, jižto chtěli sobě zjednati nejvyšší míru vědomostí, jakých tehdejší stav věd poskytnouti mohl. A toho Komenský dosíci chtěl tak řečenou Pansofií či Vševědou, které dílo k tomu vésti mělo, aby učenci všelikou vzdělanosť souvěkou snadno přehlednouti, rozumem obsáhnouti a sobě i jiným ve prospěch obrátiti mohli. Pravilť Komenský o své Pansofii takto: „Snahami svými pansofickými tam směřujeme, abychom vzdělanosť posud skoro bez mezí rozlitou, těkavou, v mnohých částech se viklající, ve spůsob kratší, pevnější a stálejší srazili, aby třeba nebylo vědou se chlubiti, ale ji věděti, a věděti ne příliš mnohé věci, ale dobré, užitečné a prospěšné, a to na jisto a neomylně." Pohříchu spisy pansofické jakož i mnohé jiné literarní práce Komenského z části veliké zničeny byly.

Činností svrchu vyloženou roznesl se daleko široko hlas o velikých paedagogicko-didaktických reformách Komenského. I volán jest r. 1638 do Švédska, aby v obnovení škol se uvázal; a léta 1641 dostalo se mu pozvání do Londýna. Nebo jako Švédům zalíbily se Komenského myšlenky k opravě škol směřující, vážili si zase Angličané jeho snah pansofických, i měl tam Komenský založiti jakousi akademii pro učence.

Vydal se r. 1641 nejprve do Londýna, ale odročení parlamentu a nepokoje nastalé překazily plán jeho k zřízení jmenované

---

*) Vydáno r. 1856, po druhé r. 1873.

akademie. Léta 1642 Komenský meškal v Švédsku, kdež zejména v Štokholmě vykládal rozličným učencům opravné myšlenky své, rozmlouvaje o nich i se samým kancléřem Oxenstjernou. Dosáhnuv zde podpory, jmenovitě od velkého příznivce svého pana Ludvíka Geera, odebral se do Elbinka v Prusku, kde v pokoji své didaktické spisy pro školy švédské upravoval. Roku 1650 byv knížetem sedmihradským Zik. Rákoczim do Šaryšského Potoka v Uhřích povolán, zřídil tam vyšší školu latinskou (pansofickou). Ale nenašed zde ani schopných učitelův ani čilých žákův, opustil sice Komenský r. 1654 Šar. Potok; přes to však nemálo prospěl Maďarům, ježto dle návodu jeho mnohé didaktické knihy latinské na jazyk maďarský převedeny byly.

Tím se stalo, že cizí národové již tehdáž největší prospěch brali z důmyslných oprav Komenského ve školství svém.

Než v pracích těchto slavný náš paedagog příliš často vytrhován byl povinnostmi církevními. Stalť se r. 1632 písařem Jednoty bratrské a tudy jako duší její a roku 1648 volen jest biskupem, tak že téměř všecka péče o rozptýlenou Jednotu na něm záležela. Z té příčiny složil také mnoho spisů věro- a mravoučných i historických na obranu Jednoty bratrské a měl i účastenství u vydání spisu „O těžkých protivenstvích církve české.“ Vyznati sluší, že Komenský i v tomto oboru a povolání jevil neobyčejnou činnosť a pružnosť ducha, jež tím vzácnější byla při starci tolikera nehodami stihaném. Hlavním sídlem činnosti jeho církevní bylo také Lešno, kamž r. 1654 z Uher opět zavítal. Pohříchu dlouho již nepobyl v tomto dávném útočišti svém. Neboť ve válce, brzo potom mezi Švédskem a Polskem nastalé, bylo Lešno r. 1656 vypáleno, a zbytkové Jednoty rozprášeni na rozličné strany. Tu bylo také stařičkému biskupovi nového útočiště si hledati; i nalezl je v Amsterdamě, kdež ode dávna Komenský ctěn byl jakožto oprávce školství na slovo vzatý.

I vydal tam hned roku následujícího (1657) čtyři díly sebraných svých spisů didaktických jazykem latinským.. Podivení nad spisy těmi bylo neobyčejné; Komenský veleben jakožto přední reformator škol, „který zvláštním dobrodiním prozřetelnosti sám jediný veškerá tajemství didaktická duchem svým obsáhl.“ Komenský děkoval zvláštním listem radě města Amsterdamu za dosavadní pohostinství, spolu žádaje, by dílo třicíti let, za rozličných příčin u rozličných národů skládané, ve prospěch mládeže své obrátila.

Při těchto pracích nezapomínal Komenský ani v Amsterdamě na svou církev po světě rozptýlenou. Také tam složil ještě některé spisy Jednotě potřebné, až konečně r. 1660, nemoha staviti zkázu její, rozžehnal se s ní zvláštním spisem, jenž sluje „Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře k rozplašenému hynoucímu stádu.“ Byl to poslední hlas posledního biskupa Jednoty. Deset let potom rozloučil se Komenský také se světem, skonal totiž 15. listopadu 1670 v Amsterdamě. Tělo jeho pochovali v tichém Naardenu, kdež pohřben byl v někdejším kostele francouzské obce protestantské.*)

Konečná úvaha o Komenském.

Komenský byl pravým přítelem svého národu a nejšlechetnějším lidumilem. Nehledíce na působení jeho v Jednotě, jejímž posledním správcem a ochráncem byl, pozastavíme se hlavně při činnosti jeho literarní. V příčině té pak představuje se nám Komenský i co výborný básník i prosaik. Jakožto básník slynul vzácnou obrazností, již bystrý rozum spravoval v té míře, že obě tyto síly duševní v harmonickém spojení vyvodily vzácný plod básnictví reflexivního „Labyrint světa“. Mluva této památky jest vzor konkretního slohu básnického. Jest sice bez formy metrické; ale toť jediný rozdíl, jímž se rozeznává Labyrint od výtečné básně veršované vůbec. Zdá se, že veliký duch Komenského jen proto pominul vázané formy, aby tím větší volnosti se dostalo mocné fantasii a věhlasné reflexi jeho. Kdo by však zkušenosť Komenského i v klassickém veršovnictví poznati chtěl, povšimni si jeho překladu Žalmův neb Moudrého Katona mravných poučení a přesvědčíš se, že i v jadrném verši se znal, ano že byl v tom mistrovským následovníkem klassických vzorův latinských, hově podle nich i v českém jazyku časomíře.

Než hlavní důležitosť Komenského záleží ovšem v prose. Jako výše již dolíčeno, jeví se velikosť ducha jeho v blahodárných opravách, které vychovatelství a školství novověkému svými spisy vyměřil. Jedno i druhé zakládati se mělo na přirozené povaze lidské. Tak směřoval v příčině vychování k tomu, aby tělo i duch souměrně se pěstovaly; duševní pak síly aby se rozvíjely všestranně, i rozum i srdce i vůle stejnou měrou, tak aby celý člověk stal se předmětem bedlivé péče vychovatelské. A veda mládež do svatyně

*) Viz Čas. Čes. Mus. 1874.

prvního vzdělání literního, stál o to, by neučila se jen jalovým slovům, nýbrž i věcem, tak aby dítě záhy slova i věci najednou pojímajíc, naváděno bylo k vědění realnímu. I aby tento směr tím pevnější kořeny hned záhy pouštěl, Komenský opřel všecko vyučování o methodu názornou, chtěje tomu, by dle možnosti všecko vědění podporovalo se obrazy, čímž stal se zakladatelem názorného vyučování, které teprv za našich dob náležitě oceněno a ve vyučování uvedeno bylo.

A všecko to vzdělávání mládeže mělo se díti jediné jazykem mateřským, a teprv na základě tohoto přirozeného prostředku všeho vzdělání duševního vedl Komenský také ku poznání jazykův cizích, zejména řeči latinské jakožto spisovné mluvy mezi učenci za onoho času.

Myšlenky své Komenský vykládá jmenovitě v českých spisech takovým slohem, jenž slouti může pravým vzorem správné a jadrné prosy. Vzdělav ducha svého v klassicismu a vniknuv spolu povoláním i studiemi svými hluboko v pravý ráz mluvy obecné, jejíž přísloví také sbíral, spojoval ve slohu svém s uhlazeností klassickou také jadrnosť a přirozenou ryzosť mluvy mateřské, tak že sloh jeho vším právem za nejvyšší výkvět prosaické literatury položiti lze. V kteréžto příčině nade všecky spisovatele 16. a 17. století vyniká.

Než Komenský nevytknul jen nové drahy vychovatelské a vyučovací, on snažil se také vědám novou methodu zjednati. K tomu vedly zvláště pokusy pansofické, které zejména v Anglii v život uvésti se snažil. Myšlenky své pansofické sepsal a vydal hlavně po latinsku ve spise „Opera didactica omnia" r. 1657 v Amsterdamě. Pansofií či Vševědou svou nechtěl se však Komenský stkvíti snad učenými soustavami, ale měl přede vším methodické urovnání věd na zřeteli, aby tím snáze od každého i pamětí i rozumem pojímány a ve prospěch obecný obráceny býti mohly.

A všecky tyto vzácné myšlenky obecného pokroku Komenský vzdělancům všech národů přístupné učinil, sepsav je později jazykem latinským. Neb po celý život nepřestával raditi a pracovati k tomu, aby předkem všickni křesťané, buďtež vyznání kteréhokoliv, nehádajíce se o věcech nejistých, nýbrž na zásadách nezvratných přestávajíce, společný svůj prospěch vyhledávali a ze společného štěstí se radovali. Praviltě sám šlechetný jezuita Balbin o Komenském takto: „Velmi mnoho spisů vydal, ale pranic, co by čelilo proti církvi katolické. Ano čtoucímu spisy jeho zdálo se mi vždycky,

že psal s takovou rozvahou, že žádnému náboženství ani přednosť dávati ani žádného odsuzovati nechtěl." *)

Veliký reformator vychovatelství a školství byl skutečně též velikým lidumilem. Vyšetřiv tak bohaté myšlenky vedoucí k obecnému dobrému, chtěl jich uštědřiti všemu lidstvu; pohříchu předstihnuv ideami svými věk tehdejší, stal se teprva v pozdějších dobách pravým dobrodincem člověčenstva, tak že mu nejen v historii literatury české, ale i v dějinách kulturních vůbec čestné místo vykázáno jest.

Slušno sice na konci o Komenském doložiti, že jevil též patrnou náklonnosť k mysticismu a visionářství, jakož poněkud Labyrint a ještě více spis jeho pozdější „Lux in tenebris či Světlo v temnostech" dokazují. Jemná mysl jeho, těžkými nehodami sklíčená, neviděla při tehdejší obecné tísni nikdež spásy pro ubohou Jednotu a nešťastnou vlasť a proto uchýlila se co k poslední naději k planým sice, ale rozšířeným tehdáž proroctvím lepších časů. Než tato známka v povaze Komenského nedosáhla vrchu nad realními snahami velikého ducha jeho, stihnuvši jej teprva v posledních letech života jeho.

Po Komenském, jmenovitě v 18. století, literatura naše víc a více klesala.

Karakteristický zjev této doby jest literatura jezuitská.

Řád jezuitský, maje boj proti nekatolickým vyznáním také v Čechách podstoupiti a vítězně provésti, musil aspoň jistou měrou hleděti si jazyka a písemnictví národního. Ku pomoci své přijímal schopné české jinochy do svého řádu, z nichž mnozí pro učenosť i pěstování řeči české často se připomínají. Obrátivše z veliké části národ opět na starou víru pod jednou, snažili se jezuité vzdělávati literaturu, která snahy a záměry jejich podporovati měla. Odtud také pocházelo, že kromě málo výjimek vzdělávali písemnictví náboženské, vydávajíce postilly, kázání a jiné knihy vzdělávací a liturgické.

Nejznamenitější ze spisovatelův jezuitských byl již v 16. století Václav Šturm (1533—1601), známý odpůrce Bratří, pak výtečný řečník Vojt. Berlička (jinak Scipio, nar. 1565 v Plzni), jenž se vzdělal při slavném kazateli polském P. Skargovi. Ze 17. století uvedli jsme již výše slavného Boh. Balbina. Mimo něj vyšlo v 17. století a potom v 18. věku z řádu jezuitského mnoho spisovatelů českých, z nichž nad jiné vynikal Jiří Plachý (jinak Ferus, nar. 1585 v Horšově

*) Boh. docta II, 314.

Týně, zemř. 1659 v Březnici), jenž kromě věcí náboženských také o dějiny české péči měl; shledávalť prameny historické, obstarávaje spolu přepisy jich pro Slavatu, který opět dílo své po částech Plachému k posuzování posýlal. Plachý psal skoro vesměs po česku. Ze spisů jeho původních nejznačnější jest historie obrácení všech národů na víru křesťanskou.

Co dobrý překladatel básní cizích vyznamenal se Felix Kadlinský (nar. 1613 v Horšově Týně, zem. 1675 v Hradišti), jehož překlady, zejména Zdoroslavíček, pro básnickou řeč a vlastenecké smýšlení počítají se k nejlepším plodům básnictví českého za tehdejší smutné doby.

Dále k jezuitům náležel horlivý pěstovatel náboženské literatury české Matěj Vác. Šteyr (nar. 1630 v Praze, umř. 1692), jenž schválil také dobropísemnosť bratrskou. On byl zakladatelem Dědictví svatováclavského (l. 1669) na vydávání nábožných knih českých; kteroužto fundací vydána kromě mnoha jiných spisův také bible svatováclavská, o jejímž překladu M. Šteyr s jezuity Jiř. Konstancem (1607—1673) a Janem Barnerem (1643—1708) pracoval. — Posléze buď zde jmenován též pověstný missionář a palič knih českých Ant. Koniáš (1691—1760), jenž, sepsav mnohé písně duchovní a knížky asketické, složil také rejstřík knih zapověděných.

Závěreční úvaha.

Z popisu, který jsme tu o střední době podali, jest patrno, že 16. a 17. století jevilo neobyčejnou činnosť literarní, zvláště v prostomluvě; vynikalo i množstvím spisů i rozmanitostí oborů literarních. Za tou příčinou také nejedni vlastenci zejména dobu od r. 1526—1620 za svrchovaný stupeň, k jakémuž literatura naše dospěti může, pokládali, nazývajíce ji dokonce zlatým věkem literatury české.

Přítì toho nelze, že tato doba hojný rozvoj literarního života v národě českém znamená, spatřujeme v ní plodnosť nesmírnou, ale nikoliv rovné důkladnosti. Pokud tedy onen název znamenati má dokonalý vývoj písemnictví českého, naprosto není na svém místě. Již proto nelze ho připustiti, že jediné při jazycích vyhynulých lze rozeznávati určité doby svrchovaného rozkvětu neb nejhlubšího úpadku literatury jejich, ježto celé pásmo vnitřního jich života i vnějších osudů leží světle před námi. Toho však při jazyku živoucím není; mohouť nastati okolnosti pro něho tak příznivé neb záhubné, že buď ještě výš dospěje nebo hlouběji klesne.

Než i z jiných příčin řečené době jména zlatého věku přiložiti nelze. Již co do básnictví, jmenovitě světského, zůstala ona doba daleko za věkem, z něhož Zelenohorský a Kralodvorský Rukopis a jiné památky se nám zachovaly. Než i v prose nedostávalo se

onomu věku té důkladnosti a vědecké methody, jakou teprv osvícenější časové literaturám vštěpují, a v kterýchžto příčinách již náš věk vysoko nad onu dobu předčí. Budiž tu jen poukázáno na dějezpyt, jazykozpyt a přírodozpyt, kdež za našeho století tak ohromné pokroky učiněny a i v literatuře naší vytknuty jsou, že naproti stavu týchž nauk v 16. a 17. stol. se mají téměř jako jasné světlo ku pološeru.

Vyznati však dlužno, že v době svrchu jmenované řeč česká povznesla se k té formalní ustálenosti, jakáž za základ správného slohu položiti se musí, nemá-li jazyk bez jistých pravidel a zákonův ustavičně se kolísati. V tom rozumu jest jméno zlatého věku poněkud důvodné, jakož nám toho důkazem jest nejen větší část prosaické literatury, nýbrž i jadrný jazyk v deskách zemských, v rozličných řečech či přímluvách sněmovních, v soudních zápisech, v knihách městských, ano i v soukromých korrespondencích stavův a v listinách kanceláře královské.

Jazyk spisovný v těchto památkách jeví dokonalost znamenitou. Bratří čeští zajisté snažili se, zachovati v něm původní ráz národní, humanismus pak mu vštěpoval uhlazenost klassickou, tak že jmenovitě prosa, nespustivši se základu přirozeného, dospěla tehdáž k oné ušlechtilé formě, kterou lepší spisovatelé až posud zachovávají.

Jinak se ovšem věc má strany látky jazykové či lexikalní; v té příčině řeč živoucí, novými ideami a potřebami jsouc vedena, nikterak pozbyti nemůže práva k ustavičnému prospívání a rozhojňování sebe. V té příčině nesluší překážeti zdravé vnímavosti jazyka našeho, jediné o to dbáti jest, aby se šířil a zmáhal dle zákonů, které z přirozené povahy jeho plynou.

Svrchu vytčená plodnost v literatuře naší víc a více ochabovala na konci 17. věku a prodlením osmnáctého; písemnictví české pozbývalo i své hojnosti i rozmanitosti, až posléze stalo se v 18. věku jednostranným, sloužíc téměř naprosto účelům náboženským.

Než ani v tom oboru neskládaly se knihy vědecké, nýbrž na mnoze jen spisy potřebám lidu obecného určené, více překlady než spisy původní. O vědeckém badání nebylo nikdež ani památky.

Ale i co do stránky formalní ztrácela literatura svou dřívější jadrnost a přesnost slohovou. Plody staré literatury, jsouce rozmetány po všech končinách, v úkrytech často neznámých neb aspoň nepřístupných, vcházely v zapomenutí, tak že spisovatelům

nedostávalo se ani pravých vzorů řádného slohu. Každý nový spis v 18. století jevil vždy větší úpadek spisovného jazyka. Setkáváme se tu s chybami mluvnickými, jakých bychom toliko v pokažené mluvě obecné hledali. Mimo to mnozí spisovatelé, neznajíce ani dost málo pravidel o tvoření slov, dělali si tak chybná slova, jež nyní co směšné mluvnické a lexikalní nestvůry nám se představují; v čem zvláště pamětnými se stali Václav Pohl a Maximilian Šimek.*)

Proto když sami spisovatelé jazyka mateřského tak málo znali a dbali, bylo zcela přirozeno, že písemnictví české ustavičně chatrnělo. Což tedy divu, když za tak bídného stavu literatury také národ, zapomenuv se sám nad sebou, počínal, zvláště ve vyšších třídách, styděti se za jazyk předkův svých a nestarati se o písemnictví, jež mu ušlechtilé potravy duševní neposkytovalo? A touž dobou, kdy řeč a literatura česká tak živořila, chýlíc se napořád ku konečnému zahynutí, patrně se šířila literatura francouzská; v sousedním pak Německu povstávali v druhé polovici 18. století mužové jako Klopstock, Lessing, Herder, Wieland a jiní, kteří mocným duchem svým všecken duševní život národu německého, pokud se v literatuře jevil, přetvořili a svými výtečnými plody k nevídané, ano netušené před tím výši povznesli. Tento rychlý rozkvět literatury německé mocně působil také u vzdělanější a vyšší vrstvy národu českého; obraceje zajisté pozornosť jejich k sobě, odvracel víc a více mysl jejich od zanedbané literatury domácí. I zmocnila se konečně napřed vyšších stavů zjevná nechuť k spisům českým, která ponenáhlu i do prostředních či měšťanských tříd se šířila, tak že i ty nedbaly přirozeného jazyka svého, opovrhujíce jím jako mluvou sprostou.

---

*) Václav Pohl pocházel z Hradce Králové a byl ve službě cís. dvora; i svěřeno mu české vyučování arciknížat synův Marie Teresie a později učil češtině na teresianské akademii ve Vídni. Nemaje žádného vědeckého základu, jal se přetvořovati češtinu po své hlavě. On sám se psal „v cís. kr. urozeninské věstni řeči čechské nejveyš vyřízeným učitelem" a tvořil slova často nejpodivnější, na př.: předsednosta = praesident, počtotník = účetní, chozevník = pocestný, hlavli = kapitola a p. A tento Pohl vyučoval jazyku českému arciknížete, potom císaře Josefa II. Pročež Dobrovský právem sčítá nedokonalou známosť češtiny, ba nechuť k ní u panovníka toho na Vác. Pohla († asi r. 1785). — Piarista Maximilian Šimek následoval v mluvnictví podivínského Pohla a stal se r. 1774 professorem jazyků slovanských na vojenské akademii v Novém Městě za Vídní († 1798).

Jen náš venkovský, sedlský lid znal se k té opovržené mluvě, k těm prostým písním národním; ale tento lid žil tehdáž ještě v poddanství a neměl tedy žádné platnosti ani občanské ani národní.

A tento smutný stav duševního života národního byl jistě též jednou z těch příčin, pro které Josef II. r. 1774 jazyk německý do škol a úřadův na místo českého uvedl. Nejsa povědom předností řeči české, neznaje výtečný sloh a velkou bohatosť literatury starší, posuzoval české písemnictví podle stavu souvěkého a maje za to, že nehodí se čeština k vyššímu vzdělání a ke správě státní, vyloučil ji ze života veřejného. Avšak právě tento násilný skutek přispěl k tomu, že v duševním životě národu českého nastal obrat, jejž pokládati slušno za konec neblahé doby předešlé a za počátek věku nového, za vzkříšení řeči a literatury české.

DOBA NOVA.

Třeba tu rozeznati trojí oddíl: první od druhé polovice 18. věku až do roku 1820, druhý asi do r. 1850 a třetí odtud až na časy naše.

První z těchto oddílů zaujímá přípravu k novověkému písemnictví národnímu i obsahuje tedy dobu vzkříšení řeči a literatury české.

O vzkříšení řeči a literatury české.

U prostřed 18. století, když právě stav jazyka i písemnictví českého byl nejsmutnější, připravovala se doba nového jich probuzení. Šťastnému tomuto obratu znamenitě napomáhal volnější duch, který nastal za panování Marie Teresie a Josefa II. v Rakousích vůbec a v Čechách zvláště. Všeobecná osvěta, pokrok a svoboda ve zkoumání vědeckém staly se heslem časovým; pročež také mizely dosavadní předsudky v příčině dějin a literarních památek českých, staveno další jich hubení, ano volnější povaha vědeckého zpytování právě odkazovala přátely historie domácí k nim jakožto hlavním pramenům historické pravdy; zejména dějiny české 15. a 16. věku stávaly se oblíbeným předmětem studií mnohostranných.

Předním badatelem v historii české byl slavný piarista Gelasius Dobner (nar. 1719 v Praze, † r. 1790). On hned z předu jal se kriticky rozebírati některé prameny historické, zejména nevšedním důvtipem dokazoval nepodstatnost kroniky Hájkovy, kterou až potud nejedni měli za nevývratný základ historie české. Dále Dobner vydával mnohá kritická pojednání, jež se týkala církevního, politického a kulturního dějepisu českého. Přes všecky odpory zjednal tento dějezpytec záhy mnoho vrstevníků směru svému, jenž posléze k velkému prospěchu dějin českých nabyl pevného trvání ve společnosti vědecké, která, nejprv r. 1769 od několika přátel historie české v soukromí založena byvši, potom l. 1784 na král. společnost nauk povýšena byla. A v této soustředili přátelé a spojenci Dobnerovi činnost svou, mezi nimiž byli přední: Dobrovský, Pelcl, pak Voigt, Dlabač, Pubička, Cornova, R. Ungar,

K. J. z Bienenberka, Procházka, Durich a j., z nichž potom nejeden i jako dobrý spisovatel český proslul.

Takovým snažením probuzen smysl pro dějiny české, jichž zkoumání a poznávání budilo zase cit národní a lásku k mateřské řeči. Pročež také to náhlé vyloučení jazyka českého ze škol a úřadův, r. 1774 učiněné, spůsobilo hluboký dojem v mnoha osvícených mužích národu českého, pokud v nich poslední jiskra vědomí národního nevyhasla. Jako bleskem obrácena bedlivější opět pozornosť jejich k řeči mateřské. Sama sebou naskytala se jim otázka, zdali národ český skutečně tak klesl, aby nemohl býti opět k vědomí národnímu přiveden, a zdali jazyk český opravdu tak chudý a obmezený jest, aby více nehodil se k vyučování veřejnému a nestačil k všelikým potřebám života občanského.

Tyto a podobné myšlenky šířily se čím dálo, tím více mezi šlechetnějšími vzdělanci národu našeho, budíce v nich horlivou lásku k historii a řeči české. Hned léta 1774 vydal hrabě Frant. Kinský spis německý, v němž dokazoval potřebu, aby jazyk český byl zachován a dále vzděláván; a rok potom (1775) vydán jest Frant. Pelclem svrchu již řečený spis Balbinův o obraně jazyka slovanského vůbec a českého zvláště. Rovněž Jan A. Hanke z Hankenšteina podal roku 1783 kommissi nad studiemi německý spis o potřebě učitelské stolice řeči a literatury české ve Vídni, a Ignác Tham sepsal l. 1783 Obranu jazyka českého.

Takovým spůsobem otázka o národnosti české dostala se opět na veřejnosť; znenáhla jevila se i u stavů vyšších opět náklonnosť k opovržené mluvě národní, ano sněm zemský žádal, aby jazyku českému práva jeho navrácena byla. I dosaženo aspoň toho, že na vysokých školách pražských stolice řeči a literatury zřízena byla, a r. 1793 jmenován známý dějepisec František Pelcl prvním professorem předmětu toho. Jakkoli tím skutkem nemálo se prospělo opětnému vzdělávání řeči české, přece pravý základ k vědeckým studiím o předmětu tom položil slavný jazykozpytec Josef Dobrovský, jehož činnosť literarní v nejednom ohledu pamětihodna jest.

Josef Dobrovský.

(Nar. 1753 v Děrmetě v Uhřích, kněz církevní, umř. na Starém Brně r. 1829.)

V mluvnictví českém vznikly a rozšířily se na konci druhé doby literatury, jakož na svém místě dolíčeno, mnohé nešvary. Spisovatelé, nerozumějíce povaze jazyka českého, hřešili proti přiro-

zeným zákonům jeho. A proti této zvůli nejprve vystoupil Dobrovský, jenž i rozsáhlou učeností filologickou i bystrým důmyslem jazykozpytným vynikal. Znaje krom jiných jazykův také nářečí slovanská, jal se spůsobem srovnávacím zkoumati ústrojí jazyka českého, jehož hlavní zákony také vyšetřil. Výsledky svého badání podával u veřejnosť. Tak pojednal nejprve v předmluvě k slovníku Tomsovu l. 1791 o původu a tvořivosti jazyka českého a r. 1799 vydal vzácnou rozpravu svou o tvořivosti jazyka slovanského, v níž důkladně vyložil nauku o tvoření jmen podstatných a přídavných. Spisem tím položil meze nesprávnému a libovolnému tvoření slov nových, jakéž Pohl a vrstevníci jeho prováděli, ale spolu vytknul zákony pro další vzdělávání jazyka, jmenovitě v ohledu terminologickém potřebné. Nejdůležitější však mluvozpytné dílo Dobrovského jest soustavná grammatika „Ausführliches Lehrgebäude der böhm. Sprache“ (vyd. r. 1809, po druhé 1819), kterou na jisto postavil správné formy mluvnické a položil základ ke všem mluvnicím vědeckým i českým i jinoslovanským. Dílem tím vzbudil u spisovatelů českých opět horlivou snahu po zachovávání pravidel mluvnických i dal první pokynutí k důvodným opravám v pravopise českém, jež potom podle analogie provedeny byly. Dále vydal slovník německo-český. Vedle mluvozpytu českého Dobrovský vzdělával též širší pole mluvozpytu slovanského, o nějž si takových zásluh dobyl, že tvůrcem jeho se nazývá.

Kritický duch vedl našeho slovutného jazykozpytce také k studiím dějezpytným. Za příkladem Dobnerovým rozebíral i on v učených rozpravách některé starší části dějin českých, zvláště pak se zanášel památkami literatury české a složil v něm. řeči také historii české literatury (vyd. l. 1792 a 1818). K rozšíření svých literarních studií vydal se Dobrovský r. 1792, jsa podporován učenou společností pražskou, na delší cestu do Švéd, jmenovitě do Stockholmu a Upsaly, maje tu pátrati po literarních památkách, které tam za třicítileté války, zejména r. 1648, z Prahy odvezeny byly. Ze Švédska odebral se do Petrohradu a Moskvy rovněž za studiemi literarními, načež r. 1793 do Čech se vrátiv, o učené cestě své zprávu tiskem podal.

Posléze i toho doložiti třeba, že Dobrovský byl původem prosodie přízvučné, za kteroužto příčinou první škola básnická nové této doby ctila jej jakožto zákonodárce českého veršovnictví.

Avšak při vší lásce k řeči mateřské neměl Dobrovský, za příčinou smutných národních poměrů své doby, žádné naděje

v opětné vzkříšení literatury vědecké; pročež také psal díla svá, krom několika pojednání českých, z části latině, nejvíce však německy. A hle, právě tento muž spisy svými nemálo přičinil k novověkému českému písemnictví vědeckému.*)

Vedle svrchu vyložených snah historických a mluvnických pomýšleli horliví buditelé vědomí národního i na to, aby památky literatury české doby první a ještě více doby druhé, jež dosud v rozličných na mnoze nepřístupných místech skrývány byly, tiskem se vydávaly. Měltě takto jednak hojný poklad staročeské literatury a nový materiál k studiím historicko-mluvnickým odkryt býti, jednak přední pramen ryzího slohu českého spisovatelům novějším otevřen a jakýsi most mezi starší a novověkou literaturou vystaven býti. V ohledu tom proslul nad jiné Faustin Procházka (nar. 1749 v Nové Pace, kněz řádu pavlanského, umř. 1809), jenž vydal kroniku Dalimilovu a mnohé jiné památky staršího písemnictví; důležitější však bylo nové vydání bible české, jež r. 1780 s učeným Fort. Durichem a r. 1804 sám učinil. Tak dostalo se duchovenstvu českému opět bible s katolického stanoviště nezávadné a vzornou češtinou vynikající; jadrná řeč biblická stala se odtud novou ozdobou u kazatelů českých. Dále spisy staročeské vydávali: Pelcl, Fr. Jan Tomsa, Kramerius, Dobrovský, zvláště pak V. Hanka ve svých Starobylých Skládáních.

Trojí cestou právě vyloženou, totiž badáním historickým a mluvnickým, pak vydáváním památek staročeských budilo se čím dále, tím větší účastenství pro řeč a literaturu českou aspoň ve vzdělaných třídách národu. Aby však i v širším obecenstvu týž smysl se křísil a chuť ke čtení českému opět vznikala, též spisy zábavné a poučné pro lid vydávány. K čemuž přičinil kromě Jana Rulíka (nar. 1744 ve Žlebích, měšťan praž., zem. 1812) nejvíce dotčený Vác. Matěj Kramerius (nar. 1759 v Klatovech, měšťan praž., umř. 1808), jenž sepsav a přeloživ množství kratochvilných a poučných spisů v jazyku i duchu národním, velké zásluhy si získal o znovuzrození písemnictví českého a ducha vlasteneckého; spolu vedl od r. 1786—1789 redakci českých novin Schönfeldských a r. 1789 jal se vydávati noviny české sám, jež zajímavým obsahem svým a dobrým slohem mocně budily vedle vědomí národ-

*) Životopis Dobrovského vydal Frant. Palacký r. 1833 a později Ig. Hanuš

ního také chuť ke čtení a touhu po lepším vzdělání.*) Pilným pomocníkem jeho, jmenovitě ve skládání zábavných spisů, byl Prokop Šedivý.**)

Podobným směrem jako Kramerius, Rulík a Šedivý vzdělával písemnictví české Jan Hýbl (nar. 1786 v České Třebové, zem. 1834), spisovatel velmi pilný; redigoval časopisy: Rozmanitosti (1816—22), Hyllos (1820—21) a Jindy a Nyní (1828—1832).***)

Jako dotčené snahy o založení prosaického písemnictví na začátku této doby čím dále, tím více budily ducha národního; rovněž tak nelze neuznati i v prvních pokusech básnických touž stránku směřující ku vzkříšení života národního. Začátky v tom učiněné byly ještě těžší než v prose. Zkaženosť mluvy obecné byla zajisté básnictví mnohem více na závadu, a co z národní poesie mezi lidem se ještě zachovalo, totiž ušlechtilé písně národní, těch si tehdáž ještě nevšímáno, jiných pak vzorův starších, jež by byly nadané básníky k následování povzbudily, ještě se nenalezlo.

První začátky novověkého básnictví českého sahají také již do konce minulého století. Neboť již r. 1785 vydal Václav Tham s několika vrstevníky skrovnou sbírku „Básní v řeči vázané"; ale plody tyto byly chatrné, obsahem i formou začátečnické, jednak z příčin výše dotčených jednak i proto, že původcům jich nedostávalo se hrubě ani básnického nadání.

Teprv Antonínem Puchmajerem (nar. 1769 v Týně nad Vltavou, farář v Radnicích, umř. 1820 v Praze) povstal v literatuře naší básník, duchem i slohem nad jiné vynikající. Týž shromáždiv kolem sebe nejlepší mladistvé básníky své doby, založil také první novočeskou školu básnickou. I vydal od r. 1795 až 1814 několik svazkův básní, totiž „Sebrání básní a zpěvů" a „Nové básně", jež buď on sám neb vrstevníci jeho skládali. Puchmajer tu z velké části opěval nešťastný úpadek národu českého a, obdivuje se veliké minulosti, trpce kvílel nad žalostnou přítomností jeho.†) Přeložil též Montesquieův „Chrám Guidský".

Z básníkův školy Puchmajerovy buďtež zde vedle mistra svého ještě jmenováni: Vojtěch Nejedlý, jímž sepsány epické

*) Viz „Život a působení Vác. Mat. Krameriusa." Sepsal Ant. Rybička. V Praze 1859.

**) Viz Světozor r. 1877 článek od V. Spiessa.

***) Viz v Osvětě 1875 článek o J. Hýblovi od Rybičky.

†) Básnické práce Puchmajerovy vydal r. 1835 Voj. Nejedlý i s biografií jeho s titulem „Fialky". — Viz Osvětu 1877 „Česká balada a romance."

básně Otakar, Vratislav a Václav a dosti zdařilá didaktická báseň Karel IV.; Josef Rautenkranc a Šebest. Hněvkovský, skladatel humoristicko-hrdinské básně Děvína, již r. 1829 přepracoval na báseň romantickou.*)

Poněvadž však básníci této první školy žádných vzorův domácích před sebou neměli, uchýlili se ku plodům cizím, zejména německým. Tak následováno nejprve Gleima a Weisse; brzo potom napodobovány básně Bürgerovy, Göthovy a j. Zvláštní pak obliby docházel Gessner, jehož idylly Jan Nejedlý a jiní vrstevníci jeho pilně překládali a i v původních pracích za příklad si brali. A tento mělký idyllismus Gessnerovský karakterisuje nemálo povahu nově povstávající literatury básnické. Pročež básníci dotčené první školy původnosti básnické větším dílem nemají. Zásluha jejich záleží jediné v tom, že učinili dosti dobrý pokus o utvoření mluvy básnické a pomáhali křísiti vlasteneckého ducha v národě. Pravidlem formalním byla básníkům dotčeným prosodie přízvučná, Dobrovským r. 1795 navržená.

Týmž časem také na Moravě i na Slovensku vystupovali básníci, kteří podobným spůsobem vzdělávali skleslou mluvu národní, budíce v lidu vědomí vlastenecké. Morava honosila se tehdáž krasocitným piaristou Dominikem Kinským (nar. 1777 v Slaném, piarista a prof. na filosofickém ústavě v Brně, zemř. 1848), jenž mimo jiné též zdařile překládal z řečtiny, latiny, franštiny a němčiny do češtiny, a plodným veršovcem Heř. Galašem (1756—1840)**); Slovensko pak čilým Bohuslavem Tablicem (1769—1832), jenž vedle professora Jiřího Palkoviče (1769 až 1850) náležel k nejlepším spisovatelům československým své doby.

Takovými směry brali se první buditelé národnosti české na konci minulého a na začátku našeho věku, pracujíce o znovuzrození literatury české. Účinky šlechetného snažení jejich byly s počátku ovšem velmi skrovné, leč zmáhaly se každým rokem vůčihledě, ježto i spisovatelův i příznivcův literatuře české čím dále, tím více přibývalo. Než dlouho nedostávalo se těm rozmanitým snahám literarním potřebného střediště. Toho dosaženo teprva r. 1818 založením Musea národního; kterémužto ústavu spanilomyslní zakladatelé jeho, hrabata Šternbergové a jiní, ten šlechetný úkol vyměřili, aby se v něm kromě nauk přírodních vše pě-

*) Viz „Šeb. Hněvkovský“ od V. S. K. 1870.

**) Viz Čas. Čes. Mus. 1866 „D. Fr. Kinský“ od A. Rybičky. — Časopis Matice Morav. r. 1877 „Heřman Galaš“ od K. Šmídka.

stovalo, co se koli na dějiny národu českého, jmenovitě na kulturní stránky jejich, vztahuje. Všecky důležité prameny historické a památky kulturní měly tam se ukládati a snažným badatelům sloužiti za základ k dalšímu zpytování.*)

Blahoplodné účinky dotčeného ústavu národního ukázaly se teprva v druhém oddílu této doby, tedy po r. 1820, zvláště když r. 1831 zřízena jest při Museu Matice Česká pro vědecké vzdělávání řeči a literatury české. Tu teprva nastal znamenitý pokrok v písemnictví českém, jak v poesii tak v prose, o čemž níže pojednáno bude.

Všecky dosavadní péče o duševní rozvoj národní měly až do roku 1848 veskrze povahu idealní; čisté, nezištné vlastenectví karakterisovalo všecky snahy spisovatelův tehdejších. Byloť spisovatelství české tehdáž pravým ochotnictvím, ježto řeč česká pořád ještě zůstávala beze vší platnosti u veřejném životě občanském. Ti mužové tedy, kteří tehdáž pracovali o vzdělání národního písemnictví, byli výhradně láskou vlasteneckou v snažení svém posilováni. Kterýžto šlechetný motiv také slučoval všecky dělníky na poli české literatury v jednu takořka rodinu, jejížto členové pro společný úkol svůj vlastenecký vcházeli ve svazek nejdůvěrnějšího přátelství.

A v době této stál v čele literarního života národního muž, jenž vlídnou povahou, šlechetnými snahami, čistou láskou k mateřskému jazyku i vytrvalou a klidnou činností nad jiné předčil; on pěstoval se vší mocí a lahodou povahy své ono idealní vlastenectví, pobízeje mladší pokolení k ustavičné činnosti, aby duševní život národní, tak šťastně vzkříšený, i dále prospíval a mohutněl. Muž ten byl Josef Jungmann.

Josef Jungmann.

(1773—1847.)

Tento patriarcha novověké literatury naší pocházel z prosté vsi Hudlic nedaleko Berouna. Jsa gymn. professorem v Litoměřicích od r. 1799—1815, již v tom postavení jal se pracovati ve prospěch řeči a literatury české. Vzdělal se v rozličných jazycích evropských a přeložil některé výtečné spisy cizích literatur do češtiny, chtěje tím dokázati ohebnosť a bohatosť mluvy české

---

*) O stavu literatury české v letech 1815—1820 viz článek od J. Jirečka v Čas. Čes. Mus. 1878.

a tudíž i schopnosť její k pojímání mistrovských děl novověkých. Z angličiny převedl do češtiny mimo jiné hlavně Miltonovu báseň Ztracený ráj, z literatury francouzské Châteaubriandovu Atalu či Lásku dvou divochů na poušti a z němčiny mimo jiné Goethovu výtečnou idyllu Hermana a Dorotu. Rovněž v Litoměřicích již začal sbírati materiál k svému velikému slovníku, spolu pak povzbuzoval nadané jinochy, zvláště mezi seminaristy, k účinnému pěstování řeči a literatury české. Než pobyt v Litoměřicích byl pouhou přípravní dobou pro rozsáhlejší a mnohostrannější činnosť Jungmannovu v Praze, kam r. 1815 za professora staroměstského gymnasia dosazen byl. Tu teprv ukázala se snažnosť Jungmannova a šlechetnosť povahy jeho v nejlepším světle.

Literarní činnosť našeho Nestora patrně směřovala ku zvelebení i poetické i prosaické literatury české.

Co do básnictví, tu již výtečné překlady výše jmenované znamenitě přispěly k povznešení slohu básnického; bylať v nich správná a jadrná řeč starší doby sloučena s volnějším a smělejším duchem nového věku. Pročež také tyto mistrovské důkazy bujaré mluvy básnické, jež se rovnala samým originálům, přijaty s velkým podivením a čítány s pravým nadšením od milovníků básnictví českého. Než i tím Jungmann přispěl k lepšímu zdaru krásné literatury, že postavil se v čelo mladších básníkův, kteří, opřevše se proti jednotvárné prosodii přízvučné, zastávali časomíru jakožto jedinou formu pro ušlechtilé básnictví případnou. Zachovávaje pravidla přízvučná co nejpřísněji v překladu Ztraceného ráje, přesvědčil se dokonale o nedostatečnosti jich v poesii klassické. Když tedy okolo r. 1820 vyvinula se nová škola básnická, směřující k vyššímu vzletu a k uhlazenějšímu slohu i veršovnictví; tu přední básníci této školy obraceli se v pracích svých o bezpečnou radu k prvnímu mistru a znalci správného slohu, k Jos. Jungmannovi. Činili tak zejména: Polák, Kollár, Čelakovský, Kamaryt, Jindř. Marek, Turinský a j.

U větší však míře než básnické literatuře Jungmann napomáhal české prose. Za přechodní v tom spis slušno pokládati jeho Slovesnosť. Jungmann v Litoměřicích i v Praze vyučoval studující mládež jazyku českému a záhy poznal nezbytnou potřebu knihy k takovému vyučování případné. Pročež sepsal Slovesnosť, jejížto první theoretická část obsahovala krátkou nauku o slohu, v druhé pak, praktické části, nalézaly se vybrané příklady z nové literatury, které svěžím a pěkným obsahem i slohem mládež studující k pěstování jazyka českého povzbuzovati měly.

Jungmann hned v čele toho spisu položil několik vřelých slov k mládeži vlastenecké, jimiž dokonalou známosť mateřské řeči jí na srdce kladl, spolu důrazně k tomu veda, že třeba jest jednak pilně studovati vzory staré, jednak i dále vzdělávati jazyk, by stačil potřebám novověkým. I učinil k tomu sám hned šťastný počátek, utvořiv v Slovesnosti své novou terminologii vědeckou v oboru stylistiky.

Z takového snažení přirozeně vznikla v Jungmannovi také péče o založení literatury vědecké. Spojil se k tomu konci s mladým a vlasteneckým učencem Janem Preslem, jenž za týmž účelem kráčel, chtěje zejména vědy přírodní jazykem českým vzdělávati. Proto založili r. 1821 vědecký časopis Krok, jímž připravovali vzdělané obecenstvo ke čtení spisů vědeckých, spolu však i názvosloví tříbili a ustalovali. A hle brzo stal se Krok středištěm předních spisovatelův českých; kromě Presla a Jungmanna psali do něho také Šafařík, Palacký, Kollár a jiní. Čímž připravován začátek vědecké literatury novočeské.

Nejbližším potom dílem Jungmannovým byla Historie literatury české, po prvé vydaná r. 1825. Byl to první úplný obraz naší literatury jazykem českým vylíčený. Spis tento neobsahuje sice pragmatickou historii našeho písemnictví; takové tehdáž podati ani možné nebylo, ježto ani nejčelnější díla kriticky rozebrána nebyla. Nic méně nalézáme tam správné všeobecné vypsání jednotlivých hlavních dob písemnictví českého, pak zevrubnou bibliografii českou s výklady historickými a literarními. A v způsobě této Historie Jungmannova vyplnila úkol velmi důležitý. Byloť zajisté hlavní potřebou tehdáž, aby mladším spisovatelům se dostalo povzbuzení a rady co možná úplným přehledem toho, co v jazyku českém po mnohá století sepsáno bylo; v kteréžto příčině i mezi samými spisovateli byla tehdáž nevědomosť veliká. A této potřebě Jungmannův spis zcela vyhověl.

Zatím snahy předních spisovatelův a vlastencův českých vedly k založení Matice České, jež, při Museu byvši založena, státi se měla bedlivou pěstitelkou vědecké literatury české. Ústav ten, k němuž přátelé literatury české s určitým příspěvkem přistupovali, začal r. 1831 svou skutečnou činnosť, a první správcové jeho byli: Josef Jungmann, Jan Sv. Presl a Frant. Palacký. A jedním z prvních děl, která pomocí Matice České vyšla, byl neocenitelný Slovník Jungmannův. Vydání tohoto slavného památníku vzácné učenosti a vytrvalosti Jungmannovy stalo se

možným jediné pomocí Matice; za trudné doby tehdejší sotva by se byl proslulý skladatel přese vši obětovnosť svou domohl vytištění díla tak ohromného, k němuž přes 30 let materiál sbíral v rozličných starých a nových spisech i v mluvě obecné.

Jungmann byv r. 1834 jmenován praefektem či ředitelem gymnasia staroměstského, měl pak více prázdně a mohl s tím větší bedlivostí vydávati Slovník svůj; ještě téhož roku vyšel I. díl, a l. 1839 celé dílo v 5 velkých svazcích ukončeno bylo. Jest to pravé arcidílo slavného patriarchy, rovnající se i rozsáhlostí i důkladností svou na onen čas všem podobným spisům literatur jiných; v něm zajisté snesen a spořádán skoro veškerý tehdáž přístupný slovní poklad jazyka českého z řeči obecné i z památek spisovného jazyka. Spisovatelé čeští mohli z něho bráti hojnou známosť nejpěknějších a nejpřípadnějších výrazů a obratů ryze českých, jenž v zkažené řeči obecné již větším dílem se nenacházely, ale vytrvalou pilností Jungmannovou z výtečných památek starších vybrány a v jeden bohatý celek složeny byly.

Vydáním Slovníku Jungmann dovršil velký úkol svého života. Cokoli od té doby bral před se, jakkoli bylo pro písemnictví české velmi důležité, nemohlo již Jungmannovu slávu zvýšiti.

Vedle prací až posud jmenovaných byl Jungmann pilným spolupracovníkem při nejdůležitějším tehdáž listu českém Časopise Musejním. Hned první svazek jeho byl ozdoben výtečným pojednáním Jungmannovým „O klassičnosti v literatuře vůbec a zvláště české“. I po vydání Slovníku Jungmann věnoval přední péči veleprospěšnému ústavu Matice České. Pročež také sbor tento, chtěje vydávati novočeskou bibliotéku či sbírku důkladných spisů novověkých, za dobré uznal, postaviti v její čelo Sebrané drobné spisy Jungmannovy, básnické i prosaické, mezi něž pojal také výtečný překlad Ataly a Goethovy básně „Herman a Dorota“.

Po r. 1840 Jungmann dal se do přepracování některých svých spisů, zejména Slovesnosti, Historie literatury a Ztraceného ráje, které později také znova vydány byly.

Zásluhy Jungmannovy o vědu a literaturu českou došly hned za živobytí jeho všeobecného uznání; tak jmenovitě obdaroval jej J. V. cís. Ferdinand r. 1837 skvostným zlatým prstenem, ano r. 1839 vyznamenán byl dokonce udělením rytíř. řádu Leopoldova a konečně l. 1847, tedy nedlouho před svou smrtí, jmenován údem akademie nauk ve Vídni.

A u svého národu vděčně a nadšeně uznáván za patriarchu či Nestora novověké literatury české, ano čestný tento název s jeho jménem takořka splynul.*)

Písemnictví české, jsouc tak šlechetným duchem pěstováno, prospívalo také spůsobem utěšeným. Důležitý nastal v tom obrat po roce 1848, tedy nedlouho po smrti Jungmannově. Jazyk český dosáhl po jistou míru opět svých přirozených práv, byv uveden do škol i do úřadů, odkudž od r. 1774 vyloučen byl. I básnictví i prosa nastoupily v dalším rozvoji svém na nové směry, o nichž na svém místě jednáno bude.

A. Poesie.

Skrovné začátky novověkého básnictví již výše stručně vylíčeny jsou. Téměř vše, cokoli zdařilého v oboru tom tehdáž vyvedeno, pocházelo ze školy Puchmajerovy. Což vedle již jmenovaných ještě jiní básníci, jako Vác. Stach,**) „starý veršovec“ nazvaný, pak horlivý vlastenec Frant. Rayman,***) Frant. Štěpnička a jiní napsali, mělo z větší části ještě menší cenu básnickou. Znamenitý ruch spůsobil mezi básníky tehdejšími r. 1818 vydaný spis „Počátkové českého básnictví“, jenž s Jungmannem dříve umluven byv, dosavadní idyllickou povahu poesie české ostře kritisoval a proti přízvuku důmyslně hájil časomíry; pocházel od důvtipných mladých spisovatelů Palackého a Šafaříka. Účinek toho spisu byl veliký; darmo proti němu bojovali přátelé přízvuku, vítězství připadlo klassické časomíře, která aspoň na čas výhradně opanovala v básnictví českém a, vymáhajíc již povahou svou větší znalosť jazyka, také lepší dobu v poesii české zahájila.

A tak okolo r. 1820 ukončila činnosť svou dotčená první škola novověkého básnictví, jež Puchmajerem jsouc založena výhradně přízvukem se spravovala. Avšak kromě Počátkův českého básnictví udály se v životě národním před rokem 1820 ještě jiné příčiny, které mocný obrat připravovaly v básnické literatuře naší. Tak již působením Jungmannovým uveden jest

*) Život Jos. Jungmanna výtečně nám vylíčil Vác. Zelený.

**) O zvláštní činnosti tohoto spisovatele viz Čas. Čes. Mus. 1872 a pojednání od Zeleného v Osvětě l. 1874.

***) Týž sepsal několik větších básní epických, z nichž zvláště se připomíná báseň „Josef Egyptský“, protože zdělána jest veršem časoměrným, první to u nás větší epická práce toho spůsobu veršování.

v poesii českou vyšší vzlet, umělecký vkus a mocné nadšení pro vznešenou poesii klassickou, jejížto uhlazené formě čím dále, tím větší průchod zjednávali horliví obhájcové prosodie časoměrné. Jungmann svými překlady básnických děl cizojazyčných znamenitě přispěl k ušlechtění básnické mluvy, podav spolu důkaz, že česká řeč docela schopna jest k důstojnému vyjádření i nejvýtečnějších plodů poesie novověké.*)

Mocný vliv tohoto blahodárného příkladu jeví se zvláště při Mil. Zdir. Polákovi (nar. 1788 v Zásmukách, posléze generalmajor, umř. 1856), jenž činí jakýsi přechod ze školy Puchmajerovy k potomní škole národní. Vydalť již r. 1819 popisnou báseň Vznešenosť přírody, v nížto vzletem básnickým a smělým slohem živě líčí vznešené krásy přírodní. Jungmann sám, jehož radou Polák ve své práci bedlivě se spravoval, svědomitě brousil a tříbil mluvu básně té, k níž úvod z největší části dokonce sám složil hexametrem časoměrným. Jakkoli v básni té smělá fantasie Polákova patrně zápasí s jazykem ještě nepodajným, přece uznati se musí, že Vznešenosť přírody jest nejvýtečnější původní báseň oné doby, hodna, by podobným cizokrajným básním po bok postavena byla. K čemuž vedle nadání mladého pěvce, jenž potom pohříchu docela umlknul, pomoc Jungmannova hlavně přispěla.

Avšak nejvíce působily v mladou generaci básníkův českých r. 1817 nalezené památky poesie staročeské, Rukopis Kralodvorský a Zelenohorský, jimiž otevřeny jsou čisté, ač skrovné prameny pravého básnictví domácího. Pokladům těmto pro nesnadnosť jazyka ovšem jen znenáhla porozumíváno; ale když potom víc a více poznávala se svrchovaná poesie jejich, tuť neodolatelně působily v mysl básníkův skutečně nadaných. Jadrná řeč a pěkný rytmus básnický, hojné a rozmanité obrazy přírodní, živé popisy a věrné i ušlechtilé líčení povahy předkův našich: ty a podobné přednosti osvěžily mladé pokolení básnické a odhalily příbuznosť s poesií slovanskou vůbec.

A na štěstí povstala tehdáž v národě českém celá řada pěvcův, kteří, pochopivše důležitý úkol poesie vůbec a pravý ráz básnictví národního zvláště, jali se skládati výtečné plody, jimiž literatura naše novověká vším právem honositi se může.

---

*) Viz o tom rozpravu „Česká balada a romance“ od Ferd. Schulze v Osvětě 1877 str. 224 . . . .; dále Čas. Čes. Mus. r. 1878 str. 237 . . . .

Zároveň nejedni z předních básníkův našich, chtějíce přispěti k dokonalému poznání poesie národní, obraceli pozornost k písním prostonárodním, které mezi lidem po krajích až na časy naše se zachovaly. Pročež s bedlivou pilností jali se sbírati tyto prosté květinky na roli poesie prostonárodní, otvírajíce nové poklady básnické, jenž mysli vlastenecké svým prostým obsahem i nápěvem tklivě dojímaly. Ti, kdož v té příčině dobyli si zásluh největších, byli Čelakovský a Kollár, potom Erben a Sušil. Čelakovský a Erben spůsobili totiž sbírky národních písní českých, onen však vydal také tři svazky národních písní slovanských; Sušil sebral písně moravské a Jan Kollár slovenské.

A takovými cestami proudily se hojné zdroje básnictví národního, odkudž pak šlo, že druhá škola novověké poesie české od r. 1820—1850 měla do sebe ráz přede vším národní. Veliké množství básníkův se objevilo, kteří národ a vlast, minulost a budoucnost nejen českou, ale i slovanskou rozmanitým spůsobem opěvali; přední však místo v tom počtu drží Jan Kollár a Čelakovský, k nimž se druží Jablonský, Hollý, Vocel, Koubek a později zvlášť Erben a j.

Z básníkův těchto nejprve na Parnassu českém vystoupil nadšený Slovák Jan Kollár (nar. 1793 v Mošovcích v turčanské stolici, umř. 1852). Již r. 1821 vydal skrovnou sbírku básní milostných, v nichž nalézaly se mnohé myšlenky ušlechtilé. Než první toto vystoupení Kollárovo, jsouc povahy neúhledné, neobrátilo hrubě pozornost k nadšenému pěvci.*) A hle, z oněch skromných básní milostných vyrostlo dílo básnické, v němž Kollár lásku svou k Míně a k Slovanstvu zároveň slavil a velikým básníkem se býti osvědčil. Stalo se to, když podstatu básní dotčených změniv, vydal je r. 1832 s titulem „Slávy Dcera", kdež nadšení vlastenecké a vědomí slovanské hlásal. V prvních třech zpěvích nadšený básník líčí mnohé křivdy národu slovanskému učiněné; vyzývá však s důrazem básnickým i s lahodnou vroucností vrstevníky své k činům velikým, k napnutí všech sil, aby národ utištěný opět povznesl se k velikosti dávné. V posledních dvou zpěvích, jichž cena však nedostihuje básnické vznešenosti tří prvních, Kollár

---

*) V dotčené sbírce Kollár hlavně vyjevil svou něžnou náklonnost k Míně (Vilhelmině Schmidtové), jíž v městečku Lobdě, jsa na studiích v Jeně, poznal a později za manželku pojal.

líčí blaženosť lidí o Slovanstvo zasloužilých, avšak i strasti a muka škůdcův jeho. Kollár tu patrně učinil vlasť, národ a Slovanstvo idealem poesie své.

Báseň tak velkolepých ideí a tak smělého vzletu básnického vzbudila nadšení všeobecné mezi milovníky literatury české, ano přední soupeř Kollárův na Parnasse českém, výtečný Čelakovský, rozbíraje kouzelné znělky Slávy Dcery, neváhal je nazvati nejznamenitějším plodem básnickým v literatuře české od času našich Lumírův a Zábojův. A v skutku stal se Kollár mocným hlasatelem vědomí slovanského a vzájemnosti slovanské. Příti sice toho nelze, že básník náš, jsa unešen povahou předmětu svého, pronáší myšlenky své slohem někdy více řečnickým než poetickým, přes to však jest dílo jeho úkazem velkolepým, jímžto důstojně zahájena jest nová doba českého básnictví.

Jan Kollár složil též mnohé trefné epigrammy a elegie; a vedle poesie vzdělával také prosu. Tak popsal zajímavým spůsobem své dvě cesty do Vlach. Nejraději však obíral se v pokročilém věku studiemi archaeologickými a jazykozpytnými (důkaz toho Staroitalia slavjanská, Sláva bohyně, Rozpravy o jménech národa slovanského) zejména od r. 1848, kdež professorem slovan. starožitností na universitě vídeňské jmenován byl; ale práce v oboru tom nesvědčily duchu jeho naprosto básnickému. Pravým památníkem nehynoucí slávy jeho zůstává lyricko-epická báseň Slávy Dcera.*) Sluší zde i o tom se zmíniti, že Kollár ač Slovák horlivě se zasazoval o jednotu spisovného jazyka československého mezi Slováky.**)

Krátce po prvním vystoupení slavného pěvce na Dunaji povstal neméně nadaný básník na Vltavě, totiž Frant. Lad. Čelakovský, naroz. 1799 v Strakonicích. Byl prof. slavistiky od r. 1842 na universitě ve Vratislavi a od r. 1849 v Praze, kdež r. 1852 zemřel. S první prací vystoupil u veřejnosť o rok později než Kollár, vydav l. 1822 Smíšené básně a I. svazek slovanských národních písní. Již tehdáž Čelakovský určitě naznačil básnický svůj směr, že si totiž oblíbil zpěvy národní a že na básnické pouti své vzdělávati chce přede vším poesii národní.

Obíraje se záhy národním básnictvím slovanským a příbuznou poesií litevskou, vnikl hluboko v její prostotu a rozmanitosť; i jal se pak napodobovati ušlechtilé zpěvy národní. Vzácné nadání

---

*) Viz o Kollárovi článek od Zeleného v almanachu „Máj" na rok 1862. Spisy jeho nejnověji vydány r. 1862 a 1863.

**) Viz Hlasy vlastencův r. 1846.

básnické, neobyčejný důvtip a dokonalá znalosť karakteristických znakův poesie slovanské činily Čelakovského vysoce spůsobilým k nesnadnému úkolu dotčenému. Zřejmý toho důkaz podán sbírkou básní „Ohlas písní ruských", jiż Čelakovský r. 1829 tiskem vydal. Jarobujná živosť, bohatýrský ráz, spolu však i něžnosť a rozmarnosť národního básnictví ruského, i epického i lyrického, jsou tu v nenucené formě a slohem zcela případným napodobeny. Básně: Ilja Volžanín, Bohatýr Muromec, Smrť Alexandrova, Udobření, Dvě slovíčka, Píseň dětská, Veliký ptačí trh a jiné jasně o tom svědčí.

Duch poesie ruské jest ve sbírce této tak ušlechtile idealisován a přece tak věrně podán, že čtenář domnívá se míti před sebou výtečné plody národní poesie ruské v překladě českém. Není tedy divu, že Ohlas písní ruských položen vedle Slávy Dcery za nejlepší básnické dílo v novověké literatuře naší, které již samo sebou Čelakovskému mohlo zjednati místo mezi básníky předními.

Než genialní napodobitel ruských písní dokázal r. 1840 vydáním Ohlasu písní českých, že rovněž tak důmyslně pojal poetické zvláštnosti národu svého. Ve sbírce této mistrovsky uhodil na pravý ton národní poesie české ve všech jejích odstínech jak v básních rozpravných, tak v písních elegických, žertovných i satyrických. „Toman a lesní panna" zůstane vždy skvělou okrasou mezi balladami českými, a mnohé písně našeho pěvce svým prostým vtipem a veselým šprýmem, jakož i svou líbeznou, lehkou formou staly se vůbec oblíbenými. Kdo by medle neznal písně: „Cikánova píšťalka, Dívčina jako dobrá hodina, Pocestný, Ptáče, Český sedlák" a mnohé jiné, plné bodrosti a jadrného vtipu?

Avšak vedle národního směru Čelakovský jal se vzdělávati též poesii reflexivní (rozjímavou), složiv znamenitou báseň Růži stolistou. Duch jeho pokochav se v prvním oddílu té básnické sbírky v citech milostných, povznáší se v druhém oddělení na vyšší stanoviště rozjímajícího básníka.*)

Vyjmeme-li první polovici básniček, máme před sebou pravé perly z bohaté zkušenosti a moudrosti osvíceného pěvce; celá pak

*) Jako Slávy Dcera, tak také Růže stolistá jest původu erotického, vzniklať z něžné lásky básníkovy k sličné Marii.

sbírka v tak pěkné lyrické formě sepsána jest, že Růže stolistá drží první místo v reflexivní poesii této školy.

Než i do perné satyry dovedl se všestranný duch Čelakovského šťastně vpraviti; dokázalť to již co redaktor oblíbeného časopisu České Včely, zvláště však v hojné sbírce řízných epigrammův, mezi nimiž svou hlubokou reflexí i klassickou formou nad jiné vynikají ty, které na bedlivém pozorování květeny se zakládají.*)

Z básnických překladův Čelakovského buď zde jmenována Waltera Scotta Panna jezerní, z Herdera Listové dávnověkosti a epigrammy Marcialovy. Básník náš však i prosu znamenitě obohatil nejen rozličnými výtečnými překlady, nýbrž i spisy původními; obíraje se studiemi v oboru slavistiky, byl r. 1842 do Vratislavě povolán na stolici filologie slovanské, v kteréžto hodnosti r. 1849 na universitu pražskou se dostal. Zde vydal Všeslovanská začáteční čtení, obsahující ve dvou dílech příklady z literatury polské a ruské, Čítací knihy české pro gymnasia, Malý výbor z veškeré literatury české, Čtení o srovnávací mluvnici slovanské, Dodavky k slovníku Jungmannovu, velezáslužné dílo pro kulturní dějezpyt slovanský „Mudrosloví národu slovanského v příslovích"; a posléze r. 1877 vydán Maticí Českou jeho spis o počátcích dějin vzdělanosti a literatury národů slovanských.

Literarní sláva Čelakovského podobně jako Kollárova záleží předkem na básnických jeho plodech; a v tom ohledu byl ducha neobyčejného. Vzácné nadání své i mistrovskou uhlazenosť formy uměl prokázati v nejrozmanitějších spůsobech básnických: v prosté písni národní tak, jako v poesii vážné, v dramaticky oživené balladě tak jako v úsečném epigrammu.**)

Jakož viděti jest, Jan Kollár a Frant. Lad. Čelakovský otevřeli řadu básníkův tak řečené školy národní spůsobem vysoce důstojným, tak že je předními výtečníky této školy nazvati slušno. Oba vynikali vzácným duchem básnickým v stejné míře: avšak nadání Kollárovo jevilo se více mohutnou fantasií, velkolepým nadšením pro vznešené myšlenky velikosti slovanské; Čelakovský pak předčil zase bystrým důvtipem a jasným pojímáním skutečných výjevův života národního. Onen kráčel více směrem idealním, tento realním. Kollár více horuje než Čelakovský, jenž zůstává v jakési míře básnické. Odtud také se stalo, že Kollár, chtěje obsah poesie své jasně vyložiti, musil podati k Slávy Dceře obšírný výklad, kdežto básně Čelakovského samy sebou

---

*) Básnická díla Čelakovského vydávají se v Bibliotéce Národní.
**) Život Fr. L. Čelakovského zevrubně vylíčil Ig. Hanuš. 1855.

zřetelné jsou. A hle, právě tato realní povaha poesie Čelakovského, svědčíc výborně národnímu duchu českému, působila nejvíce v další rozvoj národní školy básnické. Nebo všecky ty druhy básnické, kteréžto všestranně nadaný duch Čelakovského v literaturu naši uvodil, vzdělávány potom od ostatních básníkův školy národní. Byl to jmenovitě obor lyrický, epický a humoristicko-satyrický.

---

a) Co se nejprve týká básnictví lyrického, tuť vedle příkladu Čelakovského přispívalo k zdárnému pěstování jeho též vždy lepší poznávání jednak lyrických básní Kral. Ruk., jednak nesčíslných písní prostonárodních. I povstali v lyrice básníci četní. Tak vydal nálezce Kralodvorského Rukopisu Václav Hanka (nar. 1791 v Hořeňovsi v Hradecku, bibliotekář musejní, zemřel v Praze 1861) sbírku písní, jimiž na větším díle dosti šťastně napodobil ráz prostonárodní poesie naší.

Než v oboru tom nejvíce povolaných pěvců povstalo z duchovenstva českého. Kněz zajisté, s lidem po krajích nejvíce zacházeje, vmyslil se znenáhla v celý duševní život jeho; s ním dělil se o slasti a strasti života, jež tak zhusta jevily se v utěšených písních. Pročež také kněžstvo naše, jakmile nový život národní opět se křísil, horlivě přiložilo ruce k společnému dílu vlasteneckému a ze všech stavů nejhorlivěji pracovalo o zvelebení národnosti české. A vidouc v poesii lidu tak jasný důkaz a tak hojný poklad nadání básnického, všímalo si bedlivě písní národních. Jedni z duchovních dbali jen o to, aby tyto prostonárodní plody básnické se zachovaly, ale jiní jali se podle nich dále zvelebovati utěšenou poesii tuto.

A k této třídě pěstovatelův literatury básnické náleží nejprve Josef Vlastimil Kamarýt (nar. 1797 ve Velešíně, duchovní správce v Klokotech, umřel 1833). Jsa již ze škol přítelem slovutného pěvce Ohlasův, bral i on nadšení básnické ze zpěvů Kralodvorských a z písní národních, jež vedle Čelakovského pilně sbíral, hledě přitom jakožto kněz předkem k písním duchovním. I jeho mysl klonila se zvláště k něžným písním národním, tak že potom také pilně skládal písně i duchovní i světské na spůsob národních. Báseň jeho „Píseň vesničanův“ zůstane povždy prostomilým chvalozpěvem života venkovského a utěšeným obrazem

blažeností vesnických. Nad to sebral a vydal hojnou sbírku mravných průpovídek národních.

Za podobným cílem kráčel Frant. Jan Vacek (narozen 1806 v Kamenici, děkan v Blovicích, umřel 1869), podle rodiště svého v Táborsku též Kamenický jmenovaný. Také jemu šlo o zvelebení prostonárodního básnictví a v skutku také dovedl skládati zpěvy národním písním zcela podobné, jakož dokázal r. 1833 Písněmi v národním českém duchu, jež velikého oblíbení došly. Že pak lyra Vackova druhdy také vážnějším spůsobem zaznívala podle prosodie staroklassické, to viděti lze v pěkné elegii „U hrobu matčina“, kterou k nejlepším toho druhu básním literatury naší počítáme. Též vydal sbírku znělek „Lilie a Růže“, které týkají se dějin vlasteneckých.

Jeden z nejplodnějších básníkův z vlasteneckého kněžstva našeho byl zasloužilý kanovník vyšehradský Karel Vinařický (narozen 1803 v Slaném, zemřel 1869), jenž spolu k nejčilejším a nejobětovnějším křisitelům národního života v první polovici našeho věku náležel.

Vlastenecká lyra jeho pronáší jednak dosti ostrý vtip a pernou satyru, jako ve Snémích zvířat, jednak, a to nejraději, ozývá se na prospěch mládeže a školy, jíž Vinařický nejhorlivějším byl přítelem. Svými písněmi pro školy vštěpoval mládeži i ušlechtilé snahy čistolidské i něžné city vlastenecké; k tomu konci vydával „Kytky“, hojné sbírky básní, bájek a hádanek pro dítky. Básnické plody Vinařického ukazují hlavně něžnou ušlechtilou mysl a dokonalou formu; jsa povždy zajisté bedliv i jazyka i rozměru básnického jako slavný přítel jeho Čelakovský, stal se mistrem slohu básnického. Nejlepší toho svědectví máme jednak ve sbírce původních básní „Varyto a lyra“, jednak u výtečných překladech básní Homérových, Vergilových, Horacových, jakož i Pyrkerových Perel posvátných.

Zde budiž ještě připomenut dávný přítel Jungmannův Antonín Marek, jenž několik pěkných básní příležitých složil*), a zasloužilý sběratel písní moravských Frant. Sušil, jenž zkoušel sil svých také v poesii duchovní; ale plody jeho, i slohem poněkud nepřístupné a těžké, nenalezly veliké obliby, ač chvalitebného éthického směru poesii Sušilově upříti nelze. Velikou zásluhu si Sušil získal systematickým spisem o prosodii české. Nejvíce však proslul co přední učenec theologický, jsa po delší léta professorem biblického studia nového zákona v Brně.

*) Viz Malý výbor z literatury české od Čelakovského.

Sem patří také Josef Holásek (nar. 1787 v Dědicích na Moravě, farář v Blansku, umř. 1844), sepsav rozličné básně, zvláště duchovní, a Josef Mirovit Král (nar. 1789 na Opočně, umř. 1841, jsa farář v Branné), jenž složiv mnohé spisy náboženské, přispěl básněmi do Prvotin pěkných umění, Čechoslava a j. Konečně buď zde uveden ze Slovákův superintendent ve sv. Martině v Uhřích Karel Kuzmány, nar. 1806 v Březně v župě zvolenské, umř. 1866; vydal mnohé básně a písně národní slovenské v rozličných časopisech, jmenovitě v Hronce, již r. 1836—1838 redigoval.

Z básníkův nekněží pozoruhodni jsou: Krasoslav Chmelenský, nar. v Bavorově 1800, místosudí dvorský v Praze, umřel 1839. Básně vydané r. 1823, jakož i ostatní podobné práce jeho, zejména texty ku zpěvohrám značí se hlavně neobyčejnou něžností a libozvučností; řeč v nich jest velice zpěvná, ježto Chmelenský bedlivě toho šetřil, by slabiky přízvučné byly i časoměrně dlouhé. Mimo to byl důmyslný kritik divadla českého.*) Václav Alois Svoboda (Navarovský), gymn. prof. v Praze, nar. 1791 v Navarově v Boleslavsku, zemřel 1849. Podával již od r. 1813 básně obsahu vážného a humoristického do Hromádkových Prvotin pěkných umění, skládaje i mnohé básně k rozličným příležitostem; práce jeho vynikají jadrným slohem. Jsa obratný stylista jak český tak německý a latinský, proslul zvláště jako výborný překladatel do těchto jazyků. R. 1818 přeložil Kralodvorský Rukopis do němčiny a zjednal mu tím průchod daleko za hranicemi. Svoboda pokusil se i v dramatickém básnictví, sepsav vlasteneckou veselohru Karla Škretu. — K oblíbeným skladatelům písní náleží Václav Jaromír Picek, nar. 1812 v Újezdě u Turnova, okresní soudce na Zbraslavi, zemřel 1869. Mnohé z písní jeho znárodněly, jako: „Nad Berounkou pod Tetínem“ a j. Jest básník naprosto lyrický, což jeví se i v jeho dramatu Vilému z Rožmberka.

K jmenovaným básníkům druží se též Jan Herzog († 1840), Václav Ráb (1807—1838), Moravan Vincenc Furch (1817—1864) a mnozí jiní. — Posléze sluší zde jmenovati známou vlasteneckou spisovatelku Dobromilu Magd. Rettigovou (nar. 1785 ve Všeradicích v Berounsku, zemř. 1845 v Litomyšli). Podala básně v rozličných časopisech, v Časop. Čes. Mus. r. 1828 a 1829, ve Květech, Včele, Dobroslavu a j. Mimo to sepsala mnohé povídky pro dívky a dramatické kusy; nejznámější však jsou praktické spisy její, z nichž opět „Domácí kuchařka“ nejvíce se rozšířila.

---

*) Spisy jeho jakož i jiných zde jmenovaných básníků vyšly větším dílem v Národní bibliotéce.

Z lyrických básníků dosud živoucích, jejichž literarní činnosť však také již do první polovice našeho století sahá, zvláštního připomenutí hoden jest Boleslav Jablonský, vlastně Eugen Tupý (nar. 1813 v Kardašově Řečici), jenž k nejoblíbenějším básníkům národním patří. Pokusil se v nejednom spůsobu básnickém, avšak nejlépe osvědčilo se nadání jeho v lyrice. Písně milosti, které složil krátce před r. 1841, pronášejí naskrze nejněžnější upomínky ze života mladistvého, v nichž srdce básníkovo s pravým zalíbením se kochalo. Také Smíšené básně jeho obsahují mnohé pěkné plody nadaného ducha básnického; připomínáme zde zejména vzletuplné ódy „Duchu světa“ a „Pražský dóm“ jakož i vlasteneckou báseň „Tři doby země české“.

K zdařilým pracím Jablonského patří též sbírka didaktických básniček „Moudrosť otcova“, již za nejlepší výplod tohoto u nás neobvyklého druhu poesie umělé položiti slušno; po prvé vyšla ve Vlastimilu 1840. Jablonský tu velebí tvůrce všehomíra, krásu a vznešenosť přírody; hlásá nadšeně lásku k vlasti, národu i člověčenstvu; opěvuje pravdu, ctnosť, osvětu a podobné idee čistolidské. Avšak celé této utěšené sbírce spanilých myšlenek dodává pravé ceny teprv ušlechtilá forma lyrická. Jablonský zajisté dovedl myšlenky své odívati v pěkný lehký verš a plynnou mluvu vůbec srozumitelnou. A co největší posléze půvabnosť propůjčuje veškeré poesii Jablonského, toť jest kromě již dotčených předností velmi pilné přihlížení k přírodě, z níž pěvec náš jako z pravé knihy poučné uměl bráti nejpěknější obrazy a srovnání, jimiž mistrovsky znázornil a povznesl utěšené plody lyry své. Takto Jablonský uvedl v poesii svou jednu z hlavních předností starověké poesie naší, o níž při rozboru zpěvův Kralodvorských zevrubně pojednáno bylo.

V jaké míře staly se básně Jablonského oblíbeným čtením národu našeho, vychází z toho, že r. 1872 již vydání pátého se dočkaly. Jest však přirozeno, že básník tak něžných povah prospívati mohl jen na půdě domácí a byv od ní vzdálen umlknul. Bylť r. 1847 jakožto člen konventu strahovského dosazen za probošta do kláštera zvěřineckého u Krakova, kdež vzdálen od vlasti a zanesen pracemi, básníku méně svědčícími, přestal také pěti; jen zřídka kdy zazněla odtud lyra jeho, a to zvuky žalostnými, jež hlásají touhu po vlasti jakožto jediném prameni tvořivosti pěvcovy.*)

*) Viz báseň „Pěvec v cizině“ v pátém vydání Básní Bol. Jablonského.

Souvěkým básníkem předešlého jest probošt vyšehradský Václav Štulc (nar. 1814); než přední jeho plody sahají v dobu nejnovější, kdež také o něm jakož i o K. Sabinovi řeč bude. Posléze buď připomenut i Frant. Klácel, jenž r. 1835 básně lyrické v rozměru klassickém vydal, z nichž mnohé i formou i obsahem dosti dobré jsou.

Působení jmenovaných básníků v rozvoj ducha národního bylo mocné, zvláště když později skladatelé hudební jali se ušlechtilé plody jejich uváděti v případné nápěvy; tu pak vedle písní národních i básně jejich mocně šířily vlastenecké vědomí ve všech třídách lidu našeho.

b) Vedle lyrického básnictví jala se básnická škola národní záhy vzdělávati také poesii epickou. Dílem probuzené již vědomí národní, dílem pak vznešené vzory epické Rukopisův Kral. a Zelen. vedly naše epiky hlavně k předmětům národním, k dějinám vlasteneckým.

První z nich byl Jan Hollý (nar. 1785 ve Velkých Búrech, farář ve Mladunicích, umřel 1849), znamenitý krajan slavnějšího pěvce Jana Kollára. Překládaje záhy z některých básníkův řeckých a latinských, vzdělal se dokonale v metru klassickém; i složil pak r. 1833 znamenitý epos Svatopluk, v němž nám svůj ideál bohatýra národního vylíčil. Mohutný karakter Svatopluka velkomoravského i jiné povahopisy jsou tu rázně vytknuty, vypravování a líčení jest klidné a objektivní na spůsob eposů starověkých. Básnické obrazy shodují se s povahou osob, věcí i dějův, sloh jest jasný a dojemný; že pak náš básník místem poněkud rozvláčným se stává i že druhdy v reminiscence z básníků starších upadá, plyne poněkud ze širokých rozměrův, jež básni své vytknul.

Kromě Svatopluka Hollý sepsal též epické básně Cyrillo-Methodiadu a Slav, pak mnohé lyrické básně též dle spůsobu klassického. Ale poněvadž Hollý své básně psal v podřečí trnavském, nedošly toho uznání, kterého jinak zasluhují.

Jako pod Tatrami zazněl epický zpěv o dějinách domácích, o Svatopluku, Cyrillu a Methodovi, tak ozval se záhy i v Čechách epik, jenž, nadšen jsa zpěvy Kralodvorskými, také sáhl v bohatý zdroj dějin vlasteneckých. Jan Er. Vocel (narozen 1803 v Hoře Kutné, prof. archæologie na universitě pražské, umřel 1871) totiž obral si za úkol, v básnickém rouše vylíčiti některé přední částky dějin českých. První pokus v tom učinil r. 1838, vydav Přemyslovce, epické básně z doby Přemysloviců. Práci této nemohlo

se sice upříti jakéhosi básnického nadání, jevila však patrný nedostatek správného a plynného slohu; skladatel meškaje tehdáž po mnohá léta za povoláním vychovatelským v cizině, postrádal patrně mocného vlivu živé mluvy mateřské v mysl svou. Nic méně Přemyslovci stali se velmi oblíbeným čtením obecenstva českého; jsouce založeni na vlastenecké kronice Pelclově, lahodili nemálo národnímu nadšení tehdejšímu.

Vocel, vrátiv se r. 1842 do své vlasti, pěstoval dále epiku vlasteneckou; vydalť r. 1843 „Meč a kalich", sbírku zpěvův, v nichž opěvuje dějiny české 14. a 15. století. V práci té vedl si básník již obratněji; vlastenecké nadšení odívá se tu již v mluvu plynnější a správnější. Ale básnického jména pojistil si Vocel teprva Labyrintem slávy, velkou allegorickou básní r. 1846 vydanou, v nížto obšírným spůsobem myšlenku provádí, že národ český jediné vzdělaností a osvětou lepší budoucnosť sobě zjednati může. Básník líčí tu příběhy slohem vážným, mnohé pak výjevy živě, ano dramaticky.

Než Vocel vzdělával s nevšedním zdarem také prosu českou, o čemž níže pojednáno bude.

K epickým básníkům též doby náleží Jan Jindřich Marek (nar. 1801 v Liblíně, farář v Kralovicích, umř. 1853), spisovatelským jménem Jan z Hvězdy. Pěstoval sice též lyriku českou, ale liboval si přece v skládání epickém více, jakož hojné romance a ballady dokazují, k nimž zajímavé předměty z historie české si volil. Týž směr básnického ducha Markova spatřovati jest však hlavně v belletristických spisech jeho v prose psaných, v kterémžto oboru, jakož níže doložíme, nad jiné vynikal.

Také Karel Sudimír Schneider (nar. 1766 v Hradci Králové, právní ve Smidarech, umřel 1835) do této třídy básníkův náleží, složiv vedle mnoha jiných ryze českých básní známou národní balladu „Jan za chrta dán", jež i do cizích jazykův, jmenovitě Bowringem do anglického, přeložena byla.

Větší naděje vzbudil co do skládání ryze národních ballad Jaroslav Jos. Kalina (nar. 1816 v Boru v Litoměřicku, spisovatel v Praze, umř. 1847), z jehož básní zejména Kšaft velké obliby došel a i mezi obecným lidem nad míru rozšířen byl. Pohříchu nadaný tento básník záhy zemřel; i jsa v živobytí svém neblahými okolnostmi všelijak svírán, nemohl plodnosť svou roz-

vinouti a básnickou mluvu tou měrou vytříbiti, jak by nadaný duch jeho toho byl dopouštěl.*)

Ještě kratšího věku dočkal se jiný nadanější pěvec Karel Hynek Mácha (nar. 1810 v Praze, absolvovaný právník, umřel 1836 v Litoměřicích), jenž vzácným talentem svým vzbudil jistou naději, že znamenitě obohatí literaturu naši. Také Mácha hluboce vnikl ve smysl básní Kral. Ruk. a s myslí vnímavou ponořil se v minulost národu svého, bedlivě si všímaje historických památek jeho. Vlastnosti tyto jeví se v mnoha básních, jež Mácha v rozličných časopisech podal. Avšak jemná mysl jeho záhy obrátila se k novověkému romantismu, o němž níže řeč bude.

Nade všecky dosud jmenované epiky vynikal Karel Jar. Erben, rovnaje se v oboru tom i duchem i slohem Čelakovskému. Nar. 1811 v Miletíně, byl ředitelem archivu a pomocných úřadů města Prahy a zemřel 1870.

Již v časopise Vesně r. 1835 čteme báseň „Poklad", jížto Erben zahájil slávu svou básnickou. Avšak hlavní jeho plody básnické vyšly teprva po r. 1850 na světlo, kde již škola národní k svému konci se chýlila; přes to však náležejí povahou svou do ní. Poesie Erbenova neoplývá snad jen idealním vlastenectvím, nýbrž na realním základě zkazek a pověstí národních vynesl duch jeho tak ušlechtilé výplody, z nichž mnohé k nejkrásnějším ozdobám básnictví našeho počítáme.

Erben proslul i v poesii i v prose; v této pracemi dějezpytnými, v oné výtečnými balladami a báchorkami. Tento dvojí způsob literarní činnosti jeho vycházel z jednoho a téhož zdroje. Jemnou mysl jeho nad míru zajímaly nejstarší děje kulturní národu našeho a Slovanů vůbec. Se vzácnou bedlivostí zkoumal dávnověkost slovanskou, z níž na mnoze jen pověsti, báchorky a báje se nám zachovaly. Takto Erben vnikl hlouběji a důmyslněji než jiní badatelé v nejstarší kulturní dějiny národů slovanských. Kterážto snaha, jsouc provázena výtečným duchem básnickým, vedla jej bez pochyby také nejprve k bedlivému sbírání národních písní, r. 1842 a 1862 vydaných. Jimi odkryl bohatý pramen pro studium národní poesie a tudy také pro poznání národního karakteru českého.

S rovnou péčí Erben sbíral i jiné památky kulturo-historické, jež, sahajíce i do časů pohanských, velmi důležity jsou pro studium

---

*) Spisy Josefa Kaliny a jiných zde jmenovaných básníkův vycházejí v Bibliotéce Národní.

bájesloví slovanského. Míníme tu pořekadla, popěvky, potom pověsti a báchorky; ony položil do svých sbírek písní národních jakožto drobné výtvory básnického ducha národního z nejstarších dob, tyto pak vzdělal nám v pěkných sbírkách ballad a báchorek.

Nejušlechtilejší básnický plod Erbenův jest jeho Kytice z pověstí národních, r. 1853 po prvé vydaná; obsahujeť básně, v nichž mistrovským spůsobem vylíčeny jsou některé z nejutěšenějších pověstí. Básník tu šetřil spůsobu, jakým lid rád vypravuje, jen že jej případně zidealisoval a rytmicky upravil. Zcela dle spůsobu prostonárodního velmi názorně kreslí osoby a výjevy; nikdež však není přílišnosti, všude přiměřenosť. Výtečná básnická řeč, pěkný rytmus, živosť místy dramatická a podobné přednosti sloučeny jsou v pěkný celek v této Kytici, tak že ji vyhlásiti dlužno za sbírku nejvýtečnějších ballad literatury naší, ano lze ji dokonce i po bok postaviti předním toho druhu plodům jakékoliv literatury evropské.

Erben, pohříživ se v bohatý poklad pověstí a báchorek, vzdělával je nejen řečí vázanou nýbrž také prosou, a sice takovou, již máme za skutečný vzor správného slohu prostonárodního. Tak jako bratří Grimmové u Němců přidržoval se také náš Erben přísně toho, jak pověsť v podání národním se zachovala. Důvtipně dovedl z podané látky vyšetřiti původní formu pověstí co nejpřesněji a vyhověl úkolu i vědeckému i básnickému; uchystalť zajisté v báchorkách svých vzácnou látku k bájeslovným zkoumáním, spolu pak připravil obecenstvu zajímavé čtení v prostomilé formě národní. I ukázal se býti mistrem jak básnického tak prosaického slohu prostonárodního.

Posléze budiž zde jmenován výtečný skladatel bájek Vinc. Zahradník (nar. 1790 v Mladé Boleslavi, farář v Křešicích, umřel 1836). Vzdělával sice hlavně literaturu paedagogickou a theologickou, také bájek svých neskládal ve verších, nýbrž pro větší jich srozumitelnosť v prose; nicméně jest hoden, abychom jej k lepším epikům připočetli. Sepsalť dva dílky bájek, a ty jsou i obsahem i formou tak důvtipné, řízné a trefné, že je za nejvýtečnější práce toho druhu v literatuře naší položiti, anobrž i předním takovým plodům každé cizí literatury slušně po bok postaviti lze.*)

*) Viz některé z nich v čítance naší I. a II. díl.

Kromě spisovatelův dotčených pokusili se ještě Šimon K. Macháček, V. Nebeský, Vác. Alois Svoboda a mnozí jiní v epickém básnictví s větším neb menším prospěchem.

c) Vedle dvou spůsobů právě vyložených, lyrického a epického totiž, vyvinula se v básnické škole národní též poesie humoristicko-satyrická. Jakož na svém místě pověděno, již Čelakovský šťastně uhodil na tuto strunu lyry národní, dokázav v četných epigrammech řízný vtip a zdravý humor český. Po něm v témž oboru se vyznamenali: Langer, Koubek, Rubeš s Hajnišem, Havlíček a j. pak Filípek Václav.

Jos. Jaroslav Langer (nar. 1806 v Bohdánči, spisovatel v Praze, zemřel 1846) záhy dal na jevo mnoha zdařilými pracemi své nevšední schopnosti k humoristicko-satyrickému básnění; zvláště jeho Kopřivy a Rukopis Bohdanecký jakož i Selanky zbuzovaly naděje veliké v nadaného básníka; ale Langer napotom po r. 1835 najednou upustil ode vší činnosti literarní, tak že naděje ty rovněž tak rychle sklamány, jak náhle vzbuzeny byly.

Jan Pravoslav Koubek (nar. 1805 v Blatné, umř. 1854), professor řeči a literatury české na vysokých školách pražských, sepsal mnoho básní, jež po smrti spisovatelově ve čtyrech dílech vydány byly. Pohříchu i zde litovati jest, že tato literarní pozůstalosť co do rozsahu dokonce nerovná se vzácnému nadání Koubkovu. Básnickým duchem zajisté předčil nad mnohé z vrstevníků svých, stylistickou obratností a plynným veršem rovnal se nejpřednějším spisovatelům souvěkým, vynikaje spolu vzácnými vědomostmi zvláště v literaturách jinoslovanských, jmenovitě v polské a ruské. Což všecko dostatečně jeví se v dotčených pracích tiskem vydaných. Schopnosti jeho k básnictví vážnému spatřovati lze v mnohých ódách a elegiích, jež nalézají se mezi příležitými básněmi, jmenovitě na některé přední spisovatele slovanské složenými. Ale individualnosť Koubkova značí se přede vším v básnictví humoristicko-satyrickém, jakož dokazuje směšnohrdinský epos jeho „Básníkova cesta do pekel“, kde vtipným a humoristickým spůsobem rozebírá rozmanité poměry společenské a literarní.*)

Mezi humoristy našimi nejlépe však dovedl národní humor a trefnou satyru pěstovati Frant. Jaromír Rubeš, jejž také vším právem humoristou národním nazýváme. Narodil se r. 1814 v Čížkově v Táborsku, byl adjunktem okresního soudu v Skutči

*) Sebrané spisy Koubkovy vydal Frant. Lad. Vorlíček. 1857.

a zemřel r. 1853. Již rozličné žertovné deklamovánky a písně, jichž od r. 1835 několik svazků vyšlo, dosáhly všeobecné obliby, tak že při všech zábavách vlasteneckých se přednášely. Později od roku 1842 počal vydávati časopis Palečka, milovníka žertu a pravdy, podporován jsa v tom humoristy Frant. Hajnišem (nar. 1815 ve Vamberku, pošt. rada v Praze) a Vác. Filípkem (1812—1863). Také spis ten rozšířil se vůbec v národě našem jakožto bohatý sklad vtipu a žertu prostonárodního, tak že i nepříznivcům ducha národního stal se čtením zamilovaným.

Kromě toho Rubeš vydal r. 1842 žertovnou novellu „Pan amanuensis na venku“, kdež vtipem řízným líčí rozličné veselé i smutné stránky tehdejšího života společenského, v povídce pak Harfenici vypisuje nám sklíčenosť a chorobu srdce, společenskými předsudky utrápeného. Obě tyto práce jsou psány citem něžným a obrazy dojemnými. Povídky tyto jako všecky plody našeho humoristy působily mocně v mysl čtenářstva českého; nenucený trefný vtip, prostomilý žert a plynný, srdečný sloh šířily milou kratochvíli i zdravé pravdy, buď života společenského nebo vlasteneckého se týkající. Jestiť Rubeš v oboru prostonárodního humoru dosud nedostižený; vynikal kromě vlastností dotčených také neobyčejnou bohatostí myšlenek a všestrannou známostí života i lidí, tak že při vší své plodnosti nikdy nebyl jednotvárný a nudný.

K předním satyrikům novověké literatury naší patří též proslulý žurnalista Karel Havlíček Borovský, narozen 1821 v Borové u Německého Brodu, zemřel v Praze 1856. Perný vtip svůj převedl na souvěké poměry politické, jež v epigrammech a parodiích svých ostře bičoval. Samy jeho Tyrolské elegie, které tak vroucí láskou k rodině a vlasti se označují, oplývají pernou satyrou.*)

K humoristům našim té doby buďtež také počteni Václav Klicpera, který již před Rubešem co dobrý humorista slynul, potom M. Patrčka (Michanice), S. Schneider, Bed. Peška a j.

Mimo tři druhy básnické svrchu vyložené, jež slavný Čelakovský se stejným mistrovstvím vzdělával a po něm četní básníci více méně zdařile pěstovali, začala rozvíjeti se též dramatická poesie a posléze i belletristika tak řečená.

---

*) První svazek Sebraných spisů Karla Havlíčka vydán nákladem Svatobora 1870.

d) Také básnictví dramatické jevilo v této době ráz naprosto národní.

Již první buditelé národního ducha dobře porozuměli tomu, jak mocným jest prostředkem k národnímu probuzení divadlo, pročež také již na konci minulého století zavedli české hry, a sice v Praze.*)

Přední o to zásluhu získali si oba bratři Thamové, Karel a Václav, jižto, smluvivše se s několika přátely divadla českého, r. 1785 první hry české provozovali. Z pokusů v tom šťastně učiněných záhy vzešla potřeba zvláštní též dramatické literatury české, o kterou nejpilněji se přičinil na začátku našeho století Jan Nep. Štěpánek (nar. r. 1783 v Chrudimi, spoluředitel divadla pražského, umř. 1844), založiv množstvím divadelních kusů, původních i přeložených, takořka první repertoir český.

Štěpánek, chtěje cit národní a větší spolu účastenství pro divadlo buditi, bral také předměty pro divadelní práce své z dějin vlasteneckých, jakož kusy jeho: Obležení Prahy od Švédův, Břetislav, Korutané v Čechách a j. zjevně dokazují; nejpopulárnější stala se však veselohra jeho „Čech a Němec“.

Dramatické práce Štěpánkovy nemají do sebe trvalé ceny umělecké, nedostávalť se skladateli ani básnického ducha ani důkladného pojímání dějin a karakterův; nic méně vyznati se musí, že Štěpánek znamenitě přispěl k prvním počátkům i k šťastnému rozvoji divadla českého a vědomí národního.

Nejplatněji působili v rozkvět naší dramatické literatury Václav Kliment Klicpera a Josef Kajetan Tyl.

Klicpera (nar. 1792 v Chlumci nad Cidlinou, ředitel staroměstského gymnasia v Praze, umř. 1859) se pokládá za předního dramatického básníka českého v 1. polovici našeho věku. Jsa ducha velmi čilého a důvtipného, obraznosti živé a bujné, vůbec povahy jadrné, prokázal nadání své ve všech spůsobech dramatické poesie s prospěchem nevšedním. V dramatice vážné sahal zhusta v bohatý a oblíbený poklad dějin domácích, u veselohře pak bedlivě si všímal života národního, vybíraje do kusův svých případné a jadrné karaktery z lidu. Odkudž také spisy Klicperovy vůbec popularními se staly. Z dramat jeho první místo drží tragédie Soběslav; jevíť

*) O počátcích českého divadla viz zajímavou Historii českého divadla od Jana Hýbla. 1816.

dosti dobrou koncepci a živé provedení. Z veseloher nejoblíbenější jsou: Divotvorný klobouk, Rohovín čtverrohý, Lhář a jeho rod, které i do němčiny přeloženy jsou. Než jakkoli tyto a mnohé jiné práce Klicperovy svědčí o nevšedním nadání dramatickém, přece i vážné kusy jeho, Soběslava nevyjímaje, nemají do sebe důkladné karakteristiky ani uhlazeného slohu básnického; u veselohrách pak často pohřešovati jest náležité stručnosti v koncepci a v dialogu. Vady tyto vyplývaly, jak se zdá, z neobyčejné plodnosti spisovatelovy, která druhdy i k nemístnému spěchu vedla, nedopouštějíc, aby přirozená originalnosť spisovatelova se rozvinula, aby jadrný důmysl jeho důkladněji vnikl v předměty dramatické a k uhlazené formě dospěl.

Veliká činnosť Klicperova osvědčila se též v jiných oborech krásné literatury, zejména v žertovném básnictví a historické povídce.

Co do plodnosti spisovatelské rovnal se Klicperovi Josef Kaj. Tyl (nar. 1808 v Hoře Kutné, spisovatel, umř. v Plzni 1856) s tím toliko rozdílem, že lépe prospíval v národní novellistice než v dramatické literatuře, ač i v této zjednal si zásluhy nemalé. Zamilovalť si divadlo nade všecko i jako spisovatel i jako herec, a na této dráze po mnohých strastech život svůj dokonal. Tak jako Klicpera přihlížel i Tyl k dějinám vlasteneckým a k dojemným výjevům života obecného. Z kusův jeho nejvíce se rozšířily: Čestmír, Paní Marjánka, matka pluku, Strakonický dudák, Jiříkovo vidění, Paličova dcera a posléze tendenční kus Jan Hus.

Také Tylovi nelze upříti dramatického talentu; mimo to obratný a plynný sloh jeho novellistický jakož i znalosť úprav divadelních kusům jeho nad míru prospívaly. Než i u něho jeví se patrný spěch v dramatické plodnosti na újmu důkladnosti. Jakási mysl neustavičná, činnosť literarní mnohonásobná a pak nepříznivé běhy života jeho: ty a podobné příčiny nedovolily, aby nadaný jinak spisovatel byl mohl rozvinouti a soustřediti síly své u větších pracích dramatických, jež důkladných studií přípravných, hlubokého pojímání předmětu a uhlazené formy básnické nezbytně vymáhají.

Dále s prospěchem vzdělávali dramatickou literaturu mimo již výše jmenovaného Vác. Al. Svobodu ze starších Macháček a Turinský, z mladších pak Jiří Kolár a Ferd. Mikovec.

Šim. K. Macháček (narozen 1799 v Praze, umřel 1846), gymnasijní professor v Jičíně, spisovatel klassicky vzdělaný a spolu překladatel výborný, pilně si hleděl musy dramatické. Z kusů

jeho nejvíce se zalíbily Záviš z Falkenšteina a veselohra Ženichové, z nichž poslední dosud na repertoiru českém se udržela, pak přeložil Schillerovu Pannu Orleanskou a Göthovu Ifigenii v Tauridě.

Frant. Turinský (nar. 1796 v Poděbradech, okr. soudce v Libochovicích, umřel 1852), těše se po delší čas z přátelského obcování s Jungmannem, bedlivě dbal v pracích svých na pěknou formu, ale dramata jeho pronášejí více lyrického nadání než dramatického. Nad to nevzdělával dlouho schopností svých, přestav na několika pokusech, totiž na truchlohrách Angelině, Virginii a dramatě „Pražané r. 1648.“

Z dramatiků mladších této doby buďtež zde připomenuti Mikovec a Kolár.

Z obou těchto básníkův byl Ferdinand Mikovec (nar. 1826 v Sloupě v Litoměřicku, redaktor Lumíra od r. 1851—62) příliš záhy literatuře naší odňat, zemřev již r. 1862. Bylť duchaplný a nadaný archaeolog i dramatik. Tragédie jeho, Záhuba rodu Přemyslova a Dimitri Ivanovič, jakkoli v nich hlubšího psychologického promyšlení neshledáváme, dokazují vznešenou mluvu, živý dialog a dojímavé dramatické provedení.

Podobně jako dotčené kusy Mikovcovy vzbudily též truchlohry Jiřího Kolára (nar. 1812 v Praze), Monika, Magelona a Žižkova smrt, velké účastenství; vynikají však více vzletuplnou řečí a divadelní technikou než původností a důslednou karakteristikou. Větší měrou proslul J. Kolár co výtečný umělec a představovatel velikých karakterův dramatických a co proslulý překladatel předních dramatických básníkův cizích. Jeho překlady Goethova Fausta, některých předních dramat Schillerových, zejména však děl Shakespearových jsou tak dobré, že Kolára za předního tlumočníka tragikův cizích v literatuře naší položiti slušno. O nejnovějších pracích jeho níže řeč bude.

I jest viděti, že jmenovitě posledními vzdělavateli, Mikovcem a Kolárem, dramatická literatura značně prospěla zvláště v živém jadrném slohu, v úpravě divadelní a tudy také v účinném dramatickém provedení, čímž patrně i další pokrok v témž odvětví připravován byl.

Také opera již v této době zkvétala; Chmelenský (Dráteník, Kouzelná flétna a j.), Macháček (Don Juan, Othello, Lazebník Sevilský), Vác. A. Svoboda (Norma, Monteky a Kapulety a j.) a jiní o dobré a plynné překlady operních textů pečovali.

e) Konečně budiž promluveno o posledním druhu básnické literatury, o tak řečené belletristice v užším toho slova smyslu. Novella a román, tyto prosaické formy a moderní náhradníci ballady a eposu, začaly se u nás též záhy pěstovati, a berouce se rovněž jako jiné druhy krásné literatury směrem národním, také mocně působily v rozvoj duševního života národního.

Prvním vzdělavatelem původní belletrie české byl Jan Jindřich Marek (Jan z Hvězdy). Již svými básněmi, zejména balladami, zjednal si pověsť dobrou v literatuře. Ale v nich jevila se forma poněkud neobratná; mnohem zdárněji prospíval v historické povídce. V oboru belletristiky české byla před Markem veliká chudoba; tím větší podiv spůsobily tedy živě a líbezně psané původní povídky a novelly jeho. Již před r. 1843 podal některé povídky v rozličných časopisech, které zajímavým vypravováním a živým líčením dosáhly obecné pozornosti, načež spisovatel jal se vydávati povídky své ve zvláštních svazcích, jichž do r. 1847 deset vyšlo. Zábavné spisy tyto, jimiž Marek prvním zdárným pěstovatelem belletrie české býti se osvědčil, jsou na větším díle obsahu vlastenecko-historického, vypisujíce vybrané předměty z dějin českých ve formě dojemné. I obsahem i slohem nejvíce z nich vynikají dva romány: Mastičkář z časů Jindřicha Korutanského a Jarohněv z Hrádku z doby Jiříka Poděbradského.

S podobným prospěchem vzdělával historickou povídku národní dramatik V. Kl. Klicpera, jakož zvláště díla jeho Točník, Věnceslava a j. dokazují.

K nejplodnějším romanopiscům našim v 1. polovici tohoto století patří Prokop Chocholoušek (nar. 1819 v Sedlci v Táborsku, spisovatel v Praze, umřel 1864). Jeho romány, Templáři v Čechách, Dcera Otakarova, Dvůr krále Václava a mnohé jiné, vůbec chvalně známy jsou. Než Chocholoušek neobmezil svou činnosť belletristickou dějinami českými, čilý duch jeho vybíral předměty i z dějin cizích, zvláště dějiny jihoslovanské mysl jeho velice poutaly. Sepsalť mimo jiné celou řadu historicko-romantických obrazů z těchto dějin a vydal je ve sbírce „Jih" r. 1862 tiskem. Neblahé poměry spisovatelovy bohužel toho nepřipouštěly, aby byl důkladně ohlédal dějiny příslušné; nedostatek původnosti a studií historických spatřuje se zhusta v pracích jeho. Avšak bohatou fantasií, čilým duchem, zvláště pak obratným vypravováním předčí Chocholoušek nad mnohé spisovatele svého věku, tak že jej k předním belletristům jeho doby počítáme.

Historickou povídku vzdělával také V. Vocel, Mácha (Křivoklát, Cikáni), Josef Miroslav Hurban, nar. 1817 v Beckově na Slovensku, evang. farář v Hlubokém (vydává nyní almanach Nitru), Josef Linda (1793—1834), sepsav Záři nad pohanstvem, a j.

Vedle historické povídky pěstovaly se též novelly, v kterémžto druhu opět nejoblíbenějším předmětem byla idea vlasti a národu. Mezi spisovateli toho druhu Jos. Kaj. Tyl drží první místo. O horlivé činnosti jeho dramatické promluvili jsme již výše; avšak jeho šlechetná láska vlastenecká, jeho pohyblivý a tvořivý duch, jeho lehký, květnatý sloh nejlépe se jeví v novellistice. Svými novellami Tyl dovedl ze všech spisovatelů nejvíce buditi lásku k mateřské řeči, k vlasti a národu, tak že se stal pravým miláčkem obecenstva českého. Také on s počátku, opíraje se o půdu historickou, složil velmi mnoho pěkných povídek historických v časopisech „Jindy a Nyní" a v Květech.

Ale Tyl znenáhla opustil historický základ, zamilovav si předměty, které do souvěké doby národního probuzení sahaly. Způsob ten zůstavoval sice větší volnost pohyblivé fantasii jeho, ale zaváděl jej často tou měrou, že karaktery jeho, nesnášejíce se s pravdou a skutečností, zabíhaly příliš v pouhou idealnost. Tyl však dovedl vady tyto zakryti jednak šlechetnou tendencí vlasteneckou, jednak svým ohebným, skvělým slohem. Největším toho druhu dílem jeho jest dvousvazkový román Poslední Čech r. 1844 vydaný.

Opravdová kritika nejednou odsoudila sice tento příliš sentimentalní a idealní směr Tylův, nic méně novelly jeho pro své formalní přednosti zůstaly čtením nejvíce rozšířeným. Tyl byl bez odporu znamenitý talent novellistický; ale pro příliš rozmanitou činnost, pro jakousi těkavost povahy své nemohl se dokonale vyvinouti. Jsa puzen od jednoho předsevzetí k druhému, sotva jedno vykonal, již se chápal druhého, a takto v žádném k umělecké dokonalosti dospěti nemohl. Jest na bíledni, že týž spěch, který jsme již ze strany dramatické činnosti jeho vytknuli, také v novellistice mu nemálo vadil.

Vzácné zásluhy, jakéž si o humoristickou povídku Rubeš získal, již výše vypsány byly.

Dále vzdělával vedle povídky historické též vlastenecké pověsti Jos. Ehrenberger, nar. 1815 v Korouhvi u Poličky, kanovník vyšehradský. Některé povídky jeho jsou ovšem pouze moralisující, mnohé však mají do sebe ráz prostonárodní, podávajíce v prosté formě obrazy ze života veského. V oboru tom však nade

všecky předčí Vojtěch Hlínka, jinak Frant. Pravda, (narozen r. 1817 v Nekrasíně, kněz cír. na Hrádku u Sušic), jenž šťastně sáhl do života prostonárodního. Jest sice pravda, že někdy, pojímaje předmět svůj jednostranně, upřilišuje ve vypravování, také že často směřuje jen k pouhému moralisování a poučování. Přes to však jsou hojné obrazy ze života veského, jím sepsané, velmi pěkné; zejména Povídky z kraje, ovšem teprv po roce 1850 vydané, jsou v skutku utěšeným čtením prostonárodním. Mnohé z prací Hlínkových také do jiných jazyků přeloženy byly.

Jak znamenitě národní pověsti a báchorky u nás se vzdělávaly zejména Erbenem, o tom výše již promluveno bylo.

Vedle Erbena vzdělávala týž obor s nevšedním zdarem Božena Němcová (nar. 1820 ve Vídni, zemřela 1862); důkazem toho jsou pěkné a vůbec oblíbené báchorky její české a slovenské. Jeví se v nich jemná mysl, živý cit, čilá obraznost a poutavé vypravování. Kteréžto vlastnosti nejpěkněji pospolu shledáváme v obšírném obraze ze života venkovského, v Babičce. Představuje se nám tu všechen život venkovský se svými veselými a smutnými zjevy v řadě rozmanitých a dojemných obrazů.

Báchorky a pověsti dále vzdělávali: B. M. Kulda, Matěj Mikšíček, Malý, Aug. Škultéty a j.

Vedle původních prací vydávány také dobré překlady belletristických děl cizích. Tak přeložil Jan Nejedlý z franštiny Floriánova Numu Pompilia, z němčiny některé věci Gessnerovy a j., podávaje i v časopise svém Hlasateli (1806—1818) mnohé belletristické práce.*) Také Boh. Fr. Tomsa mnohé zábavné spisy z němčiny a franštiny přeložil. Největší zásluhy si v tom získal pilný literát Jakub Malý, vydávaje Bibliotéku zábavného čtení, která mnohé povídky z angličiny, franštiny, němčiny, ruštiny, polštiny, vlaštiny a maďarštiny obsahovala. Dále obohatili naši literaturu belletristickou dobrými překlady: Mauric Fialka (Oliwier Twist a j.), Ondrák (Châteaubriandovi Mučedlníci, Manzoniho Zasnoubenci), Jos. Ziegler, Karel Havlíček (přeložil mnohé spisy Gógolovy), Čelakovský (Povídky z Senkovského a j.), Zap (Taras Bulba a j.), Štefan (mnohé zábavné spisy z ruštiny a vlaštiny), Šír z němčiny povídky z Van der Valde, jež pod Jungmannovým dozorem překládali také A. Marek, Kamarýt, Kamenický; Hansgirg (1806—1877), prof. staroměstského gymnasia, překládal z ruštiny, polštiny a franštiny, Jos. Bačkora (Ivan Vyžihin od Bulgarina) a j.

---

*) O Janu Nejedlém viz pojednání v Osvětě 1877 od Ant. Rybičky.

Nejnovější škola básnická.

Tato nastala teprv po r. 1850.

Básnický směr, jakým se brali Kollár, Čelakovský, Jablonský, Erben a jiní básníci svrchu jmenovaní, byl čistě národní. Jejich plody zakládaly se původem i účelem svým na půdě národní; snažíce se probouzeti a síliti ducha národního, hlásali kromě citů milostných téměř výhradně idee vlastenecké. Jest sice pravda, že nejedni z nich velebili, pokud toho politický stav a jiné poměry tehdejší dopouštěly, též ideu svobody, osvěty a práva, jak to již vzácné nadání básnické a šlechetné snahy jejich o duševní povznešení národu samy s sebou přinášely. Přes to však byl hlavní ráz této školy idealně vlastenecký.

Než vedle toho směru ujímal se již poněkud také jiný, který můžeme naproti prvnímu kosmopolitickým, světovým nazvati. Vycházel dílem z mocného působení literatur západních, dílem ze samé osobní povahy některých básníkův.

Jeden z předních původcův této poesie v Evropě byl genialní Angličan Byron. Veliký jeho duch miloval vášnivě všecko, což velkého a krásného; ale myšlenky vznešené, jež v sobě choval, nalézajíce přirozený odpor v mnohonásobných vadách a nedostatcích života vezdejšího, mizely mu v mlhavou dálku. Pročež vida jen samé odpory proti ideálům svým v životě skutečném, zanevřel na něj tím více, ježto i neblahé nehody soukromé naplnily srdce jeho trpkostí.

Byronova poesie ujala se záhy také v literaturách jiných. Tak následovali ho mezi Němci Heine a Börne, u Polákův Mickiewicz, u Rusův Puškin a Lermontov a mezi českými básníky v první polovici našeho věku nejprve Karel Hynek Mácha. Tento vysoce nadaný básník oblíbil si s počátku slavného romanopisce Waltera Scotta, jemuž co do slohu popisného nemálo podoben byl, jakož o tom povídky jeho Křivoklát a Cikáni dostatečně svědčí. Pohříchu opustil potom výtečného barda skotského a naklonil se raději poesii Byronově a Mickiewiczově, jimž básnický duch jeho více se podobal. A za tímto směrem kráčel Mácha rozhodně, jakož v lyrickoepické básni Maji, hlavním to díle jeho, spatřujeme, v nížto nadaný náš pěvec sice zcela odchýlil se od realné povahy básnické školy národní, ale spolu svou smělou obraznost a nadšenou mysl básnickou na jevo dal.

Přes tento směr však Mácha nepozbyl naprosto v plodech svých rázu národního, a není pochyby, že by za mocným příkladem Čelakovského a jiných slavných vrstevníkův byl se mu docela oddal, kdyby přečasná smrt rozvoj jeho básnický nebyla překazila.

Kromě Máchy také Karel Sabina (nar. 1814 v Praze, spisovatel, umř. 1877) hověl již od r. 1840 dotčenému směru cizímu. Lyrika jeho, užívajíc skoro napořád obrazů přírodních, co do formy poněkud jevila ráz národní, ale obsahem svým byla rovněž více reflexivní, rozumová, beznadějná, stavíc se v odpor skutečnému životu.

Avšak tyto a podobné různé pokusy, jež v 1. polovici našeho věku k zavedení poesie kosmopolitické v literaturu naši směřovaly, naprosto se nezdařily. Po bouřlivých událostech r. 1848 nastala dokonce veliká ochablost a chudoba v slovesnosti české vůbec. A když po několika smutných letech Parnas český opět poněkud oživl, tu národní ráz poesie české nalezl i po r. 1850 výtečného pěstitele, který, jsa odkojen ještě v době předešlé, důstojným spůsobem ukončil básnickou školu národní, ježto mocně roznítila ušlechtilé vlastenectví a k znamenitému rozkvětu přivedla básnickou literaturu naši.

Básník, s nímž tato škola dozvučela, byl Karel Jar. Erben, o němž na příslušném místě již pojednáno bylo.

Jen zřídka kdy ozval se po vydání Kytice Erbenovy, tedy po roce 1853, některý ohlas poesie národní. Tak vydal r. 1858 Jan Ceyp z Peclinovce (nar. 1835 na Lipce u Nasavrk, primarní lékař v nemocnici choromyslných v Praze) sbírku ballad „Zvuky večerní“, v nichž zejména mnohé národní báje dosti pěkně vypisuje. A Marie Čacká (vlastně Frant. Boh. Pichlová, nar. 1811 v Praze, choť spisovatele dra Pichla) sepsala Písně (1857), které vroucí prostotou se značí. Než všecky takové zjevy básnické zůstaly daleko za podobnými plody Erbenovými a Čelakovského.

Doba od r. 1850—1860 nebyla svou politickou tísní vůbec přízniva volnému rozvoji poesie české. Než i po r. 1860, když nový, čilejší opět ruch nastal v české slovesnosti, škola národní již se hrubě nezpamatovala. Toliko jeden starší básník k ní se přihlásil, totiž Václav Štulc (nar. 1814 na Kladně, probošt vyšehradský). On již dříve zdařile vzdělával lyriku vlasteneckou; než hlavní své práce vydal teprva r. 1865 a 1867. Jsou to sbírky básnické: Perly nebeské, Dumy české a Harfa Sionská, v nichž básník hlásá sice vřelou lásku k vlasti a naplňuje vlasteneckou mysl důvěrou v budoucnost; ale s ideou vlastenectví spojuje též

ideu církve a politické svobody, chtěje dokázati, že vlastenectví a svoboda zcela dobře se snášejí s katolictvím. Štulc spisy svými, k nimž slušno přičísti též nejnovější epickou báseň jeho „Z paláce a kláštera“ o Anežce Přemyslovně, nemalé zásluhy si získal o básnictví náboženské, k čemuž jeho vlastenecká mysl a lahodná mluva velice přispěly. Přes to však nezjednal své vlastenecko-náboženské poesii žádných následovníků; mladší pokolení básníkův kráčelo již neodvratně za kosmopolitickým směrem svrchu řečeným.

Přistupujíce k vlastnímu líčení nejnovější básnické školy, máme za to, že přestati nám jest tak jako v jiných oborech i tu jen na důležitějších věcech. Vede nás k tomu již přehledná povaha přítomného spisu, hlavně však důvod ten, že nejnovější škola slovesnosti naší, neukončivši bujný rozvoj svůj, nepředstavuje se dosud literarnímu dějepisu co hotový celek, který by objektivní soud na vše strany připouštěl, ač pilných úvah o jednotlivých zjevech svých nezbytně vymáhá.

Nová škola básnická, pokládajíc předměty a děje národní za básnický okrslek obmezený, hleděla si přede vším jen ideí všeobecných a dějin cizích; spolu pak se jevila větším dílem ve spůsobě romantické a reflexivní, pokud přílišnou fantasií jsouc vedena, ani určité skutečnosti ani k pravdě podobnosti nedbala nebo pouhé rozumování v poetickou formu odívala. Tyto vlastnosti spatřují se aspoň hned po roce 1850 u většiny básníkův nové školy; než časem povstaly v tom ohledu, jakož níže se vyloží, změny podstatné a utěšené. Nejčinnějším zástupcem té školy okolo r. 1850 byl *Josef Vác. Frič Brodský* (nar. 1829 v Praze). Ukázal to hned svou básní „Upír“ řečenou (1849), jakož i almanachem, který jeho redakcí s titulem „Lada Nióla“ r. 1856 byl vydán. Práce jeho značí se neobyčejnou fantastičností; řeč v nich jest vzletná a důrazná, ale často až příliš pathetická.*)

Týž romantický směr, ač mírněji, pronášela též literarní činnost mnoha mladých básníků v almanachu Maji, který rokem 1858 počínaje nejprve redakcí Barákovou, potom Hálkovou po několik roků vycházel. Práce tam obsažené byly ceny velice nestejné. Ještě menší platnosti do sebe měly ty sbírky básnické, jež

---

*) Josefa V. Friče Sebrané spisy právě po sešitech vycházejí.

někteří básníci nové školy o sobě vydali. Uznati však sluší, že důrazné vystoupení básníkův těch vzbudilo čilejší život v slovesnosti české, zvláště když okolo r. 1860 i volnější život politický nastal. Nejmocněji působili na obnovení života národního po roce 1860 ti básníci, kteří k rozličným příležitostem skládali básně zápalem vlasteneckým vynikající.

Takové práce vydali jmenovitě: Jiljí Jahn (nar. 1838 v Pardubicích), ředitel realné školy tam, (vydal příležitostné básně „Naše mohyly" roku 1861, Růženec r. 1863 a j.); Josef Barák (nar. 1833 v Praze, žurnalista), Karel Tůma (nar. 1842 v Hradci Králové, žurnalista v Praze), Emanuel Züngel (nar. 1840 v Praze, spisovatel) a Ervín Špindler (nar. 1843 v Chocni, okres. tajemník v Roudnici). Oba posléze jmenovaní vydali své Básně, onen r. 1864, tento r. 1866. Sem patří též humoristické práce (Švingulant a j.) od Jos. Burgersteina, potom sbírka deklamovánek „Besedník", již sestavil vedle jiných humoristických spisů Jos. Rich. Vilímek (nar. 1835 ve Vamberce), vydavatel Humoristických Listů, Alois Gallat, Eduard Just, H. Přerhof a j. Že tu mnohý také nekalý plod, jmenovitě nepěkné travestie politických poměrů na světlo vydány, nelze popírati.

Mezi básníky nové školy, kteří naproti předešlé škole národní se postavili, záhy ukázal se rozdíl dvojí. Jedni zajisté, nespokojeni jsouce s poměry přítomnými, jak národními tak politickými a socialními, velice si libovali v stálém žalu a naříkání; pronášejíce pouhý bol nad životem, sentimentalní nespokojenosť se světem, upadávali v neplodnou toliko negaci. Ti však, kdož byli ducha jadrnějšího, pojavše zmáhající se ideu svobody, přihlíželi více k dějinám vlasti, demokratickému živlu v poesii hovícím, nebo k životu nižších tříd národu, zjednávajíce takto básnické tvořivosti své základ positivní; plody jejich byly tím zdařilejší, čím hlubší vzdělání historické a čím zevrubnější známosti skutečných poměrů našeho lidu jim základem byly.

Tímto novým směrem byl sice idealní ráz básnické školy vlastenecké setřen; ale z druhé strany písemnictví české nemohlo zbýti takového přetvoření, jehož všeobecný pokrok novověký a smělejší vzlet mladého pokolení básníkův českých nezbytně vymáhaly.

Řadu básníků školy nové zahájili jakožto přední zastupitelé její Hálek a Neruda. Literarní činnosť jejich sahá sice již ve smutnou dobu slovesnosti české před r. 1860, než teprva po tomto roce v pravém světle se jeví.

Vítězslav Hálek (nar. 1835 v Dolínku, spisovatel v Praze, kdež umř. 1874) stál v čele těch mladých básníků, kteří nový život v básnictví českém budili již za smutné doby od r. 1856—1860.

S idealní vroucností zahořel básnický duch Hálkův pro myšlenkovou volnosť, všeobecnou vzdělanosť, velebnou krásu v poesii a pro podobné myšlenky vznešené. Básnické nadání jeho bylo nevšední, obraznosť sice bujná, ale jasná, sloh jeho tu vzletný, tu zase prostý. Hálek vzdělával všecky hlavní básnické druhy s nestejným ovšem prospěchem. Nejprv oddal se i on směru romantickému.

Tak vydal již r. 1858 romantickou báseň „Alfred", po nížto následovaly: Mejrima a Husejn, Goar, Černý prapor a Dědicové Bílé Hory a j. Za nejlepší ze všech pokládá se Mejrima a Husejn; jest tu děj dosti určitý, v němž zahrnují se jednak hrdinské činy statečného Husejna proti Turkům i horoucí láska jeho k spanilé Mejrimě. Avšak přes všecky jednotlivé přednosti spatřovati jest v epických básních Hálkových často nedostatek objektivnosti, k pravdě podobnosti a jednotné myšlenky; za to pak v nich převládá fantastický obsah a subjektivní reflexe básníkova. Vůbec hlavní vlastnosť básnické povahy Hálkovy záležela v tom, že básním svým i epickým nejraději vštěpoval svůj zvláštní život duševní. Tím dokázal, že mysl jeho se kloní předkem k lyrice, pročež také jeho lyrické básně jsou nad ostatní poetické plody nejúčinnější. Jeho „Večerní písně," tyto zjevy nejněžnějšího básnictví lyrického, jasným jsou toho důkazem.

Než přes tuto převahu lyriky bývaly vedle vlastního srdce básníkova dále i upomínky na život lidu venkovského, velebná příroda a veliké dějiny, zvláště slovanské, těmi zřídly, z nichž energický duch Hálkův bral nejrozmanitější předměty pro mocnou tvořivosť svou. Tak mnohé jeho drobné ballady, novelly a povídky, jmenovitě však jeho „Pohádky z naší vesnice", představují nám jadrné zjevy ze života venkovského; a ve sbírce básní „V přírodě" líčí v rozmanitých, tu něžných, tu velkolepých obrazech přírodu jakožto hlavní pramen pravé moudrosti a poesie; konečně živě nám představil v dramatech svých nejeden důležitý děj a karakter z historie vůbec, ze slovanské pak zvláště. Jsou to mimo jiné: Král Rudolf, Král Vukašín, Carevič Alexej a Záviš z Falkenštejna.

Naproti tomu nelze zamlčeti, že rázná tvořivosť Hálkova zaváděla jej druhdy k nepříslušnostem; spoléhaje na svůj vzácný talent, často nedbal příslušné formy umělecké. Chtěje býti plastickým, nachýlil se někdy až příliš ku všední mluvě obecné; kráčeje za reflexivním směrem školy své, upadal v mnohých plodech, zejména „V přírodě" i v prostých novellách, v nemístné rozumování, jež uměleckému celku a objektivnímu vypravování na ujmu bývá;

kresle pak dramatické karaktery, někdy z nedostatku historických studií podstatně proti dějepisné pravdě se prohřešil, jako na př. nepěkný povahopis Kunhutin v zdařilém jinak dramatu v Záviši z Falkenšteina dokazuje; v jiných pak kusech jda za mistrem Shakespearem, méně šťastným napodobitelem jeho se býti ukázal. Než přes všecky tyto vady Hálek patří ku předním básníkům novověké naší školy básnické i jest právem toho želeti, že pěvec takového nadání a tak idealního snažení, když dospěl zralosti mužné a plného rozkvětu svých sil, rozloučiti se musil s písemnictvím, jehož zvelebení obral si za jediný úkol života.*)

Hálek redigoval též almanach Máj, potom některou dobu časopisy Lumír (1865), Zlatou Prahu (1864), Květy (1865—1872) a opět založený Lumír spolu s Nerudou, s nímž redigoval i Feuilleton Národních Listů.

Jan Neruda (nar. 1834 v Praze, feuilletonista Nár. Listů) jal se též jako Hálek hned zprvu vzdělávati poesii světovou. Ale i on odvrátil se od pouhé sentimentalnosti a nespokojenosti se světem, jakou nejedni jeho vrstevníci pronášeli; nestal se tedy básníkem pouhých citův, nýbrž ostrým posuzovatelem souvěkých poměrův a nadšeným hlasatelem demokratických ideí. První básnická práce jeho jest Hřbitovní kvítí z r. 1858. Rozličné zjevy, jmenovitě na hřbitově, poskytují zde básníku podněty k reflexím o životě. Ostré často úsudky o poměrech obecných, jmenovitě národních, tam pronesené vzbudily odpor. Avšak Neruda kráčel svou cestou dále; s neodvratnou myslí snažil se průchod zjednati poesii reflexivní v literatuře naší.

Hlavní jeho díla tohoto spůsobu jsou Knihy veršů (1868) a nejnovější sbírka „Kosmické písně,“ z nichž jmenovitě tato přední místo zaujímá v rozumovém básnictví našem. Básník tu jeví svůj široký rozhled světový, opěvaje i malé i velké zjevy všehomíra; ony často vtipným humorem, ty nadšeným vzletem, obojí pak stejnou lehkostí slohovou. Kosmické písně dosáhly svým jadrným obsahem i svou půvabnou formou velké obliby.

Avšak pravé nadání své Neruda prokázal v líčení skutečného života, kterýžto positivní a blízký předmět nejlépe svědčí rozbíravému důmyslu a bystrému soudu i humoristicko-satyrické povaze jeho. Práce ve směru tom nejlépe pronášejí Nerudův hravý humor, říznou satyru i případnou karakteristiku poměrův a lidí. Toť

---

*) Hálkovy Spisy vydává knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla redakcí Ferd. Schulze.

ukazují jeho Arabesky, jeho rozmanité a důvtipné Feuilletony, jichž několik svazků již vyšlo, dále cestopisy jeho (Obrazy z ciziny, Pařížské obrázky a j.) a posléze jeho Povídky Malostranské, v nichž vylíčil řadu typických karakterů z mladistvých upomínek svých. Toliko dvě věci Nerudově belletristice právem se vytýkají: předně, že sarkastický duch jeho, neznaje ohledův, často i proti věcem směřuje, jichž by slušně šetřiti měl, a potom, že sloh jeho, v němž tak výborně mluvu obecnou napodobovati dovede, náležité správnosti dosti nedbá, která by zajisté umělecké ceně spisův jeho nemálo prospěla.

Neruda dříve s prospěchem ač menším také dramatické básnictví pěstoval, vydav truchlohru Francisca di Rimini a veselohry „Prodaná láska" a „Ženich z hladu". Než opustiv tento druh belletrie, oddává se oboru výše řečenému takořka výhradně.

Ze stručného popisu literarní činnosti Hálkovy a Nerudovy lze vyvoditi asi toto srovnání. Oba opřeli se důrazně proti obvyklému vkusu pouhého vlastenectví v poesii české i proti hluboké netečnosti v literatuře zejména před r. 1860. Oba zahájili svou činnosť literarní směrem hlavně kosmopolitickým; avšak nepřestali na vzdělávání jen předmětů cizích a ideí všeobecných, nýbrž sahali též v hlubokou studnici národního života, berouce z ní látku pro tvořivosť svou. Oba sice vzdělávali téměř všecka pole slovesnosti české; nic méně nelze nepozorovati rozdílu dosti podstatného mezi oběma. Hálek pocházel z vísky prosté, mysl jeho i později kochala se nejraději v prostých písních a krásné přírodě, tak že přes všecku mnohostrannou plodnosť byl přece jen hlavně básníkem lyrickým.

Naproti tomu Neruda jest rozencem hlavního města, kde život veřejný v rozličných spůsobách v mysl jeho vnikal; nad to i další pobyt v tomto místě a mnohé cesty po velikých městech evropských vždy více pozornosť jeho poutaly k světu dějinnému, k poměrům společenským života městského. A tak Nerudův talent přirozeně objevil se hlavně u výtečném líčení života veřejného. Básník Hálek oblíbil si kraj, belletrista Neruda město; duch onoho vyniká předkem v utěšených písních a pohádkách veských, tento pak hlavně proslavil se obrazy ze života pražského.

Po těchto dvou tak mnohonásobně činných a předních spisovatelích promluveno budiž o dalších vzdělavatelích novověké slovesnosti české, a sice nejprve v lyrice, epice, dramatice a posléze ve vlastní belletristice.

1. Lyrika. Mezi básníky lyrickými první místo drží Adolf Heyduk, narozen 1836 na Richmburce, professor na vyšší realní škole v Písku. Také Heyduk přidružil se zprvu k romantické škole; než záhy vybaviv se z básnictví světového a fantastického přilnul naprosto k lehké poesii národní. Vystoupil již r. 1858 a 1859 některými básněmi v Obrazích života a v Maji, i vydal Básně své o sobě. Jeho sbírka básnická z r. 1865 líčí živé dojmy, jež půvabné kraje italské naň učinily, a r. 1873 vydal „Lesní kvítí“, uvité, jak básník sám praví, v zátiší hor šumavských a v lůně bohatých lesů pootavských. Než všecky tyto práce, jakkoli ušlechtilou řečí básnickou vynikají, nezjednaly Heydukovi toho jména, jakéhož se mu dostalo utěšenými plody „Růže považská“ a „Cymbal a husle“, jichž předmětem jest krásná příroda, ale smutný národní život bratrského Slovenska. Látka tak dojemná zaujala citůplnou, vroucí mysl našeho básníka tou měrou, že v dotčených básních objevil své výtečné nadání k něžné lyrice národní. Heyduk obral si také druhdy k pracím svým předměty epické, jako jsou Mohamed a Milota z Dědic; než i tu přes vši uhlazenosť formy lyrická stránka nad epickou předčí.

Týž ušlechtilý směr vlastenecký, jaký sme shledali u Heyduka, pronášejí básnické práce redaktorky Ženských listů Elišky Krásnohorské, pravým jménem Jindřišky Pechové (nar. 1847 v Praze). Básně její „Z máje žití“ (1870) a „Ze Šumavy“ (1873) jsou plny ušlechtilé něžnosti, k nížto se pojí ve sbírce druhé o lesích, horách a hradech šumavských hojnosť pěkných plastických obrazů přírodních, jež případné historické a vlastenecké upomínky ještě více povznášejí. Básnická tvořivosť a pěkná mluva Krásnohorské jeví se též v dramatických kusech, jež sepsala, jako jsou zpěvná libretta k Bendlově opeře Lejle a k Smetanovým operám Hubičce a Tajemství, i v dramatické básni „Pěvec volnosti“. Než i v povídce naše výborná básnířka se pokusila, sepsavši mnohé povídky v časopisech, jmenovitě pak oblíbenou Pohádku o větru.

V poslední době složila i úvahy literarní, jakož jest obšírný článek „Obraz novějšího básnictví českého“ v Čas. Mus. 1877, pak některé úvahy v Osvětě a j.

K pěvcům vlasteneckým po spůsobě Heydukově patří Rudolf Pokorný (nar. 1853 v Heřmanově Městci, redaktor Palečka). Plody jeho „Z jarních luhův“ z r. 1873, „Básně“ z r. 1877 a nejnovější „Pod českým nebem“ z r. 1878 pronášejí vždy patrněji

i nadání i vlastenecký směr básníkův, jemuž život lidu českého hojným jest pramenem podnětův básnických.

Oblíbeným básníkem lyrickým stal se Josef Václav Sládek (narozen 1845 ve Zbiroze, redaktor Lumíra a professor na obch. česk. akademii v Praze). Vydal mnohé práce v Lumíru a r. 1875 sbírku básní o sobě, v nichž vesměs znamenati jest povahu elegickou a mysl opravdovou. Zvláště v básních posledních nalézají se mnohé dojemné úvahy o krajích za oceanem a tklivé upomínky na vzdálenou vlasť.

Dotčený spůsob Sládkovy poesie vysvětliti si jest hlavně z hojných zkušeností, jichž básník v daleké cizině (v severní Americe) nabyl, a které jemnou mysl jeho k opravdovému pojímání života naklonily. — Sládek přeložil i některé básně Byronovy a j., také sepsal zajímavé obrazy cestopisné o Spojených obcích severoamerických.

Vzácným zjevem v novověké literatuře básnické jest Jaroslav Vrchlický, pravým jménem Emil Bohuš Frida, nar. 1853 v Lounech, tajemník rektorátu české techniky. Jsouť při něm nevšední vlastnosti básnické pospolu: hluboké pojímání i vzletná obraznosť, umělecký vkus i ušlechtilá forma, založená i na mluvě lahodné i obratnosti rhytmické. Odtud také pochází neobyčejná jeho tvořivosť v lyrice i v epice. Většina básní Vrchlického jest povahy lyrické a sice reflexivní; náležejí sem sbírky: „Z hlubin“, „Sny o štěstí“, „Rok na jihu“ (týká se pobytu básníkova v Italii), „Duch a svět“ a „Symfonie“. Lyrika Vrchlického nejvýše dospěla v básnickém díle „Duch a svět“ nazvaném, kteréž jakkoli místem i historie se dotýká, jest přece přede vším obsahu lyrického. Básník představuje nám jistou měrou tam děje ducha lidského, jeho stálý a nerovný boj s přírodou, velebí ušlechtilé stránky pravé humanity a pronáší svou pevnou víru v konečné vítězství ducha lidského nad přírodou. Spatřujeme tu zajisté předmět velkolepý, který však svou abstraktní a problemovou povahou velké činí nesnáze i reflexi básnické; pokud vůbec možno bylo, básník je překonal svou bohatou invencí a idealní mluvou básnickou. „Duch a svět“ hodí se patrně jen vzdělanějším čtenářům. Ale bylo by zajímavo viděti, jak by se nadšený zpěv našeho lyrika šířil u větší a větší kruhy národu, kdyby si všiml též předmětů positivnějších a bližších, kdyby nám třeba vylíčil postup a rozvoj ducha národního, ideí slovanských! V tomto případě byl by úkol jeho vděčnější nežli za Kollára; měltby před sebou již větší kus slavných dějin a pevné

utěšené skutečnosti, na základě jichž by i o budoucnosti tím snáze věštiti mohl.

K nadaným lyrikům nové doby náleží též Václav Šolc (nar. 1838 v Sobotce, zemřel 1871) a Rudolf Mayer (nar. 1838 v Klatovech, umř. 1865); avšak oba přečasnou smrtí našemu písemnictví odňati byli. Šolcovy Prvosenky jeví svou stručnou jadrností jarého ducha básnického, k lyrice i epice schopného; naproti tomu poesie Mayrova značí se dojemnou zádumčivostí na způsob Máchův. Básně jeho vydal dr. J. Durdík. Dále pěstovali lyriku s prospěchem zdárným mimo jiné: Gustav Pfleger (Moravský), jehož zádumčivou lyriku pronášejí zvláště jeho Dumky (1857) a Cypřiše (1862); Ervín Špindler, jenž vydal Básně r. 1866 a kromě výborného překladu Meissnerova Žižky i převod Heinových písní; Jaroslav Martinec (nar. 1842 v Holešovicích, stavitel v Praze), jehož plynné a vtipné básně vyšly r. 1863 a 1873; Ladislav Quis (nar. 1846 v Čáslavi, doktor práv v Praze), jenž sepsal lahodné, z části i humoristické básně „Z ruchu“ (vyd. r. 1872); A. Václav Šmilovský, jenž však hlavně v románu proslul; dr. Jaroslav Goll, sepsav po různu mnohé básně vkusnou formou vynikající a složiv též Anthologii české lyriky (r. 1871); Gustav Dörfl, od něhož máme sbírku básní milostných „Na Křivoklátě“. Dále sem patří Em. Miřiovský (nar. 1846 v Jindř. Hradci, professor v Pardubicích), Otakar Mokrý (nar. 1854 v Čes. Budějovicích, doktor práv v Praze), Jaromír Nečas (doktor lékařství v Praze), Jos. Kratochvíl (nar. 1850 v Rychnově), Jos. Kuchař (příznivě přijaty byly jeho básně „Za soumraku“), Josef Holeček, záhy zemřelý Bohd. Jelínek a j. — Z básnířek zde uvedeny buďte: Albina Dvořáková-Mráčková (narozena 1850 v Řepici u Strakonic), vydala sbírku pěkných básní „Chudobky“; Berta Mühlsteinová (narozena 1847 ve Velvarech) sepsala elegické básně „Pohrobky“ kromě mnohých povídek; Božena Studničková, ředitelka opatrovny v Karlíně, zavděčila se dívkám našim sbírkou utěšených básní „Ohlas nitra“ řečenou; Irma Geisslová (nar. 1855 v Pešti) sepsala mnoho vkusných básní po rozličných časopisech, a j.

Doložiti tu třeba, že i ve sbírání národních písní se pokračuje. Zvláštní o to péči má spolek Slavia, vydav již několik sešitů písní a pohádek národních. Písně valašské na Moravě sebrali Fr. Koželuha (Kytice z národních písní moravských Valachů) a Frant. Bayer, býv. redaktor Koledy v Olomouci (Radhošť); pěkný výbor z národních písní československých sestavil Frant. Bartoš, srbských S. Kapper a J. Holeček, bulharských J. Holeček.

2. Básnictví epické nebylo za nové doby tak hojně pěstováno jako lyrické; spisovatelé vypravovacím talentem obdaření raději se obraceli k povídce, novelle a románu, jež svou lehčí a zábavnější formou staly se vůbec oblíbenými.

Z básníkův epických sluší nejprve jmenovati Bohumila Jandu Cidlinského, sekretáře zemského výboru v Praze, (nar. 1831 v Pátku u Poděbrad, umř. 1875). Nejdůležitější jeho epická skladba jest „Talafús z Ostrova“ (1864), týkající se jednoho z předních válečníků Jiskry z Brandýsa. Bedlivé studium dějin domácích, správný sloh a dosti poutavé vypravování jsou hlavní

přednosti Jandovy, kteréžto však u větší míře spisovatel náš obrátil k historické povídce.

Větší nadání než Janda v oboru tom dokázal Vrchlický, jemuž vedle důvtipné komposice a plynného slohu epického zvláště pěkné obrazy a podobenství na snadě jsou. K epickým jeho plodům náležejí „Vittoria Colonna", romantický obraz ze života Mich. Angela a „Epické Básně" tak řečené. Jako Vrchlický v lyrice přednosť dává ideám světovým a všeobecným před národními, tak také přihlížel v dotčených pracích k předmětům cizím. Což mu kritika těžce vytýkala. Avšak v nejnovější sbírce „Mythy" řečené (cykl. I. 1879) náš básník ukázal, že dovede těžiti i z pověstí a dějin národních pro epiku svou. Z básní tam obsažených nejlepší jest „Legenda o sv. Prokopu"; básník v ní užil kromě svých předností básnických případně též nejedné formalní výtečnosti Kralodvorského Rukopisu, zidealisovav též zajímavé děje a pověsti o sv. Prokopu i vznešenou jeho osobnosť, spolu však nejeden romantický zjev přibásniv. Než hlavní podstata básnické činnosti Vrchlického záleží, jak se nám aspoň dle dosavadních prací zdá, v lyrice.

První místo v epice zaujímá na ten čas Svatopluk Čech (nar. 1846 v Ostředku v Benešovsku, rediguje s dr. Serv. Hellerem časopis Květy). Z menších prací zde buď uvedena báseň „Čerkes" a „Husita na Baltu", z větších „Snové" a „Adamité". V poslední této básni shledáváme na nejistém ostrově řeky Nežárky sídlo českých Adamitův, jejichž bujný život a konečnou záhubu skrze Tábory básník živě vypisuje. Epika Čechova zračí se důmyslným spořádáním dějův, jadrnými povahopisy a dokonalou formou básnickou. Což viděti jest i ve spisech jeho prosaických.

Pozoruhodny jsou práce moravského básníka Vladimíra Šťastného (nar. 1841 v Rudíkově na Moravě, gymn. prof. v Brně), jenž vydav již dříve sbírku básní lyrických „Kvítí Májové", sepsal nejnověji i epické básně Kytku z Moravy, kdež nalézají se historické pověsti, báje, vůbec předměty národní v dosti dobrém zpracování. Šťastný jest básník směru katolického. Také jiní básníci jali se děje domácí epicky vzdělávati, než pokusy takové se jim na mnoze nepodařily buď pro nedostatek básnického nadání vůbec, aneb pro rozhodně lyrickou povahu jeho. S větším zdarem vzdělal Siegfried Kapper (nar. 1821 na Smíchově, doktor lékařství, zemřel r. 1879 v Píse) zajímavé části dějin jihoslovanských na základě hrdinských zpěvů černohorských; Miroslav Krajník (nar. 1850 v Humpolci, doktor práv) vydal kromě sbírky básnické a překladu básní Berangerových zdařilé obrazy ukrajinské.

3. Zdárněji než epika prospívalo básnictví dramatické, zvláště po roce 1860, k čemuž velmi přispělo založení samo-

statného divadla českého. Ze starších spisovatelův Jiří Kolár i v nejnovější době sepsal několik účinných kusů, jako jsou: Pražský Žid a veselohry Tři Faraoni, Mravenci, Dejte mi čamaru. O Hálkovi a Nerudovi v té příčině již svrchu pověděno. Ale přední dramatik na ten čas jest Emanuel Bozděch (narozen 1841 v Praze, spisovatel tam). Předměty kusů jeho vzaty jsou z dějin cizích, ale každá jeho práce jest dílo dokonalé. Jeho tragédie „Baron Görtz“, veselohry „Z doby kotillonů“, „Zkouška státníkova“, „Světa pán v županu“ jsou pravými ozdobami dramatické literatury naší. Zejména „Světa pán v županu“, v němž básník Napoleona I. líčí v soukromém životě jeho, jest poutavou zajímavostí a scenickou živostí pravý vzor dramatiky novověké. Výborné vlastnosti spisovatelské dokázal Bozděch i ve svých zajímavých novellách r. 1876 vydaných. Po Bozděchovi nejlépe dramatiku vzdělává František Jeřábek (narozen 1836 v Sobotce, professor na vyšší dívčí škole v Praze). Již před r. 1860 psal do rozličných časopisů, Lumíra, Obrazů života a j.; i vynikl zvláště co obratný žurnalista a básník dramatický. Naproti Bozděchovi Jeřábek hledí si více předmětů národních, jež vzletnou řečí, poutavými zjevy a vlasteneckými ideami tak oživuje, že kusy jeho nejen baví, nýbrž i vlasteneckou mysl povznášejí. Nejprve sepsal drama Svatopluk (r. 1859), Cesty veřejného mínění (1865) a některé menší veselohry. Nejlepší jeho díla však jsou socialní drama „Služebník svého pána“ a nejnovější kus „Syn člověka“, jehož látka války sedmileté se týká. Také Václav Vlček (narozen 1839 ve Střechově blíže Kácova, redaktor Osvěty) zachovává v dramatech svých rozhodně tendenci vlasteneckou, jakož vůbec idea národní proniká celou povahu a literarní činnosť jeho. Máme od něho truchlohry: „Přemysl Otakar“, „Milada“, „Vlasta“; činohru „Soběslav“ a některé veselohry; ale první místo náleží truchlohře „Eliška Přemyslovna“, jež v ésthetickém ohledu i od přísné kritiky za výborné dílo*) položena. Z novějších básníkův největší naděje vzbudili prvním vystoupením Ladislav Stroupežnický a J. O. Veselý: onen sepsal zvláště drama „Černé duše“, jehož obsah týká se rodu Smiřických a sice r. 1620, tento drama „Na kolbišti literarním.“

Dále dramatickou literaturu pěstovali: Gustav Pfleger, složiv některé truchlohry a veselohry, z nichž veselohra Telegramm největší obliby

*) Viz Časopis Matice Moravské r. 1878 str. 104.

došla; Karel Sabina, sepsav mimo jiné veselohru Inserat a mnoho textů operních, na př. k operám „Prodaná nevěsta“, „Ve studni“ a j.; František Zákrejs (nar. 1839 v Poličce, okresní tajemník v Karlíně), vydav drama Národní hospodář, truchlohru Poděbradovnu a veselohru Dvé krásných očí; Josef Štolba (nar. 1846 v Hradci Králové, doktor práv v Praze), od něhož jsou oblíbené veselohry „Zapovězené ovoce“, „Krejčí a švec“ a j.; Josef Wenzig, jenž sepsal drama „Timoleon“, veselohry „Básník bez látky“, „Malíř co Pigmalion“ a jiné; Zdeněk hrabě Kolovrat-Krakovský (nar. 1836), napsav činohry „Libuše“, „Na rozcestí“ a některé veselohry. K rozmnožení repertoiru českého dále přispěli: velmi činný spisovatel Josef Jiří Stankovský, Eman. Züngel, Josef Mikuláš Boleslavský (knihkupec v Karlíně), výborný herec Ferd. J. Šamberk, O. Pinkas a mnozí jiní.

Hojné sbírky kusů dramatických obsahují: Divadelní bibliotéka, Divadelní ochotník, Divadelní ochotníček pro mládež, Divadelní svět, Nové divadelní hry, Nový divadelní repertoir, Výbor spisů dramatických. Libretta vydávají se ve zvláštní Bibliotéce operních textů; jsou tam překlady od Bedř. Pešky, Karla Sabiny, Jos. Wenziga, Jindř. Böhma a j.

4. Povídka, novella a román. Již při poesii epické řečeno, že mnoho spisovatelův obrátilo se k tomuto básnictví modernímu. Zejména od r. 1860 zmáhá se ten obor belletristiky u nás vůčihledě, a sice se zdarem utěšeným. Spůsob, jakým se vyvíjel, jest poněkud i obrazem postupu, jakým náš národní život se zmáhal. Základem našeho probuzení byl náš lid; z něho vzešli první křisitelé národní, u prostřed něho sbírány vedle písní národních také pověsti, báje a báchorky. A tak záhy pozornosť k lidu našemu obrácena; i povstávaly nejprve povídky z lidu, povídky z kraje, obrazy z venkova, až konečně vznikl i vesnický román. A k těmto prvním útvarům naší belletrie moderní přidružily se též záhy i historická povídka a historický román. Než tou měrou, jakou prospíval život národní, porozšířil se i obzor našich belletristův, pojav v sebe i veřejný život souvěký, čímž došlo u nás i k románu socialnímu.

a) Povídky z kraje a román vesnický, jak na svém místě vyloženo, výborně vzdělávány již Boženou Němcovou, Pravdou, Ehrenbergrem a jinými. Výše však obor ten povznesla zasloužilá Karolina Světlá (vlastně Johanna Mužáková rodem Rottová, narozena r. 1830 v Praze). S pravou vroucností přilnula k našemu lidu venkovskému i pozorovala bedlivě jeho ryzí život a povahu. Světlá daleko již vyniká nad Němcovou i bohatou fantasií, psychologickým líčením a plynným slohem. Povídky a romány, jež buď o sobě neb v časopisech vydány byly, jsou velmi četné; i náležejí z nich některé, jako: Kříž u potoka, Černý Petříček,

Vesnický román, Nemodlenec, Několik archů z rodinné kroniky, k nejpěknějším plodům belletrie naší. Ano Vesnický román přeložen i do franc. Revue de deux Mondes.*)

Výborné obrazy venkovského života vypisuje Václav Šmilovský (vlastně Šmilauer, narozen roku 1837 v Mladé Boleslavi), okresní školní inspektor v Litomyšli. Romány jeho „Kmotr Rozumec“, „Martin Oliva“, „Krupař Kleofáš“, „Starý varhaník“, „Starohorský filosof“ (v Osvětě r. 1877) zajímají dílem již svými typickými zjevy venkovského života, spolu pak obsahují svou zdravou pravdivostí i dobrá naučení pro venkov. K předním ličitelům našeho venkova přidružil se nejnověji i jinak zasloužilý Ferdinand Schulz (narozen r. 1835 v Ronově v Čáslavsku, professor na československé obchodní akademii v Praze). Dokázal toho jmenovitě dílem svým „Starý pán z Domašic“ (v Matici lidu r. 1878), kdež výtečně líčen jest uprostřed ušlechtilých postav vesnických karakter poctivého českého šlechtice; jest to zevrubný a pravdivý obraz z domácího života českého. Než Schulz i historické předměty dovede pěkně zpracovati, jakož viděti jest v jeho historickém obraze „Čeští vystěhovalci“ (Matice lidu r. 1876), kdež se jednak neblahý rok 1547 líčí, jednak i kruté osudy země české r. 1627 a zlé následky emigrace živě vypisují.

Z belletristův mladších též druhdy na venek, jmenovitě do hor, zalétá Alois Jirásek (narozen 1851 v Hronově u Náchoda, professor v Litomyšli). Sepsal mnohé básně, povídky a novelly do časopisu Lumíra, Světozoru a j., jimiž záhy pozornosť na sebe obrátil. Z prací jeho, sem spadajících, jsou rozličné povídky z hor („V sousedství“ a t. d.) pro svou opravdovosť a prostotu velmi oblíbeny. Jirásek složil též zdařilé povídky historické, jakož jsou jeho Skaláci, obraz z druhé polovice 18. století, a j.

Půvabně líčí život veský též Václav Beneš Třebízský, církevní kněz v Klecanech, jak román jeho „Bludné duše“ (v Osvětě 1879) a některé povídky dokazují.

Ze starších spisovatelův Frant. Nečásek (nar. 1811 ve Vysokém, finanční úředník v Praze) život venkovský, jmenovitě horský, v četných povídkách věrně vylíčil. Z mladších nevšední vlohy v povahopisech lidu venkovského na jevo dal Antal Stašek (dr. Ant. Zeman); viděti to v básni jeho

*) Spisy Kar. Světlé vycházejí dílem v Národní Bibliotéce, dílem o sobě u dr. Ed. Grégra. Mnohé povídky, jako Skalák, Cikánka, Společnice a jiné najdeš v Laciné knihovně národní.

„Václav“ a ještě více v románu „Nedokončený obraz“. Ale pohříchu často rád se kloní k přílišnému romantismu, který do prostých výjevů života venkovského tím méně se hodí.

Tak jako národní písně za naší doby pilně se sbírají, děje se totéž v příčině národních pověstí a pohádek. I v tom oboru jest pražský spolek „Slavia“ velmi činný. Nejpilnější však sběratelé na ten čas jsou: Jan Karel Hraše (nar. 1840 v Ratajích, okresní školní inspektor v Novém Městě nad Metují), vydav již několik sbírek pověstí, báchorek a pohádek, a na Moravě Benedikt Meth. Kulda, jenž r. 1854 a 1874 Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského vydal.

b) Historický román vzdělával ze starších spisovatelů Jiří Kolár, sepsav romány nazvané: „Malíř Reiner“, „Muzikanti“, „Pražská čarodějnice“, „Pekla zplozenci“ a j.; práce tyto velice poutají svým živým vypravováním, ale mají do sebe více fantastičnosti než historické pravdy. Bedlivěji k historii přihlížel v zdařilých povídkách svých Bohumil Janda Cidlinský, jenž tak jako v epice svým Talafúsem podobně i v romanopisectví sáhl v bohatý zdroj dějin 15. věku, hledě tu zvláště k době Jiřího z Poděbrad; jsouť od něho historické povídky: Za Krčín Jaroměř, Pod Vyšehradem, Anna Městecká a Boček, kromě jiných podobných prací po rozličných časopisech.

K nejpilnějším a nejschopnějším romanopiscům našim patří Václav Vlček. Z jeho historických prací belletristických stůjtež zde: Jan Pašek z Vratu, Ondřej Puklice (oba ze života měst českých, ten z 15., onen ze 16. století), Paní Lichnická (z počátku 16. století), Jan Švehla, Ctibor Hlava, Dalibor a j.*) Ale Vlček pojímá v romány své i naše poměry souvěké; a tu sluší chvalně vytknouti šestidílný jeho román „Věnec vavřínový“ (v Libuši 1877), kde v množství poutavých obrazů líčí se život spisovatele (Blažeje) k idealním cílům směřujícího naproti sobeckým a materialistickým snahám naší doby v osobě Soběhraba. Jiný zajímavý román národního života našeho se týkající jest v Osvětě r. 1876.

Z četných výbornýhc prací Vlčkových patrno, že jest to spis ovatel velečinný, nadaný a svědomitý. Všecku jeho literarní činnosť proniká vřelé, idealní vlastenectví; zjednal si nepopíratelné zásluhy jak o drama tak o český román, konečně založiv Osvětu,

*) Některé z nich vydány v Národní bibliotéce a v Laciné knihovně. Mnohé povídky Vlčkovy otištěny ve Světozoru, v Poutníku z Prahy, v Budivoji, v Květech a j.

povznesl tento list horlivou svou péčí na důstojný organ osvěty národní.*) O historických obrazech Schulzových již výše zmíněno.

Z mladších spisovatelů vedle Aloisa Jiráska, výše již uvedeného, zasluhuje pochvalné zmínky Ivan Klicpera, syn našeho nezapomenutelného dramatika. Velmi zajímavě a tklivě líčí menší historické příběhy. Vydány od něho dojemné obrazy dějepisné „Čeští vyhnanci“ (v Matici lidu), „Bitva u Lipan“, posléze Jindra, zajímavý obraz to vztahující se též poněkud na vývoj života našeho národního. Dobu probuzení našeho vyvolil si též velmi činný spisovatel Josef Jiří Stankovský (nar. 1844 v Kamenné Vysoké u Příbrami, spisovatel v Praze) k svému zajímavému románu „Vlastencové z Boudy“; také nejnovější román jeho „O slávě herecké“ (v Libuši na r. 1879) vztahuje se na rozvoj života národního, pokud se jeví v poměrech divadelních. Kromě těch prací Stankovský vydal historický román „Král a biskup“ z doby Rudolfa II. a j. Konečně složil i socialní román „Milevský reformator“, v němž humoristickým spůsobem líčí se maloměšťácké šosáctví. Stankovský jest tedy v belletristice velmi plodný i má sloh velmi obratný a poutavý, jemuž by i náležité správnosti přáti bylo.

Dále k historickým předmětům v belletristických pracích hleděli: Bohumil Havlasa (narozen 1852 ve Strunkovicích u Vodňan, padl roku 1877 ve válce východní jsa ruský dobrovolník na Kavkaze). Sepsal historický román „V družině dobrodruha krále“, „Kněz Jan“ a j.; pak i socialní román „Tiché vody“, jemuž však nedostatek umělecké formy a hlubšího názoru mravního se vytýká; Eduard Herold (narozen 1830 v Praze, malíř a spisovatel tam) vydal román Alchymista a j.; Eduard Rüffer (narozen 1835, umřel 1878) Spiknutí židů v Praze, Děti soumraku a j.; J. F. Činoveský (vlastně Formánek), hist. román Ctiboj z Dolan, o Ottakarovi II. a j.; Bedřich Peška, složil hist. povídky Dvůr císaře Sigmunda, Staroměstský rychtář a j. — Z mladších belletristův sepsal nadaný Julius Zeyer velmi zajímavý román z doby Kateřiny II. „Ondřej Černyšev“, který i do ruštiny přeložen; Lad. Stroupežnický vydal román Cavani (v Bibliotéce pův. i cizích románů), jehož obsah zajímavý, ale sloh příliš úsečný jest; dr. Servác Heller (spolured. Květů) podává románové práce v tomto časopise; Frant. Šubert (nar. 1845 v Těchonicích, žurnalista v Praze) vydává pěkné historické povídky ze 14. věku (Válka o nevěstu r. 1309), pak z doby Václava IV. a Jiřího z Poděbrad, v povídce „Kostnice sedlecká“ líčí život společenský v posledních letech 17. věku; Věnceslava Lužická (Anna Srbová), spisovatelka v Praze, sepsala pěknou povídku Polednici, dále román „Na zříceninách“ a Povídky z malého města;

*) Nedávno Vlček vydal „Tužby vlastenecké“, zajímavé to příspěvky ke kulturním a literarním dějinám naší doby.

Václav Beneš Třebízský vydal kromě některých zdařilých pověstí také román „Anežka Přemyslovna“, kterýžto předmět též Žofie Podlipská nejnověji vzdělala. Sem patří též karakteristické povídky „Naše staré obrázky“ od Frant. Dvorského.

Není pochyby, že historická belletrie u nás za nejnovější doby utěšeně prospívá, přece však rozsáhlých románů historických s dostatek nemáme, jmenovitě takových, jež by opírajíce se o důkladná díla dějepiscův našich příjemným spůsobem šířily náležité vědomosti o velikých dějinách národu našeho i u nás i v cizině. Schopných k tomu spisovatelův není nedostatek, jest jim toliko přáti potřebné chuti a vytrvalosti k historickým studiím.

c) Vedle historie hledí si belletristé naši též společenských poměrů své doby. Socialní román jest nejmladším výkvětem belletristiky české. Podstatou svou by arci sem náležel též vesnický román, pokud se i on pospolitého života souvěkého dotýká; avšak socialní román přece jen vypisuje hlavně poměry větších společenských kruhů, jmenovitě velkoměstských. A do vrstev těch, aspoň vyšších, vnikl náš národní duch teprv za naší doby, odkudž tedy vyložiti si jest pozdější vznik románu socialního u nás.

Ze starších spisovatelův hlavně Karel Sabina (1814 až 1877) v oboru tom pracoval; nadání měl k tomu ovšem dosti, ale jeho přepiatý romantismus a stranné posuzování života patrně mu v tom vadily, jakož dokazují romány jeho: Blouznění, Oživené hroby, Na poušti, Jen tři léta a t. d.

První zdařilé romány socialní sepsal Gustav Pfleger Moravský (narozen 27. července 1833 v Krasejně v Jihlavsku); byl úředníkem české spořitelny a zemřel v Praze roku 1875. Jemná mysl jeho, která v zádumčivé poesii tak ušlechtile se jevila, vedla jej k románu dojemnému, k předmětům tklivým; pěkný sloh jeho a bedlivé pozorování jmenovitě dělnického života v továrnách spatřuje se zvlášť v románu „Z malého světa“; mimo to sepsal romány „Paní fabrikantová“, „Ztracený život“ a j. Pfleger náleží k nejšlechetnějším spisovatelům našim i podobá se v tom Jandovi Cidlinskému, s nímž i stejný osud měl. Oba trpěli stálou chorobou a přes to vzdělávali platně písemnictví národní, sílíce mysl svou jediným vlastenectvím, až konečně téhož roku (1875) a téhož měsíce (září) v nejlepším věku se světem se rozloučili.

Pokud Vlčkovy romány sem patří, výše již pověděno. Na ten čas nejpilněji socialní belletristiku pěstuje Žofie Podlipská (narozena roku 1833 v Praze. sestra Karoliny Světlé). Bedlivě

pozorujíc všeliké stránky pospolitého života českého, obrala si je za předměty jak novelly tak románu. Práce své uveřejnila v časopisech Lumíru, Květech, Světozoru. Hlavní romány její, o sobě vydané, jsou: „Osud a nadání“, „Příbuzní“ (v Libuši), jenž na spůsob Pflegrova románu „Z malého světa“ karakteristický obraz ze života továrnického podává, dále nejnovější román „Nalžovský“, obsahující obraz novověké společnosti naší, v níž sobecká ctižádosť setkává se v boji se šlechetnými karaktery idealními.

Celkem pozorovati lze, že i socialní román u nás zvláště za poslední doby víc a více hledí k předmětům národním, tak že podle historického románu zcela souměrně se vyvinuje: práce Gust. Pflegra, Václava Vlčka, Žofie Podlipské a jiných dostatečným jsou toho důkazem.

Z četných belletristův, jižto novelly, arabesky a povídky vzdělávají, budiž zde kromě Bozděcha, Jiráska a jiných výše již uvedených zvláště vytknut Svatopluk Čech, jenž tak jako v epice i v tomto oboru velice proslul i svým důvtipem i snahou čistě uměleckou. Povídky, arabesky a humoresky jeho jsou beze všech planých myšlenek a frasí; pochodíce ze skutečného života lahodí jadrným a slušným obsahem i milým humorem. Patří tedy Svatopluk Čech i v lehké prosaické belletristice k našim nejlepším spisovatelům.

Dále vydal Josef Štolba, o němž při dramatice již chvalná zmínka se stala, sbírku vtipných a jadrných humoresk.

Spisovatel k belletristice velmi schopný jest také Jakub Arbes (nar. 1840 na Smichově, spisovatel v Praze); avšak jeho Romanetta jeví vedle schopností spisovatelových obsah často příliš bizarní a fantastický.

Novellistiku a humoristické čtení vzdělávali mimo jiné též: Frant. Adamec (1846—1868); Eduard Just (nar. 1836 v Josefově, zemřel 1879 v Praze); Josef Kuchař (novelly a t. d. ve Světozoru a j.); Otakar Jedlička (nar. 1845 v Mořiněvsi, doktor lékařství), vydav zdařilé novelly v rozličných časopisech; Frant. Herites (nar. 1851 ve Vodňanech, lékárník tam) a R. E. Jamot (dr. lék. Thomayer), jižto podali mnohé belletristické práce v Lumíru a j.; A. H. Sokol, redaktor zaniklého belletristického listu Slavie v Praze; Fr. Göbl-Kopidlanský, vydav sbírku povídek, arabesk a j.; Antonie Melišová-Körschnerová a m. j.

Patrný pokrok jeví se též v překládání dobrých belletristických spisů z literatur cizích. Jest sice pravda, že literatura naše novověká oplývá překlady špatnými i co do obsahu i formy; takovými fabrickými převody nemálo se kazí krasochuť, a spisovná řeč zevšední, zvláště nezná-li překladatel řádně ani vlastního ani cizího jazyka, z něhož překládal.

Z druhé strany zase jmenovitě od r. 1860 převedeno na český jazyk velké množství výborných děl cizích, jimiž hojný poklad nových ideí otevřen a řeč naše nemalé obratnosti nabyla. Zvláštní zjev této překladatelské činnosti záležel v tom, že větší zřetel měla také k písemnictví národů slovanských.

Z polštiny přeložili mnohé spisy Mickiewiczovy: Václav Štulc, Otakar Mokrý a Josef Kolář, professor polského a ruského jazyka na polytechnice české; ze Slowackého zdařile překládal též Otakar Mokrý; z Malszewského a Jana Kochanowského Jan Nečas; ze Syrokomily Josef Kolář. Velká pozornost věnována polským romanopiscům, z nichž nejpilněji překládali František Ladislav Vorlíček (nar. 1827 v Blatné, umř. 1865 v Praze) a Frant. Pravoslav Volák (1829—1865), zejména mnohé romány Korzeniowského, Czajkowského a Kraszewského, z něhož i Hansgirg a Špaňhel některé romány přeložili.

Z ruštiny po Čelakovském a jiných výše jmenovaných překládali: K. J. Erben (Slovo o výpravě Igorově a Zádonštinu); Vinc. Bendl z Alex. Puškina; Jos. Kolář z Lermontova, Žukovského a j.; Em. Vávra z malorus. básníka Tarasa Ševčenka; Alois Durdík a Fr. Kořínek z Lermontova; Ign. Mejsnar básně Nikolaje Někrasova a j. Ruské romány přeložili: Vác. Pok (Poděbradský) z Tolstoje; Fr. Volák z Bulgarina; Boh. Záleská (vlastně Augustinová) z Lažečnikova; zvláště však Em. Vávra z Gogola, Gončarova, Turgeněva a j. Mnohé z těchto překladův nalézají se v Slovanské Besedě, již Hálek redigoval a v Slovanské poeziji, kterou František Vymazal v Brně vydává. Jesti to výbor z národního a umělého básnictví slovanského, zejména ruského a polského; čtenář tam nalezne i stručné životopisy a příslušné literarní zprávy.

Z jihoslovanské poesie převedl Josef Holeček písně bulharské a hercegovské, dr. S. Kapper Zpěvy lidu srbského (v Poesii světové), Josef Kolář Smrť Čengič agy z Ivana Mažuraniče a Jan Černý některé ukázky z Gunduliče.

Z překladův z němčiny pořízených souborně vydány pouze Meissnerův Žižka a Heineho Kniha písní v obratném překladu Erv. Špindlera; pak Lenauův Faust a j. od J. Stankovského; z přeložených románův pozoruhodny jsou spisy Karla Herloše a některé romány Meissnerovy.

Z básnické literatury francouzské velmi mnoho překládáno; nejlepší toho druhu práce najdeš v Poesii světové, jmenovitě Chansony Bérangerovy, jež Mir. Krajník zdařile přeložil, a Básně Viktora Huga ve výborném překladu Jarosl. Vrchlického, jenž také italského básníka Giacoma Leopardiho do češtiny převedl a nyní Dantovu Božskou komedii vydává. Francouzských dramat nejvíce přeložil Em. Züngel, gymn. řed. Jakub Škoda (Počátecký), Fr. Šebek a j. Ještě více překládány francouzské romány. Tak překládali z Viktora Huga Robert Nápravník, K. Chudoba, nejvíce pak Vinc. Vávra (1824—1877); z George Sandové Žofie Podlipská, Hedvika Hellichová, Boh. Záleská. Některé z těchto překladů jsou v Bibliotéce klassických spisů cizojazyčných. Překlady oblíbených románů Verneových vydala Matice lidu.

Z anglické literatury máme přede vším překlady všech děl Shakespearových. Ze spisů Byronových některé přeložili dr. Kaizl, Josef Frič, Josef Durdík a j.; ale nejlepší překladatelé básnických děl anglických jsou J. V. Sládek (v Poesii světové) a Primus Sobotka. Z jadrného romanopisectví anglického dosud jen po skrovnu překládáno; Dóra Hanušová přeložila některé romány Waltera Scotta, v nejnovější době vydáno několik anglických románů

v Bibliotéce klassických spisů cizojazyčných v překladu českém od Prima So botky, Pauliny Králové (jmenovitě Wal. Scotta román „Waverley“, přeložen Královou a D. Hanušovou), V. Houšky; o sobě pak vydal J. V. Sládek „Bret Harteovy Kalifornské povídky“. Zdařilé překlady výborných spisů Smilesových „Karakter“ a „Vlastní silou“ od professora V. E. Mourka jsou hlavně smyslu poučného.

Ze španělštiny přeložen satirický román Don Quijote od dr. Pichla a Štefana; některé belletristické spisy švedské vyšly v Libuši; a z maďarštiny překládá Karel Tůma, zvláště pak Frant. Brábek.*)

Hojný výběr románův i původních i přeložených a jiného zábavného čtení obsahují dílem časopisy: Česká Včela, Humoristické Listy, Koleda (na Moravě), Květy, Lumír, Osvěta, Paleček, Světozor a rozličné denní listy dílem sborníky: Bibliotéka humoristická, Bibliotéka klassických spisů cizojazyčných i původních románů, Bibliotéka Národní, Bibliotéka Salonní, Bibliotéka Ženská, Laciná knihovna národní, Libuše, Matice lidu, Osvěta lidu, Slavie, Zábavné listy a j.

Z vylíčeného přehledu nejnovější slovesnosti české znamenati jest: že belletristika všech druhů od roku 1860 značně pokročila co do počtu i umělecké ceny spisů, dále že poesie planého blouznění a matné sentimentalnosti víc a více zaniká, že pak místo ní znenáhla nastupují pevné účely a jadrná i lahodná řeč. Spatřujeme však v nejnovější básnické škole dvojí směr.

Jedni, jdouce za ideami všeobecné osvěty, věnují se poesii světové a následují básnických směrů kosmopolitických; rozebírajíce po spůsobu básníkův cizích důležité otázky lidského ducha, pěstují na mnoze jen poesii reflexivní. Druzí rovněž kochají se v ideách čistolidských; ale vyhledávajíce zjevy jich ve vlastním národě neb aspoň v některém příbuzném slovanském, berou z jeho života předměty k básnické tvořivosti své.

Není pochyby, že první básnický směr uvádí v slovesnou literaturu naši vedle nových forem básnických i mnohé nové látky, na pokroku vědeckém založené, ano jej druhdy dokonce předstihující. Také již Komenský zůstavil nám v Labyrintu svém znamenitou báseň reflexivní a mnohé básně Čelakovského v Růži Stolisté též sem náležejí. Než poesie toho spůsobu předpokládá vedle vzácného nadání básnického též pevné a jasné — nikoli fantastické — zírání na svět, bohatou zkušenosť v životě a moudrý zřetel k potřebám národním, jinak snadno zavádí k abstraktnímu rozumování, ano i v prostou negaci, jež ani poesii ani národu samému prospěšny nejsou.

*) O překladech v novočeské literatuře viz článek Prima Sobotky v Osvětě z roku 1877.

Básníci druhého směru shledávají, že předešlá škola národní daleko ještě nevzdělala veškerý poetický materiál, jejž dějiny a rozmanité vztahy přítomného života národního poskytují; pročež berouce rozličné zjevy z minulosti a přítomnosti národní k svým slovesným plodům, činí ony obecenstvu vzácnějšími a šíří takto i vědomí i skutečnou vzdělanosť národní. Mají i za to, že belletristika hlavně jen potud, pokud individualnosť či zvláštní povahu svého národu na jevo vynáší, obrací pozornosť samé ciziny nejen na literaturu, nýbrž i na dějiny a zvláštní život jeho.

Který z těchto dvou směrů v slovesnosti české konečně vrchu dosáhne, aneb budou-li oba vedle sebe kráčeti, ukáže budoucnosť. Těžko sice básníkům vykazovati cestu, jakou jediné kráčeti mají; ale přáti si jest, aby ti z nich, kteří upřímně zasvětili se službě národní, hlásali myšlenky mužné, jež ducha osvěžují a povznášejí k šlechetným snahám, k blahodárné činnosti; ať budí a sílí jmenovitě vytrvalosť národní, které jest tím více potřebí národu počtem skrovnému, jenž mimo to zeměpisnou polohou i dějinami svými odkázán jest k stálému boji o existenci svou.

B. Prosa.

Již svrchu, jednajíce o vzkříšení řeči a literatury české, vyložili jsme, kterak na začátku této doby zcela přirozeně a případně hledělo se přede vším ke zpytování dějin a jazyka. Těmito dvěma naukami, dějezpytem a jazykozpytem, obracována opět pozornosť na odumírající národ český, jimi budilo se mezi učenci znenáhla jakéž takéž vědomí národní, a nejpřednější křisitelé národnosti české brali z obou oněch pramenův hlavní základ a posilu pro své šlechetné snahy vlastenecké.

První pěstovatelé dotčených věd skládali díla svá buď latinsky nebo německy. Nebyloť ani čtenářův s dostatek pro vědecké spisy české, aniž byl spisovný jazyk tou měrou vzdělán, aby byl stačil pokrokům vědeckým, jež nauky rozličné za úpadku písemnictví českého jinde učinily.

V tom neblahém stavu povstal tak jako v poesii i v prose živý ruch mezi spisovateli, který pro literaturu vědeckou posléze šťastně se skončil.

Jedni velebíce písemnictví české, v 16. a na začátku 17. stol. vzniklé, nade všecko, viděli v něm zlatý věk literatury české. Pokládajíce spisovný jazyk oné doby i ve slovním ohledu za jediné

pravidlo pro svůj čas, připravovali sice jistý způsob literatury prostonárodní, ale k dalšímu vzdělání jazyka a k založení literatury vědecké nepřihlíželi. Tito byli staromilci. Proti nim postavili se novověděci, kteří úsilně pečovali o to, aby pokročilá vzdělanosť novověká uváděla se v literaturu českou. Proto snažili se tvořením slov a obratův nových přiuspůsobiti jazyk český pokročilým potřebám rozličných věd. V čele staromilcův stál Jan Nejedlý (nar. 1776 v Žebráce, umřel r. 1834), professor řeči a literatury české na universitě pražské*); vůdcem pak novovědcův byl Josef Jungmann, jenž spolu s vrstevníky svými proti staromilcům hájil také opravy, Dobrovským v pravopise českém navržené. Čilý duch a důkladná vzdělanosť zjednala vrch novovědcům, kteřížto, jakkoli v tvoření jazyka vědeckého druhdy nešetřili slušných mezí, přece nemálo přispěli k založení literatury vědecké, jež nedlouho po r. 1820 rozvíjeti se začala.

Znamenitý v té příčině pokrok učiněn vydáváním Časopisu musejního r. 1827, jehož prvním redaktorem Palacký se stal. V dotčeném boji mezi staromilci a novovědci postavil se Palacký hned od počátku nad obě strany, vytknuv si ten úkol, spojiti přesnosť mluvy staročeské s vědeckou důkladností nového věku. A hle, za několik let soustředil onen časopis přední spisovatele národní a stal se nejvyšším rozsudím u věcech jazyka českého, tak že založení jeho jest důležitým zjevem v nové literatuře naší, zvláště prosaické.**)

Kromě dotčeného hlavního orgánu vycházely jakožto přední časopisy v 1. polovici našeho věku tyto: Hlasatel, Prvotiny pěkných umění, Rozmanitosti, Dobroslav, Hyllos, Čechoslav (Krameriusův a Pospíšilův), Tatranka, Krok, Květy, Česká Včela, Poutník, Časopis kat. duchovenstva, Časopis technologický, Světozor, Vlastimil a Dennice, v nichž téměř polovice naší literatury za oné doby roztroušena byla.

Důležité podpory dostalo se vědeckému vzdělávání jazyka českého dále založením Matice České r. 1831, jejíž správa svěřena Jos. Jungmannovi, Fr. Palackému a J. Svat. Preslovi, předním tehdáž repraesentantům vědecké literatury české. Teprva pomocí tohoto ústavu bylo možná vydávati Slovník Jungmannův, Šafaříkovy Starožitnosti slovanské a jiné převzácné spisy, jimiž literatura

*) O J. Nejedlém viz důkladný článek od Ant. Rybičky v Osvětě 1877.
**) Viz Anthologii Josefa Jirečka III. § 7. a § 8., pak Jungmannův životopis od Zeleného str. 262.

naše vědecká hned na počátku svého procitnutí objevila se spůsobem důstojným, zjednávajíc si uznání samých nepřátel svých.

Než i přes tento utěšený pokrok nepřestávala literatura vědecká míti ráz pouhého obětovného ochotnictví. Spisovatelé čeští jen z veliké obětovnosti a ze šlechetného vlastenectví odhodlali se spisovati a vydávati větší díla vědecká, nemajíce z toho kromě vděčného uznání národovcův žádného jiného prospěchu, tak že obyčejně pracovali ještě s vlastní škodou hmotnou. Teprva když r. 1848 otevřeny byly aspoň z části některé vyšší školy jazyku českému, a když tento odtud aspoň po jistou míru prohlášen byl za předmět vyučovací ve středních školách: tu prosaická literatura začala bráti značnou posilu ze škol, z nichž až potud vyloučena byla. Knihy české staly se pak nezbytnou potřebou vyučování veřejného.

Téhož času zaveden jest system professorů předmětných místo předešlého třídního; spolu pak vydán zákon s tím souvislý kdož na středních školách vyučovati mají, že z jistých nauk přísné zkoušky před vědeckou kommissí skládati povinni jsou: z čehož důkladnější než dosud studium vědecké následovalo. A takovým spůsobem dostalo se za krátko písemnictví českému množství dobrých ano i výtečných vzdělavatelů v oboru vědeckém a školském. Činnosť tato prospívala ještě více, když r. 1860 provedena větší měrou rovnoprávnosť na školách středních, čímž nejen větší potřeba důkladných knih školních nastala, nýbrž i rozsáhlejší pěstování vědecké literatury jazykem českým v oboru filologicko-historickém i mathematicko-přírodopisném spůsobeno bylo.

Vědeckému směru literatury české napomáhaly po roce 1860 též rozličné spolky a jednoty vědecké, jež vedle společnosti učené a českého Musea povstaly, jako: Jednota právníkův českých, Spolek českých lékařů, Spolek historický, Jednota českých mathematiků, Jednota českých filologů a jiné, přispívajíce vesměs k důkladnějšímu pěstování příslušných věd v řeči české. K většímu rozvoji exaktních věd tak řečených vedlo též zřízení české polytechniky r. 1863.

Touž dobou čilejší život literarní nastal také na Moravě, zejména založením Matice Moravské a vydáváním Časopisu Matice této r. 1869, kterýžto vědecký list za bedlivé redakce Václ. Royta a nyní Frant. Bartoše velmi dobře prospívá.*)

*) O literarním ruchu na Moravě za této doby viz pojednání od K. Šmídka v Časopise Matice Moravské r. 1870.

A tak literatura naše, jsouc s počátku svého probuzení obmezena jediné na vzdělávání historie a řeči české, rozšířila působnost svou na všecka odvětví vědecká, vynášejíc na jevo jednak důležité výzkumy a nálezy vědecké, jednak soustavně skládajíc materiál vědecký ku potřebám školským, a to buď ve spisech samostatných nebo v hojných časopisech odborných.

Avšak literatura prosaická nepřestávala pouze na účelech čistě vědeckých a školních; pokročilot zatím vědomí národní tou měrou, že zatoužilo i po praktických vědomostech odborných. Tu nalezli se záhy vlastimilové, kteří zasazovali se o to, aby také vzdělání věcné, vědomosti praktické z rozličných nauk, zejména přírodních, mezi lidem se šířily. Dávná idea o popularisování věd, kterou před věky již Štítný zastával a Komenský obnovil, uváděna jest s velkým prospěchem ve skutečnost. A ze šlechetné snahy této vyvinul se vedle literatury vědecké a školské jistý druh písemnictví praktického, totiž literatura prostonárodní, kteráž znenáhla téměř ze všech oborů lidského vědění brala užitečný materiál k věcnému vzdělání obecného lidu v rozličných potřebách veřejného života.

A takovými cestami literatura nabyla základu širokého a rozčlánkovaného, na němž dále s úsilnou horlivostí pracovati jest.

I abychom právě naznačený vývoj prosy české zevrubněji poznali, stůjtež zde některé podrobnosti o jednotlivých odborech jejích, jmenovitě o dějepise a zeměpise, o historii literatury, jazykovědě, právnictví, theologii, filosofii, mathematice a vědách přírodních.

1. Dějepis a zeměpis.

Dějepisné badání týkajíc se předkem historie české nejprv oživilo ducha národního a položilo první základy novověkého písemnictví našeho; jemu tedy náleží první místo v historii literatury.

Jako výše již řečeno, Gelasius Dobner byl zakladatelem dějezpytu kritického, jejž nejedni vrstevníci jeho dále vzdělávali. Mezi nimi vynikal Frant. Pelcl (nar. 1734 v Rychnově, zemřel 1801), první professor řeči a literatury české na universitě pražské. Vydav některé starší památky, jako Příhody Václava Vratislava z Mitrovic a j., dobyl si tím, jakož i některými pracemi mluvnickými nemalých zásluh o probuzení národního života; větší však cenu do

sebe mají práce jeho v oboru historickém. Složilť zevrubné životopisy Karla IV. a Václava IV. v jazyku německém; sepsal též krátký dějepis český, pojmenovav jej Novou kronikou českou, která pohříchu jde jen až do r. 1429. Přes to jest kronika tato dílo zdařilé, v němž Pelcl jakožto upřímný Čech psal ku krajanům svým srdečněji než ve spisech svých německých, slohem prostým a srozumitelným, tak že Nová Kronika jeho stala se brzo čtením velmi oblíbeným. Vedle Pelcla vzdělával také Jos. Dobrovský za příkladem slovutného Dobnera dějezpyt český, což na svém místě již dolíčeno bylo.

Znamenitý pokrok v dějepisectví spůsoben dvěma slavnými zpytateli a osobními přátely, Šafaříkem a Palackým, z nichž onen odhalil nám nejstarší osudy národů slovanských, tento pak zejména minulosť národu českého.

Pavel Josef Šafařík (nar. 1795 v Kobelárově na Slovensku, bibliotékář univer. bibl. v Praze, umřel 1861) byl rodem Slovák, ale jako slavný krajan jeho Kollár povznesl se k vědomí slovanskému a hlásal ideu slovanské vzájemnosti v oboru básnickém, tak zase Šafařík týž vznešený směr přenesl v literaturu vědeckou. Jsa ducha idealního a fantasie vzletné i vzdělav se studiemi klassickými, také on, jako jiní mužové jemu podobní, počal literarní činnosť svou básnictvím. Mnohé původní práce a překlady (na př. Schillerova Marie Stuartka) v oboru tom, jakož i účastenství jeho s Palackým ve spise „Počátkové českého básnictví“ dostatečně o tom svědčí, že byl vzácného nadání básnického. Než badavý duch jeho vedl jej záhy k studiím a pracím vědeckým.

S vytrvalostí neobyčejnou hleděl poznati jazyky a dějiny slovanské a stal se tedy stejně slavným badatelem i v jazykovědě i v dějepisectví slovanském, tak že v obojím ohledu k předním učencům našeho věku náleží. Znamenitá pojednání v oborech dotčených Šafařík podal v Kroku (1821), Světozoru (1834—35), ve spisech české společnosti nauk, zvláště však v Časopise musejním, jehož redakci r. 1838 po svém příteli Palackém převzav, s rovnou důkladností a obezřelostí jako předchůdce jeho vedl.

Nejdůležitější však dílo Šafaříkovo v dějepisectví jsou jeho Starožitnosti slovanské. Spisem tím založena jest nová epocha v studiu staroslovanské historie; neboť Šafařík v něm objasnil se vzácnou učeností a bystrým důmyslem nejstarší dějiny národů slovanských až do 10. století, kdež křesťanství u nich

převahy dosáhlo. Vedle toho Šafařík kriticky vyložil též dějiny Keltův, Germanův, Skythův, Sarmatův a jiných národů, jež v sousedství Slovanův bydleli, tak že nejstarší minulosť i těchto národů Starožitnostmi slovanskými většího světla nabyla. Spolu jsou všecka tvrzení historická tak bystrým soudem a tak pevnými doklady odůvodněna, že Starožitnosti Šafaříkovy staly se i hlavním pramenem a pravým základem pro dějepis východní Evropy. Druhý díl Starožitností, jenž dle plánu již hotového kulturní dějiny obsahovati měl, pro jiná zaměstnání spisovatelova pohříchu dokončen nebyl. Za to slovutný náš učenec vydal Národopis slovanský, jenž činí statistický doplněk k Starožitnostem; představujeť v jasném přehledu souvěký stav národů slovanských dle sídel, řečí a literatur jejich. Také v tomto díle jeví se mohutný duch Šafaříkův, jenž si sám razil cestu v nejdůležitějších otázkách slovanské historie a nesl se neodolatelnou silou ku předu. A všecky práce dovedl odívati ve formu tak jasnou a případnou, ve sloh tak určitý a přesný, že s důkladným a závažným obsahem se naprosto shoduje.*)

O činnosti Šafaříkově v jazykozpytu níže řeč bude.

Co se týká dějin českých, tuť nade všecky dosavadní badatele a dějepisce proslul František Palacký (nar. r. 1798 v Hodslavicích na Moravě, zemřel v Praze 1876), slavný historiograf království českého.

Také Palacký vystoupil, jako přítel jeho Šafařík, v literatuře české s počátku na poli krasovědném; svědčíť o tom některé básně jeho r. 1817 vydané, pak s Šafaříkem sepsané Počátky českého básnictví jakož i mnohá pojednání aesthetická. Avšak hlavním oborem literarní činnosti jeho byl dějepis český. Již mnohá pojednání historická, která podal v Časopise musejním a jinde, objevila znamenitý kritický důvtip Palackého v dějezpytu vedle jadrné formy stylistické.

K velikému úkolu historika národního Palacký připravoval se hlavně bedlivým zkoumáním archivů domácích i zahraničných, a když r. 1836 první díl historie české po německu vydal, docházela práce tato tak chvalného uznání, že výtečnému skladateli dostalo se hodnosti historiografa království českého.

V literarní činnosti Palackého, ku prospěchu dějepisu českého směřující, sluší rozeznati směr dvojí: 1. vydávání pramenův, 2.

*) Sebrané spisy Pavla Josefa Šafaříka vydány 1862—65.

samostatné vzdělávání dějin českých. V příčině první vydal již r. 1829 *Staré letopisy české*, později také jiné prameny historické; nejdůležitější však v ohledu tom jest *Archiv český*, jejž Palacký r. 1840 vydávati se jal a do šesti dílův dovedl, v posledním z nich podav české listy a listiny z doby Jagellonců v Čechách od r. 1471—1526. Jestiť to práce veledůležitá i pro dějepis náš politický a kulturní i pro studium jazyka. Obsahujeť listiny česky psané, soukromé i veřejné, zvlášť z 15. století, které nám věrně vyobrazují nejdůležitější dobu historie české.

Obsah Archivu jest tak rozmanitý a zajímavý, že může i zkušený belletrista z něho hojného materiálu nasbírati, chce-li věrně vylíčiti společenský život zvláště stavů vyšších za oné doby, tehdejší mravy a obyčeje v domácnosti i v životě veřejném.

K podobným vzácným spisům našeho dějepisce patří *Popis království českého* r. 1846 vydaný a velepotřebný jak pro správního úředníka tak pro dějepisce; nalézajíť se v něm původní a přesná jména všech osad v zemi české, hradův, tvrzí, vesnic, městeček a měst, z nichž mnohá dokonce již zapomenuta byla. Spisem tím obnoven opět mnohý správný název místní, jenž během času až k nepoznání byl pokažen; milovníkům pak dějin českých poskytnuto množství místopisných podrobností, k zevrubnému poznání dějepisu domácího nezbytných.

Avšak nade všecky tyto a podobné, ovšem veledůležité práce Palackého předčí jakožto pravé dílo monumentalní jeho *Dějiny národu českého* od nejstarších dob až do r. 1526.*) Palacký tu podává věrný a slohem klassickým vylíčený obraz historie bývalého státu českého, rozebíraje na základě pamětí věrohodných bohatý obsah a zajímavou povahu dějin českých, jejichž pragmatická souvislosť tu ponejprv vyložena jest jako pásmo, pomocí přesné historické kritiky zosnované. Celý rozvrh jest přehledný a důvodný, jednotlivé události politické i kulturní vypravují se jasně a zevrubně, karaktery pak osob zvláště vynikajících vylíčeny jsou věrně a plasticky. Při tom plyne z věci samé, že dotčenými přednostmi zvláště ty částky velikého arcidíla nad jiné vynikají, kdež dějepisec náš nejdůležitější doby historie české líčí, jako jsou dějiny husitské a doba krále Jiřího z Poděbrad. Což tedy divu, že Palacký Dějinami

*) R. 1871 a 1872 Palacký vydal nové vzdělání dějin husitských, jež od prvního nejen novými výzkumy se liší, nýbrž i přehlednějším a důvodnějším rozdělením; r. 1875 a 1876 vydal díl II. doplňující (1253—1403), čím nejslavnější dílo literatury české ukončeno.

národu českého zjednal si jméno evropské důležitosti a čestné místo mezi souvěkými dějepisci vůbec. Že pak takový znalec příběhův národu svého nejednou také v politickém ohledu činný byl, jest zcela přirozeno. O literních pracích, v oboru tom Palackým složených, dočte se čtenář v obšírných životopisech jeho.*)

Jako Palacký spisy svými otevřel velkolepý chrám dějin národních a zřetelně vylíčil hlavní jejich ráz, tak zase Václav Vladivoj Tomek (nar. r. 1818 v Hradci Králové, professor rak. dějin na univ. pražské) se vzácnou zevrubností rozebral mnohé důležité části jejich. Sepsal mnoho vzácných děl, jako Dějepis rakouský a český, Dějiny university pražské, Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského; z nichž každé svědčí o důkladných studiích jeho. Kromě toho přispěl k lepšímu poznání dějin českých a rakouských četnými rozpravami v Časop. Českého Musea a v Památkách. Ale předním dílem úsilné činnosti Tomkovy jest jeho Dějepis města Prahy, jejž dílem IV. až do přijetí Sigmunda za krále r. 1436 dovedl.

Již dle dílů až posud vydaných lze určitě posouditi velikou cenu celého spisu; líčí se tu nejen minulosť naší Prahy ve všech směrech života veřejného a poněkud i soukromého, nýbrž i přední části dějin českých vůbec netušeného světla nabývají. Nejzajímavější jsou dva poslední díly (III. a IV.), v nichž původ a průběh dějin husitských zevrubně se líčí a důležitosť města Prahy v oné době na jevo vychází. Celá práce tato vyniká tak hojným obsahem, tak střízlivým soudem, jediné na pramenech z části dosud neznámých založeným, že v tom ohledu málo spisů historických se jí po boku postaviti může. Kromě toho Tomkův Dějepis Prahy může býti bohatým pramenem pro romanopisce a belletristy vůbec, jelikož jim poskytuje podrobného materiálu k vylíčení soukromého i veřejného života v předním měšťanstvu českém. A jako při Palackém shledáváme, že i díla jeho přípravná či pomocná, jež vedle svých Dějin skládal, veliké jsou ceny literarní, tak také Tomek vydal vedle svého Dějepisu Prahy „Základy starého místopisu Pražského“, jimž co do podrobnosti a bedlivosti není rovno; má tam každý pražský dům a kostel svou historii. Místopis český

*) Viz Životopis Palackého od dra Kalouska, pak v Slovníku Naučném. V posledních letech života svého vydal Palacký Radhost ve 3 svazcích, sbírku to menších spisův, jež i historie i literatury i politiky se týkají. Z německých spisů zde uvádíme: Gedenkblätter zur böhm. Geschichtschreibung a Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Husitenkriege.

předhusitské doby Tomek znamenitě vysvětlil spisem „Registra desátků papežských“, v nichž uvádí všechny fary a jiná beneficia v diecesi pražské.

Všecky práce Tomkovy označují se vzácnou objektivností; hledě vždy jen k positivnosti v dějinách a k dokladům podstatným, nemiluje ani nejistých domněnek ani planých frasí; odtud také sloh jeho stručný a jadrný jest. Můžeme tedy vším právem Tomka klásti mezi nejdůkladnější dějepisce naší doby vůbec.

Vedle Palackého a Tomka obracel péči svou k dějezpytu českému výtečný pěvec Kytice Karel Jaromír Erben (nar. 1811 v Miletíně, zem. 1870). Jsa archivářem a potom ředitelem pomocných úřadů města Prahy, posloužil nejen hojnými výpisky z desk zemských a rozličných archivů městských,*) nýbrž i některými články v Čas. Čes. Musea (1846—49), zvláště však svými Regesty až do r. 1253 jdoucími**) znamenitě dějepisu českému. Jeho mysl nesla se však přede vším k studiím kulturohistorickým, které dílem k předhistorické době, zejména k bájesloví slovanskému, dílem k právnictví a k historii literatury české se vztahovaly. Bohužel, že ukončení mnohých těchto prací časnou smrtí Erbenovou zmařeno bylo.

K předním dějepiscům našim řadí se Jan Erazim Vocel (nar. 1803 v Hoře Kutné, prof. české archæologie na univ. praž., umř. 1871). Již výše bylo vyloženo, kterak první literarní činnosť Vocelova obracela se k básnictví; nastoupiv pak na pole vědecké, volil tak, jako Kollár, Erben a jiní básníci, směr kulturohistorický a stal se u nás zakladatelem a nejlepším posud vzdělavatelem důležitého odvětví kulturní historie národní, totiž archaeologie. Jak pilně tuto novověkou vědu pěstoval, o tom svědčí množství článkův, jež Vocel v Časopise Čes. Musea, jakož i v aktech učené společnosti, zvláště pak v Památkách, pravém to orgánu archaeologie české, u veřejnosť podal.

Nejdůležitější však dílo Vocelovo jest Pravěk země české, v němž shrnul všecky výsledky svého dvacítiletého badání v oboru archaeologie české. Do prvního oddělení toho spisu položil zprávy o nejstarších památkách Bojův a Markomanův, pokud vlasti naší

*) Výpisy tyto Erben učinil jednak pro Palackého Archiv český, jednak pro archiv musejní.

**) Tato Regesta obsahují sbírku výtahův ze zachovaných posud listin českých a moravských (od r. 600—1253). Jest to důležitý pramen staré historie české. V práci té nyní dr. Emler pokračuje.

se týkají; v druhém pak oddílu dotčeného spisu vykládá historii vzdělanosti pohanských Čechův, rozebíraje všeliké památky hmotného i duševního vývoje, zejména ostatky z hrobů dobyté, jež svědčí o řemeslné zručnosti našich předkův, o náboženských obřadech a domácím životě jejich. Pravěk země české vztahuje se ovšem jen na dobu pohanskou, ale Vocel podal ve množství svých archaeologických pojednání také již budoucímu zkoumateli vzácný materiál pro podobné dílo kulturní historie křesťanské.

Na poli archaeologického zkoumání jest domyslům a domněnkám největší zvůle dána; než k vědecké cti Vocelově budiž doloženo, že vedl si v tom střízlivě a dosti opatrně, nedávaje se, jako jiní to činili, vésti pouhou fantasií ani předpojatostí národní.

Vedle prací archaeologických Vocel též druhdy zacházel na pole literarní historie a aesthetiky české, vykládaje v ten spůsob mnohé památky staročeské tu v Časop. Čes. Musea, tu zase v pojednáních královské společnosti nauk. Co do slohu dovedl Vocel, jsa básník na slovo vzatý, živě a jasně líčiti i suchopárné části vědy své.

Podle Vocela byl Karel Vladislav Zap (nar. 1812 v Praze, prof. na české vyšší realce tam, umř. 1871) nejčinnějším pěstovatelem archaeologie české, zvláště když redigoval časopis Poutník a po tom Památky Archaeologické; zejména místopis český pilně vzdělával i v dotčených listech i v menších spisech samostatných, jakýmž jest jeho Průvodce po Praze.

Hlavní však spisovatelská péče Zapova záležela v tom, že snažil se, jako dříve r. 1844 Jakub Malý, dějiny vlastenecké vzdělávati ve formě prostonárodní, začav r. 1862 spisovati obšírnou Kroniku českomoravskou, kteroužto práci konal se vší horlivostí a s prospěchem velikým; pohříchu však jí nedokončil, skonav právě na začátku l. 1871. Nyní pokračuje v této práci J. Kořán.

K pilným vzdělavatelům dějin českomoravských náleží také Alois Vojtěch Šembera (nar. 1807 ve Vysokém Mýtě), jeden z prvních buditelů života národního zvláště na Moravě, na ten čas professor řeči a literatury české na univ. vídeňské. Sepsal mnoho zajímavých pojednání historických do Musejníku a jiných listův, také složil některé důkladné monografie místopisné a genealogické o Vysokém Mýtě, Olomúci, o rodu pánův z Boskovic, pak historický spis o vpádu Mongolův do Moravy a obšírné dílo o Západních Slovanech. Šembera tam opírá se dosavadnímu mínění historikův, že západní Slované, jmenovitě Čechové, Mora-

vané, Slováci, Leši, Polabané a j. byli se přistěhovali do svých sídel teprva v 5. a 6. století po Kristu, kdežto prý před nimi v týchž končinách bydleli Keltové a pak Germani; naproti tomu se v dotčeném spise tvrdí, že onino slovanští národové byli ode dávna prabydlitelé krajin na Labi, Odře a Visle, a nikoli následovníci Markomanův, Kvadův a jiných germanských národův. Otázka tato týká se patrně doby předhistorické, i jest tudíž rozřešení její nesnadné; pročež historikové jsou v příčině jí na rozdílu, jedni ji zavrhujíce, druzí se k ní přidávajíce. Tito jsou zejména někteří historikové polští a ruští.*)

Kromě historikův svrchu jmenovaných přispěli až do r. 1850, ano až r. 1860 nejedni spisovatelé k objasnění rozličných částí historie domácí, jako Rybička Skutečský (o němž níže ještě řeč bude), J. K. Rojek (narozen 1804 v Litomyšli, děkan v Budyni, umřel 1877), sepsav články do Časop. Čes. Musea a Památek Archæol., Frant. Novotný z Luže (sepsal kroniku Boleslavskou), Frant. Sláma (Obraz Prachatic), P. M. Veselský (Dějiny Hory Kutné), Frant. Jelínek (Historii města Litomyšle), Jakub Malý, Ferd. Mikovec, Alex. Helfert, Hanuš, Ant. Maloch, Krolmus a mnozí jiní, jejichž rozpravy, rodopisu a místopisu, archæologie a jiných oddílů kulturní historie české se týkající, v časopise Lumíru, Poutníku, v Památkách a v jiných listech se nalézají aneb i o sobě vydány byly.

Důkladná škola Palackého v dějepisectví českém, jež karakterisuje se svědomitým užíváním původních pramenův a světlým líčením příběhův, šíří se vždy více v literatuře naší, nabývajíc pořád nových dělníků, v jichž čele stojí prof. Tomek. Ti jednak vydávají kritickým spůsobem, po příkladu slavného mistra, důležité prameny historické, jednak spisují na základě těchto delší historické rozpravy aneb i obšírná díla, v nichž buď dějiny vlasti naší po roce 1526 se líčí, neb i historie starší, jmenovitě v ohledu kulturním, se doplňuje.

K předním vzdělavatelům dějepisu českého náleží zemský archivář a professor na universitě praž. dr. Antonín Gindely, nar. v Praze r. 1829. Založil Staré Paměti dějin českých, sbírku to důležitých pramenů historických z 16. a 17. věku.**) A nyní Gindely s adjunktem zemským Frant. Dvorským vydává důležité dílo „Sněmy české“ (jednání sněmův zemských), od r. 1526 začínaje. Hlavní však samostatný spis Gindelyho, jenž i česky i německy se

*) Viz Vaterland ze dne 18. července 1873 a z 12. listopadu 1877.

**) Vydány v nich: Dekrety Jednoty Bratrské péčí Josefa Emlera; Pavla Skály ze Zhoře Historie Česká redakcí Karla Tieftrunka; Paměti Viléma hrab. Slavaty upravené Jos. Jirečkem; Jednání a dopisy konsistoře katolické a utrakvistické, pořádané Kl. Borovým.

vydává, jsou Dějiny českého povstání, jež dospěly ku třetímu svazku, který jde až do bitvy bělohorské a ku podrobení vedlejších zemí českých. Obratný historik tu na základě rozsáhlých studií v archivech rakouských i zahraničných živým spůsobem líčí osudné dějiny 17. století a vykládá nejen úzkou spojitosť dějin českých tehdáž s historií střední Evropy, nýbrž odhaluje i mnohé až posud neznámé stránky politiky dvorské a tajné činnosti diplomatické za oněch dob. Ze spisů, jež Gindely pouze německy vydal, uvádíme tu jeho „Geschichte der böhm. Brüder" ve dvou svazcích a „Rudolf II. und seine Zeit".

O správné vydávání historických pramenů, tohoto základu dějepisectví vůbec, hlavní po Palackém zásluhy má dr. Josef Emler, archivář města Prahy a prof. na universitě pražské, nar. 1836 v Libáni. Tak jal se vydávati po Erbenovi dále Regesta, jichž díl druhý jde do r. 1310; obsahují podstatnou část textu listin a jsou opatřeny důkladným rejstříkem. Jiné dílo péčí Emlerovou vydávané jsou Pozůstatky desk zemských r. 1541 pohořelých.*) Redakcí jeho též vycházejí Prameny dějin českých, které obsahují staré životopisy svatých a jiných osob historicky důležitých, kroniky domácí a výpisky z cizích kronik, vše asi do r. 1500.**) Nad to vydal Rukověť chronologie křesťanské čili Kalendář na léta 800—2000 po Kr., nezbytný to spis při badání historickém, a r. 1875 Knihy konfirmační, v jichž vydávání po nebožtíku P. Fr. Tinglovi pokračuje. Rediguje též Časopis Musea království českého, který, bedlivou jeho péčí nemálo zveleben, obsahuje tak jako Památky Archaeologické mnohý důkladný jeho článek historický.

Znamenité příspěvky k rozličným oddílům dějin českých podali bratří Josef a Hermenegild Jireček, jmenovitě v Č. Českého Musea a v jiných listech periodických; hlavní však literarní činnosť jejich vztahuje se na historii literatury a právnictví, kdež další o nich řeč bude.

Důmyslným vzdělavatelem dějepisu českého jest dr. Josef Kalousek, professor na real. gymnasiu obecním a docent na universitě v Praze (nar. 1838 ve Vamberce). Sepsal obšírné dílo o Českém státním právu, Obranu kn. Václava svatého proti křivým

---

*) O deskách viz na str. 57.

**) I. díl Pramenův obsahuje legendy, II. díl Kosmu s výtečným překladem Tomkovým a pokračovatele jeho i kroniky 12. a 13. věku, III. díl kroniku Dalimilovu v starém přesném textu dle úpravy býv. ministra J. Jirečka.

úsudkům o jeho povaze, Život Frant. Palackého a posléze r. 1878 důkladný spis „Karel IV., otec vlasti“, ku pětisetleté památce jeho úmrtí, mimo to i mnoho historických a literarních článků v Čas. Č. M. a v Osvětě; redigoval též po kolik let Památky Archaeolog.

Pilně a mnohostranně badá o dějinách českých Frant. J. Zoubek, ředitel měšť. školy na Smichově, nar. 1832 v Kostelci nad Orlicí. Nejprv hleděl k historii měst a sepsal v té příčině články některé v Čas. Čes. Mus. a v Památkách, kterýžto časopis delší čas i redigoval, dále sepsal důkladné monografie (Kostelce nad Orlicí a hradu Potštýna), ano r. 1878 vydal velmi dobrý spisek „O zakládání měst v Čechách“, jejž za základ dějin městského stavu v Čechách pokládati lze. Vedle oboru dotčeného vzdělává dějiny českého školství a pečuje o to, by důležitosť Komenského v kulturním dějepise vyložil a spisy jeho znenáhla přístupnými učinil. I vydal k tomu konci výborný životopis Komenského již r. 1871 a uveřejňuje dále rozličné drobné spisy Komenského méně známé, buď v časop. Škola a Život, Besedě učitelské neb také o sobě, a sice spisy české v původním znění nebo latinské v případném překladě.

Karel Tieftrunk, professor na něm. vyšší realní škole v Praze (nar. 1829 v Bělé u Bezděze), vydal Historii Českou Pavla Skály ze Zhoře v 5 svazcích a Maticí Českou spis „Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. r. 1547“; dále podal historické rozpravy v Památkách, v Časop. Čes. Musea, v Právníku, Osvětě, Nauč. Slov a j. Mimo to pracoval i v oboru historie literatury.

Chronologický přehled dějin českých vydal Jan hrabě Harrach, kurátor Matice České.

Z mladších dějepisců českých uvádíme zde dra Jaromíra Čelakovského, adjunkta při archivu m. Prahy, dra Jaroslava Golla, professora československé obchodní akademie a docenta universitního, a dra Antonína Rezka, prof. na realní škole v Karlíně a docenta na univ. pražské. Čelakovský přihlíží jmenovitě k dějinám českého práva, podav mnohé důkladné články v Časop. Čes. Musea (mimo jiné o úřadu podkomořském v Čechách), v Právníku, Osvětě a j. Goll podává zevrubné zprávy o pramenech dějin českých, jmenovitě bratrských i v Čas. Č. M. i o sobě.*) Též

*) Viz německý spis jeho „Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der böhm. Brüder“.

vydal „Vypsání o M. Jeronymovi z Prahy a Kroniku o J. Žižkovi" podle rukopisu v saském Freiberce nalezeného. Rezek obírá se především s dobou Ferdinanda I., uveřejniv již původní a důkladnou práci „O zvolení a korunování Ferdinanda I. za krále českého"*) a mnohé rozpravy v Časop. Čes. Musea a j.; mimo to upravil vydání Pamětí Mik. Dačického a Poselkyně Beckovského.

O historii církve české nejpilněji a nejdůkladněji pracuje dr. Klement Borový, prof. círk. práva a dogm. na univ. pražské, nar. 1838 v Riegersburku v Dolních Rakousích. Vydal Akta konsistoří a Knihy erectionum, obsahující duchovenská nadání až do r. 1388. Rovněž důležité příspěvky k církevním dějinám jsou Borovým sepsané životopisy arcibiskupův Antonína Brusa z Mohelnic a Martina Medka; vypisuje v nich zároveň náboženské poměry v Čechách od r. 1561—1590. Jsou to vzácné příspěvky k dějepisu církve české, jehož bohužel dosud pohřešujeme. Velmi důležitý spis vydal dr. A. Lenz, prof. theologie v Budějovicích, o učení M. Jana Husi, kdež poprvé vědeckým spůsobem vyšetřuje tu otázku, pokud učení Husovo se shodovalo s církví katolickou a pokud nic.

Archaeologii českou po Vocelovi, Zapovi, Hanušovi a Mikovcovi vzdělávali Frant. Zoubek a Jos. Kalousek jakožto redaktoři Památek, v jichž redakci uvázal se nyní Josef Smolík, prof. na českoslov. obchodní akademii (nar. 1832 v Novém Bydžově), jenž i co výborný archaeolog a numismatik český i co pilný spisovatel mathematický vůbec znám jest. Dále vzdělávali archaeologii Martin Kolář, professor v Táboře (narozen 1836 v Švihově), jenž i rodopisné a hist. články v rozličných časopisech uveřejnil, konservator pražský Frant. Beneš (v Památkách a Světozoru), Jan Hraše, Ferdinand J. Lehner, redaktor arch. časopisu Methoda, na Moravě prof. Šmídek, prof. Jan Havelka (Čas. Mat. Mor.) a j.

O staročeském umění, zvláště stavitelském, výtečně píše proslulý architekt Ant. Baum v Památkách a v Časop. Čes. Musea.

Historii umění vzdělávali dále: dr. Jan Bohusl Müller (nar. 1823 v Třebíči), podav četné články v Naučném Slovníku, v textu k Názornému Atlantu a v Čas. Čes. Mus.; dr. Miroslav Tyrš, náčelník Sokola pražského, nar. 1832, jenž složil mnohé důkladné rozpravy v Osvětě, Světozoru a jinde, a přeložil z angličiny „Taine, O podstatě díla uměleckého"; dr. Otakar Hostinský (nar. 1847 v Martinovsi), spisovatel v Praze, od něhož se nalézají

*) Viz také Musejník 1876.

výborné článk v časopise Daliboru, Osvětě a j. V aesthetice hudební nad jiné proslul Leopold Zvonař (nar. 1824 v Kublově, zemřel 1865 v Praze), jehož práce čteme v Slovníku Naučném, v Daliboru, redakcí Melišovou vydávaném, a jinde. Obor ten nyní značně prospívá, co operu českou nadaní skladatelé pěstují. — O genealogii české psali: Antonín Rybička, jenž mnoho genealogických článků jmenovitě v Slovníku Naučném podal, dále Ant. Maloch, prof. v Jičíně (nar. 1823 v Praze) a Leopold Svoboda (nar. 1823 v Skutči), jenž též pracemi genealog. a místopisnými přispěli do Slovníku Naučného, do Lumíra a j.; prof. Jan Boh. Miltner sepsal zajímavý spis „Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic“. — O heraldice psal dosud jediný Ant. Rybička Skutečský v Slovníku Naučném a v Památkách.

Z rozličných monografií, jmenovitě místopisných, buďte zde krom prací Zoubkových a Malochových zvláště připomenuty důkladné práce Aug. Sedláčka, prof. real. gym. v Táboře, (nar. 1843 v Mladé Vožici); sepsalť monografii Čáslavi, Řičan, Rychnova, Ml. Vožice a j., nad to chystá důkladnou práci o čes. hradech. Dále sem patří dobrý spis Dějiny Nové Paky od P. Jos. Berana, Chrudimsko od Karla Adámka a zevrubné monografie faráře P. Karla Navrátila o některých kostelích pražských, o sv. Haštalu, sv. Jindřichu a staroslavném Karlově, potom spis Česlava Ludíkara „o řádu maltánském se zvláštním zřetelem na Čechy“. Důkladné články místopisné a životopisné sepsal Václav Royt (prof. v Brně) v Časopise Matice Moravské. Jeron. Solař, premonstrat kláštera želivského, sepsal monogr. Něm. Brodu, a mnohé jiné v Památkách; též sepsal Paměti Hradce Králové, města Humpolce a j. Dobrou sbírku místopisův obsahuje „Bibliotéka místních dějepisů“, kterou vydává pilný v tom oboru spisovatel Antonín Norbert Vlasák, farář na Hrádku, nar. 1812 ve Vlašimi. Práce lepší tam obsažené pocházejí na větším díle od vydavatele samého; „Okres Brandýský“ sepsal Justin Prášek, prof. v Klatovech, jenž také dějiny Turnova vydává. K nejlepším místopisům novějším náleží monografie Kolína, již sepsal Josef Vávra, prof. v Soběslavi, i vzorným urovnáním obsahu i plynným a lahodným slohem; on a Sedláček obrali si za vzor Tomkův Dějepis města Prahy, hledíce vedle vnějších příběhův i k vylíčení vnitřních poměrů života městského. — Setníci J. Čenský a Jos. Thille vydali v Matici lidu 1875 Českou Válku 1618—1622, spis i se stanoviště vojenského velmi zajímavý. Kulturní dějepis pilně vzdělává Karel Adámek (nar. 1840 v Hlinsku), sepsav mimo jiné Dobu poroby a vzkříšení v dějinách českých v XVII. a XVIII. století, Čechy a Italie v XIV. století a Čtrnáctý věk, kteréžto poslední spisy v Matici lidu vydány. Také Frant. Dvorský, adjunkt zemského archivu v Praze (nar. 1839 v Sobotce), pilně pracuje o dějinách kulturních, jakož dokazují zajímavý jeho výklad o Perchtě z Rožmberka (v Matici lidu), pak Staré písemní památky žen a dcer českých. — Z děl historických, jež k prostonárodnímu vylíčení dějin českých hledí, vytknouti třeba oblíbenou Českomoravskou kroniku, jež, Vl. Zapem založena byvši, nyní vychází za redakce Josefa Kořána, žurnalisty v Praze, jenž i mnohé historické články v Památkách a v Slovníku Naučném jakož i historický obraz „Jan Žižka“ vydal. Rovněž sem patří Emanuela Tonnera, ředitele československé obchodní akademie (nar. 1829 ve V. Zdikově), pěkné „Vypravování Dějin domácích“, jež Matice lidu vydává; dále mnohé spisy v Osvětě lidu (bibliotéka prostonárodních přednášek), jmenovitě: „O úpadku

národa českého“ od Dvorského, „Jiří z Poděbrad“ od Ferdinanda Schulze, „O Jednotě Bratří Českých“ od Františka Aug. Slavíka, prof. v Hoře Kutné.

Z historikův, jižto hlavně k dějinám moravským přihlížejí, slušno nad jiné vytknouti Vincence Brandla a dra Bedu Dudíka.

Brandl, zemský archivář moravský v Brně, nar. r. 1834 na Starém Brně, zjednal si nejprv zásluhy veliké o vydávání pramenů dějepisných, z nichž mnohé i historie práva se týkají. Tak vydává nákladem zemským Diplomatář moravský, Ant. Bočkem (1802—1847) počatý, „Knihy půhonné a nálezy brněnské a olomoucké z let 1374—1480“. Dále vyšly od něho „Spisy Karla ze Žerotína“ (zejména listy jeho až do r. 1612), Kniha Tovačovská, Kniha Drnovská a Kniha Rožmberská s důkladnými úvody. Nad to sepsal důkladnou rozpravu o poloze starého Velehradu, Knihu pro každého Moravana, Stručný přehled vlastivědy moravské a mnohé vzácné články historické a literarní v Slovníku Naučném, Časop. Čes. Musea, Časopise Matice Moravské a j. Posléze vydal „Glossarium“, výklad mnoha názvů historických, příhodnou to knihu při čtení starých pramenů historie českomoravské.

Beda Dudík, benediktin a historiograf moravský (narozen 1815 v Kojetíně), pilně zkoumá prameny historie a slovesnosti českomoravské. Rokem 1860 jal se vydávati Historii moravskou jen po německu, ale od roku 1872 vydává své dílo, poněkud opravené, i jazykem českým pomocí Matice Moravské; i dospělo vydání české až do r. 1261. Též podal některé historické články v Časopise Matice Moravské a j.; zajímavých jeho zpráv literarních Jos. Jireček užil v Rukověti své. Konečně i o tom pochvalně zmíniti se jest, že Dudík vyjednal, aby mnohé české rukopisy ze Švéd, kamž okolo r. 1648 zavezeny byly, opět do vlasti se dostaly.*)

O dějinách slezských psal Jan Lepař.

Širší dějepis slovanský pěstovali po Šafaříkovi Václav Křížek, ředitel real. gym. v Táboře (nar. 1832 ve Strážově), Josef Perwolf, prof. na universitě varšavské (nar. 1841 v Čimelicích) a Frant. Kořínek, prof. real. gym. obecního v Praze, (nar. 1831 v Olešné na Moravě, zemřel 1874).

---

*) Rukopisů těch ze Štokholma dopravených jest 21; seznam jich nalézá se ve Světozoru z r. 1878, č. 26, str. 322. Uloženy jsou v moravském archivu zemském v Brně.

Křížek vydal Dějiny národů slovanských v přehledu synchronistickém, hledě spolu i k historii kulturní; též psal o dějinách slovanských v Časopise Čes. Musea 1877. Mimo to složil přehled literatury jihoslovanské (v Čas. Č. M. 1859, 60), vydav i Anthologii jihoslovanskou. Josef Perwolf podal důkladné články o dějinách polských a ruských ve Slovníku Nauč. a v Osvětě, dále zajímavý spis „Idea vzájemnosti u národů slovanských" (r. 1867), jakož i pojednání o Rusku a Polsku v Čas. Čes. Musea (r. 1872). Znamenitý, bohužel příliš záhy zemřelý žurnalista Frant. Kořínek sepsal Obraz slovanského světa v Matici lidu (1867) a prof. Lad. Píč koná studie o Slovanech v severních Uhřích (Časopis Čes. Musea 1878).

V příčině slovanského dějepisectví nad ostatní vynikl mladý historik dr. Josef Konstantin Jireček, docent na universitě pražské. Obral si přede vším za úkol vylíčiti zeměpis a dějepis půlostrova balkánského, a tu zase zejména dějiny národu bulharského. K tomu poukazují jednak již mnohé jeho důkladné články historické a cestopisné v Čas. Čes. Musea a v Osvětě posledních ročníkův. Nejvážnější však dílo Jirečkovo jsou jeho Dějiny Bulharův, jež k předním toho spůsobu pracím přičísti lze; vypisujeť se tu země- i národopisný stav půlostrova balkánského, politická i kulturní historie bulharská, jmenovitě rozvoj písemnictví tohoto nadějného národu, a to vše se líčí spůsobem jasným, na bezpečných pramenech založeným.

Z těch, kdož dějiny cizích národů po česku vzdělávají, budiž tu zvláště jmenován dr. Vilém Gabler, ředitel vyšší dívčí školy v Praze (nar. 1821 ve Wartemberce), vydalť zevrubné rozpravy o některých oddílech historie francouzské ve Světozoru, Osvětě a j.

Karel Tůma, žurnalista v Praze, vydal mimo četné články historické po různu též spisy: „O boji národu amerického", „O Jiřím Washingtonu" a j.

Také dějiny všeobecné nalezly již v 1. polovici našeho věku dobrého vzdělavatele. Ten byl Josef Frant. Smetana, premonstrát a prof. na filosof. ústavu v Plzni (nar. 1801 ve Svinšťanech u Náchoda, zemřel 1861), muž vysoce osvícený a v literatuře mnohonásobně činný. Jeho „Všeobecný dějepis občanský" ve třech dílech, r. 1846 Maticí Českou vydaný, byl až po naši dobu jedinou toho spůsobu prací obšírnou. Dějepis ten stal se čtením velmi oblíbeným jednak pro svůj plynný sloh, jednak i pro to, že Smetana též k dějinám slovanským, v cizích dějepisech obyčejně zanedbaným, bedlivě přihlížel. Důkladný Všeobecný dějepis pro

vyšší gymnasia a ústavy učitelské sepsal Jan Lepař, ředitel c. k. ústavu učitelského v Praze, nar. 1827 v Lipňanech u Přerova; on podal též vzácné příspěvky k dějepisu slezskému mimo jiné i v Kroku (1865) a v Čas. Čes. Musea, jejž také od r. 1865—70 redigoval.

Avšak velkého dějepisu všeobecného, který by jednak nynějšímu stupni historické vědy vyhověl a spolu methodicky urovnán jsa, také stylistickou správností a uhlazeností vynikal, dosud literatuře naší se nedostává. Počátek k tomu jest učiněn Dějinami středověkými Frant. Šembery, gymn. professora v Budějovicích, jež právě po sešitech se vydávají.

Hlavními orgány dějepisectví jsou: Časopis Českého Musea, Památky, Časopis Matice Moravské, Osvěta, Světozor, publikace král. společnosti učené.

Buďtež zde posléze připomenuti aspoň někteří překladové historických děl národů novověkých. Tuť hned zprvu vyznati musíme, že správné překlady lepších dějepisův jinoslovanských dosud pohříchu nemáme, ač mnohé v té příčině články důkladné v Slovníku Naučném dotčený nedostatek poněkud nahrazují. Nejlepší překlad z ruštiny jest Nestorův Letopis ruský, Karlem Erbenem učiněný; mimo to vydány v Bibliotéce histor. Bogdaničovy Dějiny vlastenecké války r. 1812. Z franštiny přeložil Jakub Malý mimo jiné Mignetovu historii revoluce francouzské, Václav Vojáček Lamartineovu historii Girondinův, Jan Palacký vzácný spis Guizotův „Dějiny vzdělanosti v Evropě", Ferd. Schulz Napoleona III. Život Cæsarův, Kramář Voltairova Karla XII. Z anglického jazyka máme překlady od Sl. Tomíčka Děje anglické, od Douchy Život Kolumbův z Irvinga, od F. Riegra Život Mohamedův z Irvinga, od Malého K. Kolumba a soudruhů cesty, od Ed. Kaizla Život Franklínův, od M. Tejřovského (Šímy) Prescotovy Dějiny španělské a m. j. Ale nade všecky vyniká výtečný překlad Macaulayových Dějin anglických od Vác. Zeleného. Z němčiny přeložil Malý Springerovy Dějiny Rakouska od r. 1809; z latiny Habernfeldovo Vypravování o české vojně Em. Tonner, jenž také převedl na jazyk český Balbinovu Obranu jazyka slov.; z vlaštiny Pacák Macchiavelliho Kníže.

V literatuře zeměpisné první větší spis doby této vydán překladem všeobecného zeměpisu od Har. Balbiho, který učinil Karel B. Štorch (nar. 1820 v Klatovech, účetní rada, zemřel 1868) s Amerlingem a Zapem. U větší míře jal se potom týž obor K. Vlad. Zap vzdělávati, vydávaje od r. 1846 rozličné zeměpisy jazykem českým, tu zeměpis obecný, tu rakouský, tu zase popisy zemí českých. Ale práce tyto neměly do sebe ceny vědecké a přispěly toliko k rozšíření mnoha dobrých jmen místních a názvů zeměpisných. Zap vydal též dobrý Popis města Prahy.

Po Zapovi v témž oboru od nejedněch pracováno, zejména zeměpis vlastí českých pilně a důkladně vzděláván byl, a sice

zvláště Karlem Kořistkou, Josefem Erbenem a Vincencem Brandlem.

Dr. Karel Kořistka, professor na něm. polytechnice v Praze (nar. 1825 v Březové na Moravě), podal důkladné články zvláště horopisné v Archivě pro výzkum země české, kteréžto obšírné dílo jest hlavním základem zeměpisu českého. Jos. Erben, prof. na české vyšší real. škole v Praze (nar. 1830 v Kostelci nad Orlicí), sepsal mnohé obšírné články geograficko-statistické v Slov. Nauč., jmenovitě o Čechách, Korutanech, Krajině a Rusku; mimo to vydává jakožto ředitel statistické kanceláře města Prahy zevrubné statistické zprávy každého roku o našem hlavním městě. O statistice Čech pracoval v Nauč. Sl. též Ot. Zeithammer (nar. 1832 v Písku). O Brandlově Knize pro každého Moravana (v Brně 1863) již výše zmínka se stala. Sluší zde zmíniti se též o Topografickém Slovníku Čech, jejž J. Orth a Fr. Sládek bedlivě sestavili.

Co se dále zeměpisu a statistiky říše rakouské týká, tu Václav Křížek a Jan Lepař velmi dobré knihy hlavně pro vyšší třídy škol středních sepsali. Tolikéž mnohé jiné země a státy evropské geograficko-statisticky dobře vylíčeny jsou v Slov. Naučném a v Stručném všeobecném slovníku věcném, jejž Jakub Malý vydává.

V příčině všeobecného zeměpisu vědeckého sepsal zejména dr. Jan Palacký (nar. 1830 v Praze) důkladné zeměpisy Asie, Afriky, Ameriky a Australie; ale práce ty obsahují na mnoze jen vzácný materiál geografický a jsou pouhé části celku nehotového. Také Ant. Tille, gymn. ředitel v Litomyšli (nar. 1835 v Starosedlském Hrádku v Prachensku) a Jan Řehák, prof. na realné škole v Hoře Kutné, sepsali některé důkladné články zeměpisné v Čas. Čes. Musea; v témž časopise jakož i v Osvětě podal geogr. rozpravy vědecké dr. Jaroslav Vlach, gymn. prof. v Kolíně. Než obšírného zeměpisu všeobecného, na nynějším stavu geografické vědy založeného, dosud nemáme. Činí se však k tomu přípravy.

Z přeložených zeměpisů všeobecných vytknouti tu třeba dílo Fridr. Hellwalda „Země a obyvatelé její“ překladem Jakuba Malého.

Menší zeměpisné knihy školní složili: Josef Erben, Ant. Václav Huml, ředitel učitelského ústavu v Soběslavi, M. R. Kovář, Josef Melichar a j. České mapy zhotovili: K. Kořistka, Josef Erben, Vojtěch Šembera (mapa Moravy a Slezska), Jaroslav Zdeněk, Alois Studnička, Josef Melichar a j.

S geografií úzce souvisí literatura cestopisná. V 1. polovici našeho věku záležela u nás, vyjme-li se zajímavý popis po Italii od Zdir. Poláka (r. 1820) a obšírný cestopis od J. Kollára, pouze v několika překladech cizích děl; ale po r. 1850 cestopis pilněji se pěstuje, dílem v časopisech, dílem ve zvláštních spisech. Důležitější toho druhu práce, zajímavým a poučným obsahem vynikající, jsou: Popis cesty do Chorvát a na Černou Horu (1856), potom cesty do Londýna a jinam (1861) od Ant. Friče; obšírný cestopis od J. Krejčího, v němž tento výtečný přírodozpytec líčí cestu svou po Německu a jiných zemích západních; cestopisné obrazy od Jana Nerudy („Obrazy z ciziny"), v nichž spůsobem vtipným a živým popisují se zvyky a obyčeje národů cizích.

Dále vylíčil dr. Josef Štolba ve spise „Za oceánem" zajímavým spůsobem své cesty po Západní Indii, Mexiku a Severní Americe. Zvláštní pochvalné zmínky též zasluhuje cestopis Josefa Holečka „Za svobodu, kresby z bojů černohorských a hercegovských proti Turkům", kdež jadrné a věrné obrazy národopisné podává. Důkladné články cestopisné uveřejnil v Osvětě a v Lumíru Josef Wünsch, v onom pak časopise dr. Kon. Jireček. Rovněž četné a zajímavé obrazy cestopisné a národopisné podal o Rusku dr. Servác Heller, dr. Pavel Durdík (jenž nyní na sundajských ostrovech mešká) o Kavkaze Eduard Valečka; o Hercegovině vydal spis Jan Černý, sekretář musejní. Též Karel Adámek sepsal rozhledy cestopisné a historické: Památky českých reformátorů, Paříž a j. Jan Slavíček sepsal „Cestu do zaslíbené země, do Francie a Španěl", již Dědictví sv. Cyrilla a Methoda vydalo. Sem patří konečně cestopisné listy (v Světozoru, Poslu z Prahy a jinde uveřejněné) znamenitého cestovatele afrického dra Emila Holuba, též dopisy dra A. Steckra, jakož i Bibliotéka světových cestopisů (Henry Stanley a j.) vydávaná redakcí Jakuba Malého.

2. Historie literatury.

Nauka tato, uvažujíc duševní plody národů a vysvětlujíc spojitosť jich s ostatními výjevy národního života, jest podstatnou částí dějepisu vůbec, jmenovitě kulturního. Jsouť však díla na poli literarním rázu nehlučného, jen z důmyslu lidského plynouce; pročež také dlouho jich nedbáno. Náleží tedy historie literatury k nejmladším odvětvím historie vůbec. Předkové naši aspoň jí neznali; teprva když česká národnosť na konci minulého století se křísila, tu přední vzdělavatelé řeči prohlédali také k literatuře a dějinám jejím.

První v té příčině spisy důležité vydal Faustin Procházka, a sice r. 1782 dílo latinské,*) v němž podal dějiny vzdělanosti domácí od nejstarších časů až do své doby, a pak r. 1784 něm. spis „Miscelaneen der böhm. und mähr. Literatur a t. d." Týmž časem

*) De sæcularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius.

také slavný Dobrovský literarní dějepis vzdělával, o čemž na svém místě již promluveno.

Než hlavní základy k celistvé naší historii literarní položil Josef Jungmann velezáslužným svým dílem Historií literatury české, k níž ovšem prací Faustina Procházky a Josefa Dobrovského bedlivě užil. Jakož svrchu již dolíčeno, spis ten neobsahuje pragmatické vypsání literatury české; taková práce byla by předpokládala kritické uvážení a ocenění aspoň hlavních literarních děl a předních spisovatelův, čehož za Jungmanna nadíti se nebylo, ježto on staré písemnictví naše teprva sbíral a novověkou naši literaturu vědeckou vlastně zakládati se jal. Ale co za tehdejších okolností možné bylo, Jungmann vykonal; vyloživ aspoň hlavní povahu každé doby literatury české, uvedl spolu v zevrubné bibliografii celý téměř materiál pro další práce ve známosť.

Dotčenou prací Jungmannovou ukázala se potřeba kritického rozboru literarních památek býti nezbytnou. I pomýšlelo se nejprve na uvažování památek nejstarších. V kterémžto příčině znamenitě prospěl kritický důmysl Pavla Šafaříka, jenž zároveň s Palackým podal v důkladném spise „Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache" (r. 1840) kritický rozbor Zelenohorského Rukopisu a jiných nejstarších památek literarních. Hned po vydání toho spisu jal se Šafařík i další rukopisné části staročeské literatury prozkoumávati, spojiv se k tomu konci s Jungmannem, Čelakovským a Hankou. Badatelé tito kritické úvahy své o staročeské literatuře ve schůzích učené společnosti čítali a v aktech jejích vydávali; v kterémžto úkolu později pokračovali K. J. Erben, Ign. Hanuš, Vocel a jiní učenci.

K důkladnému poznání staročeského písemnictví napomáhalo vydání prvního dílu Výboru ze staročeské literatury, jenž obsahuje české literarní památky až do konce 14. století.

Jakkoli dalším badáním shledáno, že texty ve Výboru nejsou naskrze přesné; byla tato práce přec na svůj čas znamenita, podávajíc čtenářstvu dosti věrný obraz staré literatury, tehdáž samým spisovatelům pouze některými jmény známé. Také při tom díle měl Šafařík*) vedle Jungmanna, Palackého a Hanky hlavní účastenství,

*) Obsáhlý duch Šafaříkův vynášel na jevo také písemné památky jiných Slovanův, jmenovitě jižních, mezi nimiž mnohá léta meškal. Tak vydal roku 1851 Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův, r. 1853 Památky hlaholského písemnictví a j.

připojiv k němu důkladný úvod „Počátkové staročeské mluvnice“, v němž grammatika staročeská na základech jazykozpytu novověkého vzdělána jest.

Podobný úkol, kriticky rozebírati staročeské památky písemné, vzal na se dále Václav Nebeský (nar. 1819 v Novém Dvoře blíže Mělníka, musejní sekretář na odp.), jenž po delší čas již básnickými plody, literarními přehledy a kritikami v časopisech známým se učinil. Obíraje se pilně historií literarní, podával od r. 1845 důkladné úvahy o rozličných památkách literatury staročeské zejména v Časop. Čes. Musea, jejž od r. 1850—1861 redigoval. Tak vyložil historické a literarní poměry Kralodvorského Rukopisu; avšak důležitější jsou rozpravy jeho o Alexandreidě, Tristramu, Mastičkáři, o některých legendách a jiných básnických památkách 13., 14. a 15. věku. V těchto pracích Nebeský objasnil nejen aesthetickou cenu jmenovaných plodů literarních, nýbrž vyšetřil i povahu doby, v níž povstaly, jakož i souvislosť jejich s podobnými výjevy v literaturách západních.

K důkladnějšímu poznání písemnictví staročeského přispěl též proslulý básník K. J. Erben, vydav Legendu o sv. Kateřině, v Štokholmě nalezenou, a Tomáše Štítného Knihy šestery o věcech křesťanských. Než činnosť jeho v historii literarní týkala se více doby druhé. Vydalť České spisy Husovy, Bartošovu kroniku pražskou a Cestopis Haranta z Polžic s důkladnými úvody; posléze sestavil druhý díl Výboru z literatury české, jenž obsahuje výňatky z památek literarních 15. a 16. století. Ukázky tyto jsou zcela případné, slohem a na mnoze i obsahem zajímavé; spolu v nich šetřeno i zvláštností jazykových, tak že se nám v dotčeném spise zároveň literarní povaha spisovatele i doby jeho dosti světle před oči staví.

Přední na ten čas znalec literatury české jest Josef Jireček (nar. 1825 ve Vysokém Mýtě, ministr m. službu). Mnohonásobná činnosť jeho týká se i sbírání a upravování materiálu literarního i vzdělávání jeho v pracích samostatných. Tak vydal Viléma hraběte Slavaty Děje království uherského a Paměti, Žalmy V. Benedikta a J. Komenského, s Ign. Hradilem J. Blahoslava Grammatiku českou, nejnověji Práva Koldínova, Kroniku Dalimilovu, Staročeské divadelní hry*) s případnými úvody a nyní vydává s bratrem Hermenegildem „Zřízení zemská království českého,

*) O těchto památkách viz na příslušných místech výše.

markrabství moravského a knížectví slezských". Kritické práce jeho týkají se všech dob písemnictví našeho. Tak osvědčil se býti důkladným obráncem nejstarší poesie naší. Když zajisté r. 1858 rozličné útoky na nejstarší naše památky básnické činěny byly, tu Josef Jireček, sepsav s bratrem svým Hermenegildem důkladné dílo „Die Echtheit der Königinhofer Handschrift", námitky proti pravosti Kralodvorského Rukopisu činěné důvodně vyvrátil.*) Dále vydal roku 1860 rovněž s bratrem svým Rozpravy z oboru filologie, historie a literatury, v nichž mnohé důležité články literarní složeny jsou, a v Časopise Českého Musea uveřejnil, jmenovitě od r. 1859 počínaje, jakož i ve Světozoru a j. četné rozpravy mluvnické, zvláště pak historicko-literarní, které se buď života jednotlivých spisovatelův nebo vnitřní ceny a historické důležitosti mnoha literarních památek dotýkají. Též podal ve třech dílech své Anthologie ze všech dob literatury české množství zpráv, zvláště životopisných, vylíčiv spolu i mnohé zajímavé stránky v písemnictví našem.

A r. 1874—76 Jireček vydal Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. století, která bohatý materiál literarní, jmenovitě v ohledu životopisném a knihopisném, obsahuje.

Konečně sepsal a nákladem král. české společnosti nauk r. 1878 vydal Dějiny církevního básnictví českého až do 18. století. Jest to práce znamenitá, v nížto vývoj duchovního básnictví na základě hojného materiálu literarního zřetelně se vykládá.

Platné služby učinil našemu dějepisu literarnímu též svrchu již jmenovaný velepilný učenec Ant. Rybička (podle rodiště svého také Skutečský nazván) důkladnými životopisy mnoha spisovatelův, jež v Památkách, Čas. Čes. Musea, Živě, Světozoru a Osvětě podal. Všecky práce jeho vyznačují se vzácnou zevrubností, slohem správným a zřetelným. Zasloužilý spisovatel tento, jsa veden pilností právě mravenčí a vřelou úctou k spisovatelům na slovo vzatým, zachoval nám v životopisech dotčených mnohé důležité podrobnosti a vzácné pomůcky k důkladnému poznání literatury naší i starších i novějších časův.

Jest viděti, že nadepsaní pěstovatelé historie literarní hojný materiál připravili k pragmatickému vypsání dějin literatury české. Skládali buď životopisy proslulých spisovatelův, připojujíce druhdy

*) Nejnovější jeho obranu našich starých památek viz v Časopise Českého Musea z r. 1878.

k nim i případnou karakteristiku literarní činnosti jejich, neb vydávali tiskem vzácné památky písemné s náležitými úvody aneb konečně líčili kritickým spůsobem některá odvětví literatury české.

Těmito třemi směry také ještě jiní spisovatelé vzdělávali pole literarní historie domácí.

V příčině životopisův budiž zde jmenován Vincenc Brandl (o Karlu Žerotínovi), Čupr (o Danielu Veleslavínovi), Josef Riss (o Sixtu z Ottrsdorfu a Lomnickém), Hanuš (o Dobrovském a Čelakovském), Tieftrunk (o Pavlu Skálovi) a Zoubek, jehož spis „Život J. Amosa Komenského" důkladností svou nad jiné vyniká.

V oboru biografickém proslul nejvíce Václav Zelený (1825 až 1875). Vydalť životopisy Václ. Stacha (v Osvětě 1874), Jar. Erbena, Palackého a Jana Kollára v almanachu Maji r. 1859—61; ale nejzdařilejší práce jeho v tom spůsobu jest „Život Josefa Jungmanna". Máme tu zevrubný a věrný obraz života a působení Jungmannova, tak že dílo to může právem slouti prací mistrovskou v každém ohledu, vyhovujíc všem požadavkům důkladné moderní biografie i nevšední pilností i bystrým úsudkem i uhlazeným a přesným slohem. Jestiť to nejlepší spis toho druhu v literatuře naší.

Jakožto bedliví vydavatelé památek literarních buďtež zde připomenuti mimo již jmenované: V. Hanka (Starobylá skládání), Jan V. Rozum (Bibliotéka staročeská), Brandl (Kniha Rožmberská, Spisy Žerotínovy, Kniha Drnovská), Vrťátko (Tómy ze Štítného o učení křesťanském), Hermenegild Jireček (Knihy Všehrdovy) a m. j.

Vysokou cenu pro literaturu naši mají také korrespodence předních spisovatelův, jež za posledních dob častěji se vydávají. Stůjtež zde na př.: Korrespondence Čelakovského s Kamarýtem, Chmelenským, Vinařickým a t. d., o sobě vydané; Vzájemné dopisy Čelakovského a Staňka (Čas. Č. M. 1871 a 1872); Dopisy Pavla Josefa Šafaříka Janu Kollárovi od Ant. Vrťátka (v Časop. Čes. M. 1873); Korrespondence J. L. Zieglera od Ant. Rybičky; „Z dob našeho probuzení", korrespondence některých spisovatelův a vlastenců našich vydaná Fr. Čenským a t. d.

Z těch, kdož kritickými pracemi dějepisu literarnímu prospěli, budiž tu zvláště připomenut Slovák Ludevít Štur (1815—56), jenž v monografii své „O národních písních a pověstech plemen slovanských" *) jasně vylíčil aesthetickou povahu národní poesie slovanské.

Podobný, ale zevrubnější spis, jenž co nejdříve Maticí Českou vyjde, sepsal Primus Sobotka s titulem „Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech a t. d. slovanských".

*) Vydána Maticí Českou r. 1854.

Tento obor platně nyní vzdělává Jan Kosina, c. k. zem. školní inspektor v Praze (nar. 1827 v Josefově). Vydalť s prof. Frant. Bartošem pro vyšší třídy škol středních výbornou Malou Slovesnosť, jež vedle hojných a vhodných příkladův i stručnou theorii o slovesnosti obsahuje; dále podal jmenovitě v Čas. Mat. Mor. a v čas. Komenském mnoho jadrných literarních kritik, uveřejniv nedávno část jich i v Hovorech Olympských, z nichž zvláště díl IV., o literarním kosmopolitismu jednající, nejnovějšího písemnictví se týká.

Sem patří též Aesthetický rozbor Ruk. Kral. od dr. Květa a kritické vydání Zelenohorského a Kralodvorského Rukopisu od prof. Jos. Kořínka, dále nejnovější práce o Libušině soudě svrchu již na str. 7. uvedené, spis prof. Ant. Vaška proti Zelen. a Kralodv. Ruk., jakož i hojné rozpravy a články, jež literarní historie a kritiky se týkajíce, v rozličných časopisech se nalézají, jako jsou: Časopis Českého Musea, Časopis Matice Moravské, Krok, Květy, Listy filolog. a pædagogické, Lumír, Osvěta, Právník, Světozor, Škola a Život a t. d. Práce takové sepsali: Bartoš František, Čelakovský Jaromír, Čenský, Doucha, Durdík Jos., Gebauer (též v Sborníku vědeckém 1873), Hanuš, Jedlička Bohdan, Jireček Herm., Kalousek, Malý, Mašek Ignác, Ninger, Patera Adolf (v Čas. Čes. Musea 1877 a 1878), Riss, Schulz, Spiess (jenž také vydal Výbor z literatury české od Husa do r. 1620), Šmaha Josef, Šmídek, Tieftrunk K., Truhlář, Wenzig, Vinařický, Vlček, Vocel, Vrťátko, Zákrejs a m. j.

Než byli i spisovatelé takoví, kteří po Jungmannovi se pokusili o vylíčení buď některých dob literatury neb i celé historie její. Sluší zde jmenovati přede vším Karla Sabinu a Al. Vojt. Šemberu, z nichž onen historii literatury české jen až do r. 1620, tento pak celé dějiny řeči a literatury vylíčil.

Sabinovo dílo „Dějepis literatury československé“ obsahuje tedy jen první a větší část druhé doby písemnictví našeho. Spisovatel snažil se v něm literarní výjevy každé doby ze zvláštní povahy národu českého a z kulturního stavu jeho vyložiti, i nelze upříti, že v tomto filosofickém rozjímání druhdy dobře si vedl. Mnohé výklady o duševním rozvoji našich předkův a o rozličných stránkách literatury jsou případné, zvláště kde spisovatel rozličné proměny literatury básnické rozebírá. Ale z druhé strany zase čtenář pohřešuje v dotčeném díle jasného rozvrhu chronologického, k náležitému orientování potřebného; dále spisovatel často, pouštěje se v plané rozumování, zabíhá v přílišné abstrakce a smělá tvrzení bez positivních dokladův, a posléze, což za největší chybu v takovém díle pokládáme, není sloh jeho dosti správný a pro hojné příliš všeobecné vývody zhusta nejasný a rozvláčný.

Naproti rozumující povaze v literarní historii Sabinově přidržoval se Alois V. Šembera naprosto positivní methody Jungmannovy, v dílo své pojav, rovněž jako tento, také dějiny jazyka.*) V poslední příčině jsou zvláště zajímavé ty části, jež týkají se germanisace v zemích českých. Co se pak literatury samé dotýče, tu Šembera tak jako Jungmann nepodal v díle svém žádný souvislý obraz písemnictví našeho, ale prodlouživ literarní zprávy až na časy nejnovější a roztřídiv obsáhlý materiál po době Jungmannově podle hlavních oborů, velice ulehčil badatelům novějším přehled rozličných odvětví literarních, k pragmatickému vypisování nezbytný. Spis Šemberův i tím se poroučí, že obsahuje stručné životopisy velkého množství spisovatelů s literarními notickami, jakož i příklady jazyka a pravopisu od nejstarších až do našich časů. Že pak dílo i správným slohem se honosí, tomu svědčí bedlivosť a zkušenosť spisovatelova, v té příčině na slovo vzatá.

Stručný obraz literarních dějin, jejž podal V. Zelený v Slov. Naučném, zcela vyhovuje úkolu svému a jest obsahem i slohem správný. Knihu příruční o témž předmětu složil prof. K. Ninger, jižto prodloužil Petr Koudela, přihlížeje hlavně k bibliografii novověké. R. 1876 K. Tieftrunk vydal Historii literatury české, jejíž druhé vydání přítomný spis tvoří, a posléze sepsal Fr. Bayer, red. čas. Komenského, „Stručné dějiny literatury české", vydané r. 1879, v nichž zvláště nejnovější písemnictví se probírá a drahně zpráv životopisných obsaženo jest. — O cizích literaturách jedná spis právě vycházející „Illustrované dějiny literatury všeobecné", jejž složil Václav Petrů, gymn. ředitel v Pelhřimově.

3. Jazykověda.

Vedle historie začala se za nové doby rovněž záhy vzdělávati jazykověda. Odvětví toto zahájil důstojným spůsobem slavný jazykozpytec Josef Dobrovský, jehož zásluhy o jazykozpyt český a mluvnictví slovanské již na svém místě vyloženy byly.

Jakou měrou Josef Jungmann mluvozpytu českému prospěl svým neocenitelným Slovníkem a jinými pracemi literarními, o tom také již svrchu pověděno jest.

Než jazykozpyt český nepřestal na míře Dobrovským položené. Nalezenoť zatím mnoho nových památek řeči české, jichž Dobrovský neznal a tedy také užiti nemohl; nad to mluvověda vůbec srovnávacím směrem i co do methody znamenitě postoupila. A na

*) Dějiny řeči a literatury české. Ve Vídni 1869. — Vydání čtvrté (Věk starý) vyšlo r. 1878.

tento nový vědecký stupeň povznesl jazykozpyt český Pavel Josef Šafařík.

Nejdůležitější v tom oboru jsou Počátkové staročeské mluvnice, svrchu již dotčení; Šafařík ten spis složil jakožto úvod k prvnímu dílu Výboru ze staročeské literatury a zosnoval mluvnici staročeskou na základě jazykovědy novověké. Avšak veliký badatel náš nepřestav na mluvnictví českém, uvedl srovnávací methodu v jazykozpyt slovanský vůbec. Prozkoumav důkladně stav mluvovědy za doby své a vniknuv hloub než kterýkoli předchůdce jeho v nářečí západních a východních Slovanů, zamýšlel sepsati slovanský etymologikon, to jest slovník kořenův jazyka slovanského; ale bohužel nepopřáno mu pro práce jiné vykonati obrovskou úlohu tuto. Přes to však zůstavil jasné důkazy toho, jak důmyslně v dotčeném směru pracoval, v důkladných pojednáních, která se nalézají zejména v Čas. Čes. Mus. po r. 1845, jež i učenci německými za veliké pokroky v jazykovědě vyhlášeny byly.

Vedle prací takových Šafařík řídil k vyzvání vládnímu skládání právnického názvosloví v jazyku českém a jiných slovanských řečech; také měl hlavní účastenství v sepisování německo-českého slovníku vědeckého názvosloví. Nejsou tedy zásluhy Šafaříkovy v jazykovědě menší než v dějepisectví, tak že mezi největší učence a badatele doby své počítán býti může. A slavný tento muž honosil se řídkou skromností, jež po celý život jeho činila hlavní ráz šlechetné povahy jeho.*)

Na památku tak proslulého učence zdobí cís. universitní knihovnu v Praze, kde Šafařík co bibliotékář dlouhá léta blahodárně působil, krásné poprsí jeho z karrarského mramoru, které J. Vel. císař František Josef zhotoviti a tam postaviti dal.

Kromě Šafaříka vzdělával srovnávací mluvnictví slovanské též Čelakovský, o čemž svrchu již dotčeno, a poněkud i Hanka; Puchmajer sepsal po německu mluvnici ruskou, Špachta po česku polskou. Mluvnictví české dílem zvláštními spisy, dílem rozpravami v časopisech vzdělávali: Fr. Pelcl, J. Fr. Tomsa, J. Nejedlý, J. Ziegler (nar. 1782 v Hradci Král., děkan v Chrudimi, zemř. 1846), Jan Slav. Tomíček (nar. 1806 v Branné v Jičínsku, spisovatel v Praze, umřel 1866), Josef Franta Šumavský (nar. 1796 v Polence u Klatov, spisovatel v Praze, umř. 1857), dr. Frant. Bol. Květ (nar. 1825 v Táboře, prof. řeči a literatury české na universitě varšavské, zemřel 1864), Jakub Malý (nar. 1811 v Praze, spisovatel tam), dr. Frant. Čupr (nar.

*) Viz o životě a působení Pavla Šafaříka Slovník Naučný a obšírný životopis jeho Jos. Jirečkem sepsaný.

1821 v Chrasti), Ig. Hanuš (probíral mluvnictví se stanoviště filosofického), Emanuel Týn (nar. 1825 v Náchodě, gym. prof. v Praze, umřel 1870), jenž vydal zevrubné pojednání o časoslově českém, a j. Konečně jazykozpytu českému prospěl Alois V. Šembera, vydav Mistra Jana Husi Ortografii českou a Základy dialektologie československé.

Slovníky vydali mimo Dobrovského a Jungmanna: Jan Frant. Tomsa (nar. 1750 v Mokré u Turnova, úředník v Praze, umřel 1814), Ignác Karel Tham (1763—1816), Jiří Palkovič (1769—1850), prof. řeči a literatury české na lyceu v Prešpurce, gym. prof. Josef Chmela (1792—1847), Franta Šumavský (vydal nejobšírnější německočeský slovník), Arnošt Vysoký (1823—1872), jenž sepsal Materiál k slovníku technologickému. Konečně buď zde uveden vlastenecký kněz Matěj Sychra (1776—1830), jenž první Fraseologii českou složil.

V jazykovědě slovanské po Šafaříkovi proslul Martin Hattala (nar. r. 1821 v Trstěné na Slovensku), professor filologie slovanské na univ. pražské. Také on vzdělal se v novější jazykovědě a vnikl hluboko v ústrojí jazyků slovanských; literarní svou činnosť pak hlavně jevil ve zvukosloví, v němž jazykozpyt slovanský značně obohatil. Nejdůležitější v té příčině spisy jeho jsou: Zvukosloví jazyka staročeského i novočeského a slovenského, jímž patrně objasnil nauku o hláskách v jazyku českém, pak latinský spis „De contiguarum consonantium mutatione in linguis slavicis“, v němž proměny souhláskových skupenin v jazycích slovanských vykládá.*)

Ve zvukosloví tedy proklestil Hattala pravou cestu Šafaříkem naznačenou, po nížto kráčeje dovedl právě ze strany zvukosloví také hájiti pravosti našich básnických pamáetk, Zelenohorského a Kralodvorského Rukopisu.**)

Také v ostatních dílech mluvnictví Hattala šetřil novověké methody srovnávací. V oboru syntaktickém vydal Skladbu jazyka českého a složil mnohé články kritické.***) Nejnověji sepsal Brus jazyka českého.

O skladbě české až posud nejpilněji pracoval Václav Zikmund, kněz círk. a prof. starom. gymn. v Praze (nar. 1816 v Šťáhlavech, umřel 1873). Mimo grammatiku českou pro gymnasia a mnoho pojednání mluvnických sepsal obšírnou Skladbu jazyka českého. Jakkoli spis tento postrádá jistou měrou jasné a důsledné soustavy vědecké, nicméně jeví velikou bedlivosť u sbírání syntaktických dokladův i jest na ten čas nejobšírnější skladbou řeči české.

---

*) Viz o tom spise Časopis Českého Musea 1867.
**) Viz Časopis Českého Musea 1854, 1858—1860.
***) Časopis Českého Musea 1857.

Veliké naděje vzbudil v jazykozpytu srovnávacím Eduard Novotný (nar. 1833 v Lotouši na Smečensku, prof. akad. gym. v Praze, umř. 1876). Sepsalť mnohé důkladné články mluvozpytné v časop. Kroku, jejž r. 1864—5 s Dastichem a Zoubkem redigoval, v Naučném Slov., v Listech filolog. a v Osvětě, také upravil nové vydání Staročeské mluvnice Květovy; vedle toho pěstoval s prospěchem filologii klassickou, přeloživ řeči Demosthenovy. Ale pohříchu záhy vědě odňat.

Ze živoucích jazykozpytcův, kteří jazykozpyt slovanský neb výhradně český vzdělávají, buďtež zde zvláště jmenováni:

Dr. Jan Gebauer, nar. 1838 v Oubislavicích, professor řeči a lit. české na univ. pražské. Sepsal kromě mnohých důkladných rozprav v Čas. Čes. M., v Slov. Nauč. a v Listech filolog., jež s prof. Kvíčalou rediguje, též ve Sborníku vědeckém Příspěvek k historii českých samohlásek a Příspěvky k historii českého pravopisu a výslovnosti staročeské; dále vydal Uvedení do mluvnice české a Hláskosloví jazyka českého. V onom spise vykládá důležité základní mluvnické pojmy a jazykové proměny i podává roztřídění jazyků vůbec a slovanských zvláště a t. d.; v Hláskosloví pak podává všecky výsledky badání zvukoslovného, jež od 20 let, z veliké části přičiněním jeho u nás spůsobeny byly.

Dr. Leopold Geitler, nar. 1847 v Praze, professor slavistiky na universitě záhřebské. Nejprve proslul důležitým spisem Fonologií starobulharskou r. 1873, v němž dovozuje, že ruština jest starším útvarem slovanštiny než stará slovanština. Mimo rozličné články jazykozpytné v Časop. Čes. Musea a v Listech filologických vydal svůj cestopis po Litvě v Osvětě r. 1874, důkladný spis „Lithauische Studien“, obšírnou rozpravu „O slovanských kmenech na *u*“ (r. 1877) a nejnověji spis historickoliterarní „Poetické tradice Thrakův a Bulharův.“

Frant. Bartoš, nar. 1833 v Mlatcové na Moravě, c. k. prof. slovan. gym. v Brně. Práce jeho týkají se předkem skladby české; sepsalť v té příčině mnoho důkladných článků v Čas. Mat. České, Komenském a j., nad to vydal příhodnou čítanku pro gymnasia a s Janem Kosinou Malou Slovesnosť. Hlavní pak práce jeho jest krátká sice, ale důkladná Skladba jazyka českého, nedávno vydaná. Pilně zkoumaje též řeč obecného lidu na prospěch jazyka spisovného, všímá si i života téhož lidu, jmenovitě moravského, i podal zajímavé články národopisné v Čas. Mat. Mor.

Jan Kosina, o jehož činnosti již výše zmíněno, podal mluvnické práce v časopise Komenském; a v jeho Hovorech Olympských v té příčině zvláště pozoruhodny jsou první tři díly, jež o purismu v jazyku českém, o právech mateřštiny a o dialektech v mluvě spisovní jednají.

Dále pracovali v mluvozpytu: dr. Bohdan Jedlička, nar. 1838 v Petrovicích u Rakovníka, prof. obec. real. gymn. v Praze, jenž sepsal některé rozpravy v Čas. Čes. Mus. a v Kroku; Antonín Matzenauer, nar. 1823 v Dolních Moštěnicích u Přerova, prof. v Brně, vydal Maticí Moravskou záslužný spis „Cizí slova ve slovanských řečech; Václav Kotsmích, nar. 1835 v Římově, ředitel c. k. slov. gym. v Olomouci, přispěl tak jako Matzenauer do Čas. Mat. Mor. a j. i podal v Sborníku vědeckém r. 1868 důkladné pojednání o podřečí doudlebském; Ignác Mašek, gym. prof. v Jindřichově Hradci, podal důkladné práce v Čas. Matice České a Listech filolog. O hlaholštině a polabštině psal v Časop. Českého Musea (1870, 1875, 1878) Josef Kolář.

Kromě dotčených spisovatelův buď české mluvice složili neb články mluvnické po různu vydali: Karel Kunz, prof. na vyšší realce v Plzni, Matiáš Blažek, prof. na paedag. v Brně, Vincenc Prasek, gym. prof. v Olomouci, Josef Beran, kněz a učitel na ústavě hluchoněmých v Praze, Frant. Prusík, gymn. ředitel v Roudnici, dr. Matěj Kovář, Jan Lad. Mašek, Karel Vorovka, jenž nyní také vydává bedlivě sestavené Čítací knihy pro ústavy učitelské, prof. Hylmar o slohu Chelčického, a m. j. O stylistice psali: Václav Petrů, Matiáš Blažek, Vojtěch Lešetický, řed. paed. v Hradci Králové, a j.

Zvláštní péče na ten čas jeví se též o zachování správné řeči spisovné; i vydány k tomu konci tak řečené Brusy. Takové práce vydali: prof. Prasek, professor Javůrek, Mikeš; obšírný Brus jazyka českého vydán Maticí Českou, jejž složili: zemský školní inspektor Svoboda, prof. Gebauer, prof. Hylmar, prof. Patočka, ředitel Otakar Slavík a prof. Tieftrunk. Posléze vydal Brus jazyka českého Martin Hattala.

K učení se jazykům jinoslovanským delší čas sloužily jediné dvě mluvnice, totiž ruská od Puchmajra a polská od Špachty; nyní však rozmnožil se počet praktických mluvnic pro jazyky slovanské. Tak Josef Kolář vydal mluvnici ruského jazyka a k tomu za čítanku bájky od Krylova; pro týž jazyk sepsali mluvnice: Josef Rank, adjunkt archivu městského v Praze, pilný pěstovatel ruštiny, František Otakar Mikeš, Emanuel Vávra a j.; František Vymazal, spisovatel v Brně, vydal Ruský slabikář. Václav Křížek připojil stručnou mluvnici srbskochorvátskou a slovinskou k své Anthologii jihoslovanské a Jan Wagner vydal nejnověji Mluvnici bulharskou.

Podobným spůsobem činí zase jiní spisovatelé jazyky jinoslovanské přístupnými obecenstvu českému, jmenovitě jazyk německý, francouzský a anglický, skládajíce mluvnice, čítanky a podobné praktické knihy. Tak v příčině němčiny pracovali: A. A. Madiera, okr. školní insp. v Písku; Josef

Auštěcký, učitel na vyšší dívčí škole v Praze (nar. 1827, zemř. 1871); Frant. Tesař, Ferd. Schulz a j.; v příčině franštiny: Eman. Kregcz, Jan Jar. Šrámek, prof. Roth, Jan Vočadlo, dr. Vilém Gabler, Leon Grellepois; pro jazyk anglický: Jakub Malý, Vilém Straka a J. V. Sládek.

Jako literatura mluvnic za poslední doby se rozhojnila, tak i počet slovníků značně se rozmnožil. Přední v tom oboru dílo, jež právě na světlo vychází jest Český fraseologický slovník Frant. Kotta (nar. 1825 ve Lnářích, prof. akad. gymn. v Praze). Bude to po Jungmannově slovníku práce nejobšírnější svého spůsobu, obsahující materiál jazyka českého od nejstarších dob až po nejnovější stav jeho.

Ze slovníkův jiných uvádíme tu některé, jež potřebám praktickým slouží, jaký jest: Rankův slovař ruskočeský, Karla Jonáše slovník anglickočeský a důkladnější podobný slovník od V. E. Mourka, gymn. prof. v Budějovicích. Sem patří též českofrancouzský a francouzskočeský slovník od Kašpara Fastra a j.

Zvláštní praktickou důležitosť mají slovníky takové, jež slouží určitým řemeslům a povoláním. Toho spůsobu jsou mnohé spisy zasloužilého spisovatele Frant. Špatného (nar. 1814 na Boru v Prachensku, pens. tajemník hosp. spol. v Praze); vydalť německočeské slovníky pro rozličné úředníky, pro myslivce, hospodáře, cukrovarníky, techniky a j. Mimo to složil zajímavé spisy o myslivectví, hedvábnictví, rybnikářství, štěpařství a holubářství. — O slovnících konversačních čili naučných zmínka se stane níže.

Vedle jazykozpytu a mluvnictví jazyků živých se týkajícího začala se u nás také pěstovati filologie klassická.

Již Jan Nejedlý přeložil první zpěv Homérovy Illiady (r. 1801), Vác. Svoboda Navarovský několik elegií Tibullových a Propercových i některé ódy Horácovy; dále Norbert Vaněk (nar. 1781 v Hrochově Týnci, skriptor universitní bibliotéky v Praze, umřel 1835) převedl na jazyk český spisy Sallustia Krispa, Ignác Hájek, gym. prof. v Litoměřicích, některé spisy Lucianovy, Frant. Šír (1796—1867), gym. ředitel v Jičíně, mimo jiné též Zápisky Marka Aurelia, Šimon Macháček řeči Ciceronovy proti Katilinovi a Horácův list o básnictví, Josef Chmela Aurelia Victora Dějiny římské a Lucia Flora Obraz dějů římských, Václav Svoboda (nar. 1813 v Minicích, pens. zemský školní inspektor) Demosthenovu první řeč Olynthickou (v Čas. Č. M. 1851), Jan Vlček (nar. 1805 v Jičíně, kněz na odpočinku v Praze) mimo jiné Homérovu Illiadu, Sušil kusy z Ovida, Čelakovský Marciala, Ant. Jar. Vrťátko (nar. 1815 v N. Benátkách, bibliot. musejní v Praze) Aristotelovy Kategorie, a j.

Zvláště obratný napodobitel klassických rozměrů Karel Vinařický obohatil naši literaturu výbornými překlady spisů Vergilových, a dr. František Šohaj (nar. 1816 v Pacově, prof. akad. gym. v Praze, umř. 1878) ukázal se býti výtečným překladatelem Sofokla (přel. Antigonu a Edipa).

Větší však literarní činnosť ve filologii klassické pozorovati jest od r. 1860. Skládány odtud jednak důkladné rozpravy a dobré školní knihy neb i větší spisy vědecké, jednak vydávány překlady četných auktorů řeckých a latinských. V čele filologů našich na ten čas stojí Jan Kvíčala (nar. 1836 v Mnichově Hradišti, prof. klassické filologie na univer. pražské). Přeložil Herodota a spisy Sallustovy a podal několik důkladných prací do Kroku, Naučného Slovníku a Listů filolog., jež s Gebaurem rediguje. K předním filologům našim náleželi Eduard Novotný a Jindřich Niederle. Onen pěstoval vedle mluvozpytu srovnávacího také filologii klassickou, přeloživ řeči Demosthenovy. Jindřich Niederle (nar. 1840 v Staré Pace, prof. akad. gym. v Praze, umř. 1875) přeložil výtečným spůsobem část Homéra a ze Sofoklea Elektru a Ajanta, i sepsal důkladnou grammatiku řeckého jazyka a některé rozpravy v Listech filologických, v Osvětě a j. Bohužel i on příliš záhy literatuře naší odňat.

Rozličná pojednání filologická nalézají se v hlavním orgánu českých filologův v Listech filologických, v nichž kromě dotčených spisovatelů práce své podali: Frant. Velišský, Frant. Lepař, Frant. Maixner (prof. na univer. v Záhřebě), dr. Josef Král (gymn. prof. v Praze), dr. Eduard Kastner (gymn. prof. v Praze), dr. Josef Novák (gymn. prof. v Jindř. Hradci), Karel Neudörfel (prof. v Chrudimi), Josef Riss (prof. v Jičíně), dr. Petr Durdík (prof. na obec. real. gymn. v Praze), Fr. Ot. Novotný, a j.

K těm, kteří větší díla vědecká vydali, přičísti dlužno Frant. Lepaře (nar. 1831 v Lipňanech u Přerova, gym. ředitel v Jičíně) a Frant. Velišského, prof. akadem. gym. v Praze. Onen vydal obšírný Slovník řecko-česko-německý, tento pak důkladný spis „Život Řekův a Římanův".

Grammatiky neb slovníky jazyků klassických vydali: zemský škol. inspektor Václav Svoboda, zemský školní insp. Jan Kosina, Václav Vojáček, prof. na akad. gym. v Praze, Frant. Otakar Novotný, gym. řed., Jan Klumpar, gym. ředitel v Hradci Králové, Josef Kořínek, gym. prof. v Jindř. Hradci, a j. Tůma Cimrhanzl vydal Mythologii Řekův a Římanův. Překlady klassikův vydávají se v Bibliotéce klassikův řeckých a latinských i o sobě. Takové práce vydali: Kvíčala, Eduard Novotný, Kott, Pechánek, prof. v Jičíně, Kosina, prof. Saska (1832—1870), Desolda (kněz řádu premon., prof. v Plzni), Vaníček, gymn. ředitel v Jindřichově Hradci, Vyhnis, gymn. ředitel v Příbrami, Mejsnar, gym. prof. v Táboře (přel. Homéra), dr. Petr Durdík, Nebeský, a j. Nebeský patří k nejobratnějším překladatelům děl Aristofanových a Plautových. Cvičebné knihy latinské sestavili professoři: Josef Riss, Alois Kobliska, Fr. Patočka, gymn. řed. O. Franta, a j.

4. Právnictví.

Právnická literatura ze skrovných začátků v první polovici našeho věku povstávala. Nejprv se připomíná právník český Ant. Pavlovský (nar. 1760 v Neveklově, doktor práv v Praze, umř. 1818), jenž r. 1801 vydal Výklady přirozeného práva. Po něm jen zřídka se objevil v časopisech nějaký vědecký článek od některého vlasteneckého právníka.

Přední takový pěstovatel právnictví byl dr. Antonín Štrobach (nar. 1814 v Praze, umř. 1856), právník na slovo vzatý, jenž tak, jako před tím Chmelenský, některé články právnické v Čas. Čes. Musea r. 1837 a 1844 podal.

Když pak po r. 1848 řeč česká jistou měrou vyhlášena byla za jednací v úřadech a soudech, vydávány odtud za potřebami praktickými rozličné spisy právnické. Tak vycházely tiskem překlady důležitých zákonů a řádů, které, byvše s náležitou bedlivostí a věcnou znalostí konány, nemálo posloužily ku vzdělání terminologie i vůbec řeči právnické. Jeden z nejlepších takových překladů byl „Řád obecní, soudní a konkursní“, při němž vedle Jos. Friče a jiných také jmenovaný Štrobach účasten byl. Tento vydal také „Vzory nejobyčejnějších výnosů soudních druhé instance“. Vedle Štrobacha vynikl co výtečný překladatel Řádu civilního a trestního důkladný znatel právnického jazyka českého Karel Jar. Erben, jenž mimo Šafaříka byl hlavním pořadatelem také juridicko-politické terminologie české.

Rozličným praktickým potřebám vyhověli pracemi svými: dr. Frant. Brauner (nar. 1810 v Litomyšli, advokát v Praze), Rybička, rada Vintíř, Em. Fayl (1797—1872), sepsav důležitý spis Právního sekretáře (1838), Pelikán, Vočadlo a j., skládajíce pomocné spisy k úřadování soudnímu.

S větší vědeckou systematičností jali se pěstovati české právnictví: dr. Josef Frič, dr. Vendelín Grünwald a dr. Jan Slavíček (1818—1867), zvláště přednáškami svými na universitě pražské; dále J. E. Vocel, sepsav dílo o staročeském právě dědickém (1861) v aktech král. učené společnosti české. — Drahocenný materiál k historii práva v Čechách obsahují „Pravidla, přísloví a povědění, vztahující se k správě veřejné a obecní i k právu občanskému a trestnímu“, které sebral zasloužilý náš zpytatel Rybička.

Za nejnovější doby vzdělávají právnickou literaturu nejpilněji a nejdůkladněji dr. Hermenegild Jireček (nar. 1827 ve Vysokém Mýtě, sekcijní rada ve Vídni) a Ant. Randa (nar. 1834 v Bystřici nad Úhlavou, prof. na univer. v Praze). První z nich obírá se zejména studiemi práva slovanského vůbec a staročeského

zvláště, osvědčiv se býti nejlepším až posud znalcem a pracovníkem v oboru tom. Prameny práva českého jím vydané, důkladný spis jeho „Slovanské právo v Čechách a na Moravě", pak mnohé rozpravy v Právníku, v Časopise Českého Musea a jinde jasným jsou toho důkazem.

Z právnických spisův Herm. Jirečka buďtež zde připomenuty: 1. Slovanské právo v Čechách a na Moravě od nejstarších dob až do století XIV., jehož poslední část základy zemského zřízení rozebírá. 2. Latinský spis „Codex juris bohemici", obsahující ve třech dílech nejstarší paměti práva českého. 3. „Justiniana ciesaře ustanovenie a naučenie neb Prvniech počátkuov práv městských knihy čtvery." 4. R. 1874 pak obstaral výtečné vydání M. Viktorina ze Všehrd, opatřiv vzácné toto dílo velmi důkladnou předmluvou a mnohými přídavky. A nyní vydává rozsáhlou sbírku zákonův slovanských, do níž pojaty budou všecky důležité zákony národů slovanských. Že pak se spolu s bratrem svým Josefem Jirečkem účastní u vydávání Zřízení zemských, bylo již výše řečeno. — Hermenegild Jireček pěstoval též novellistiku a dramatickou literaturu.

Antonín Randa, podav u veřejnosť mnohé menší rozpravy právnické, zvelebil naši literaturu právnickou několika znamenitými spisy, z nichž uvádíme zejména „Právo vlastnické", jež ponejprv r. 1871 a podruhé 1874 tiskem vyšlo a činí část většího díla „Systemu rakouského obecného práva soukromého".*)

Vůbec Randa vzdělává právnictví novověké s rovnou důkladností a péčí jako H. Jireček právo staročeské. Randa také položil spolu s dr. Prachenským, dr. Škardou a jinými základ k Jednotě právnické, jež obrala si za úkol, pěstovati vědy právní a státní v jazyku českém.

Jednota dotčená záhy se stala středištěm vlasteneckých právníků českých, vzdělávajíc právo moderní v rozličných jeho směrech a vydávajíc vzácné prameny právnické, zvláště staročeské, jakožto čisté zdroje právnického jazyka a druhdy i pravé klíče k vyložení mnohých právních poměrů novověkých v naší vlasti.**) Organem Jednoty právnické jest časopis Právník roku 1861 založený, jenž také mnohá důkladná pojednání Randova obsahuje a bohatým

*) Dříve již Randa vydal Přehled vzniku a vývinu desk čili knih veřejných hlavně v Čechách a na Moravě a nyní vydává důkladný spis „Soukromé právo obchodní".

**) Tak vydány: r. 1867 péčí Herm. Jirečka výše dotčené Justiniana císaře ustanovení, r. 1870 Jičínského Právo vodní, r. 1872 Kniha Rožmberská skrze Brandla a Právní pravidla, přísloví a p. od A. Rybičky, nejnověji důkladné dílo Laurinovo „O bezženství duchovních".

pokladem právnické učenosti se stal; nalézají se tam články ze všech oborů vědy právnické.

Do časopisu Právníka složili práce: výtečný právník Matěj Havelka, nar. 1809 v Žitenině blíže Jičína, rada vrchního soudu zem. v Praze; dr. Randa; Karel Jaromír Erben; Frant. Fáček, notář v Jindř. Hradci; dr. J. Svoboda, præsid. kraj. soudu v Chebu; dr. Rudolf kn. Thurn Taxis; dr. Karel Jičínský; dr. Ant. Pavlíček; dr. T. Černý; dr. Jaromír Haněl; prof. dr. Fr. Laurin; prof. dr. Al. Zucker; dr. Ant. Mezník; prof. dr. Eb. Jonák; dr. Karel Mattuš; dr. Hugo Toman;*) dr. Kučera; prof. dr. Ott (vydal také některé výborné monografie řádu soudního se týkající); prof. dr. Talíř; dr. Max Wellner; dr. Jar. Čelakovský (pracuje jmenovitě o dějinách českého práva); dr. Frant. Preissler; dr. E. Herrmann; dr. Škarda; záhy zemřelý dr. Karel Bürgel; nynější redaktoři Právníka, dr. Jiří Pražák a dr. Jos. Stupecký, a m. j.

Z větších spisů právnických, které vědeckou důkladností vynikají, ještě připomínáme: Vodní právo od dr. Karla Jičínského (nar. 1831 na Karlšteině); „Žaloby z obohacení“ od dr. Ant. Pavlíčka, advok. v Karlíně; „O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě“ od dr. Jarom. Haněla, prof. na univ. v Záhřebě, a spis „O bezženství a manželství duchovních“ od Frant. Laurina, prof. na univ. vídeňské, výtečného znalce práva kanonického.

Nad to vydávají se četní spisové, sloužící praktickým potřebám samosprávných úřadů. V oboru tom pracují: dr. Pravoslav Trojan, dr. Reichert, Karel Čížek (redaktor časopisu „Samosprávný Obzor“), Rudolf Wunsch a j. — Zvláštního povšimnutí zasluhuje v dotčeném oboru dílo, jež František Schwarz, okresní sekretář plzeňský, nedávno vydal, totiž: Výklad zákona obecního pro království české a jiných zákonů samosprávy se týkajících.

Také důležitý obor národního hospodářství začal se vzdělávati zejména samostatnými pracemi dr. Fr. Lad. Riegra, jenž dosud první místo v oboru tom drží; přeložil též Drozovo politické hospodářství.**) Po něm následovali prof. dr. Eb. Jonák, dr. Max. Wellner, dr. Chleborad.

Zároveň vydávány od vlády správné překlady zákonů říšských, čehož hlavní zásluha přísluší Aloisu Vojtěchu Šemberovi, výbornému znalci jazyka našeho právnického. Také zákonníky zemské vycházejí v překladu českém více méně správném v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

Sem patří v jisté míře též publicistika, pokud se týká státního práva; vzdělává se za naší doby pilně jednak malými spisy (brošurkami) jednak novinami či žurnalistikou.

---

*) Oba posléze dotčení (Mattuš a Toman) psali též o českém státním právu.

** O jeho spisech státoprávních viz životopisy jeho.

Než přes všecky tyto snahy hodné vděčného uznání vymáhá literatura právnická u nás mnohého ještě úsilí, aby ve všech svých odvětvích povznesla se na míru vědy nynější.

5. Theologie.

Jakkoli dosti pilně, přec méně důkladně než vědy výše jmenované vzdělávaly se za doby této nauky theologické. Kterýžto zjev tím vyložiti třeba, že vlastenecké kněžstvo naše, ujavši se horlivěji než kterýkoli jiný stav vzdělávání písemnictví národního vůbec, aspoň v první polovici našeho věku pěstovalo téměř všecky obory literatury české. Prospívajíc takto platně celku, nemohlo stačiti též odvětví výhradně bohosloveckému, zvláště když jazyk český i z ústavů theologických vyloučen byl.

Nejlépe, jak se zdá, přihlíženo k literatuře biblické. Tak opatřili nová vydání písem svatých nejprve Turnovan Fortunat Durich (1735—1802), kněz řádu pavlánského, a Faustin Procházka, kteří k prvním buditelům národnosti české náleželi; totéž učinili Frant. Novotný z Luže (1768—1826), vydav r. 1810 Bibliotéku českých biblí; pak r. 1851 Jan Krbec (1791—1857), jenž vydal též Historii církevní Eusebia Pamfilia, a r. 1864 Frant. Bezděka a Innocenc Frencl.

Nejdůkladnější v té příčině práci podnikl dr. Frant. Sušil (nar. 1804 v Rousinově na Moravě, theolog. prof. v Brně), přední theologický učenec českomoravský, přeloživ Nový Zákon znova dle nejstarších rukopisů řeckých a hebrejských a opatřiv jej podrobným výkladem; kteréžto dílo jest pravou ozdobou české literatury theologické. Též pilně překládáni jsou svatí otcové, zejména Frant. Čelakovským (sv. Augustina „O městě božím"), Frant. Sušilem, dr. Janem Stárkem a jinými; Ant. Řehák (nar. 1809 v Mnichově Hradišti, vicerektor semin. v Litoměřicích, zemř. 1851) pak sestavil obšírnou encyklopaedii patristickou čili výbor ze spisův svatých otcův, a pilný spisovatel theologický dr. Innocenc Ant. Frencl (nar. 1818, rektor u sv. Jiří v Praze, umř. 1862) sepsal mimo jiné Biblickou encyklopaedii.

Ze živoucích spisovatelů theologických vědeckými pracemi zvláště prosluli: dr. Jan Bílý, dr. Klement Borový a dr. Fr. Laurin. O tomto již výše řeč byla jakožto důkladném vzdělavateli církevního práva; první dva pak vyznamenali se v dějepise církevním. Dr. Jan Bílý (narozen 1819), farář v Předklášteří

u Tišnova, vydal mimo jiné menší spisy též obšírný Dějepis kat. církve. O historických pracích dra Klementa Borového, redaktora Časopisu kat. duchovenstva, již výše pověděno.

O dějepise církevním dále pracovali: Václav Štulc, Ant. Vojtěch Hnojek (nar. 1799 v Brandýse nad Labem, theol. prof. v Litoměřicích; potom děkan v Libochovicích, zemřel 1866), Frant. Hošek, theol. prof. v Brně, Matěj Procházka, gymn. prof. v Brně (vydal mimo jiné spis o J. Sarkandrovi s obšírným úvodem), Karel Lanyi (1812—1856), Karel Šmídek, Hugo Karlík (kněz řádu premon.), Jan Zátka, Pantal. Neumann, Jan Fr. Desolda, Jan Kr. Votka (jenž sepsal kromě mnoha hist. článků v Blahověstu též monogr. o Karlu IV., otci vlasti) a m. j. O klášteřích českých podal Ant. Rybička a Solař články v Památkách.

Věro- a mravouku vzdělávali: Jan Val. Jirsík (nar. 1798 v Kácově), biskup budějovický, Josef Fabian, farář v Třebověticích, Antonín Hejbal, Josef Ctibor, Frant. Sláma (nar. 1792 v Bojenicích, děkan v Bechyni, zemř. 1844), jenž i dějepisné paměti sbíral a vůbec k horlivým buditelům národnosti české náleží, Vinc. Zahradník, Frant. Boh. Hakl, farář v Hořicích, Josef Barták a j.

Pastoralní theologii vzdělávali: Jiljí Chládek (1743—1806), theol. prof. na univ. praž., Hnojek, Frencl, Ctibor, Jos. Šrůtek (nar. 1822 v Náchodě, kanovník v Hradci Králové), Ant. Skočdopole, theol. prof. v Budějovicích, a j.; katechetiku vedle jiných zvláště Jan Karel Škoda (nar. 1810 v Příbrami, katecheta hlavní školy v Praze, umřel 1877); homiletiku: dr. Aleš Pařízek (1748—1822), ředitel hlavní školy v Praze, dr. Domin. Špachta (1803—1859), děkan v Karlíně, vyšehradský kanovník Josef Ditrich (1763—1823), Zahradník, Hnojek a j. Nejdůkladnější postillu vydal Innocenc Frencl.

V literatuře kazatelské velmi pilně pracováno i prosluli v ní: slovutný řečník Jan Rychlovský (1752—1811), kanovník u sv. Víta na hradě pražském, Frant. Polášek (1757—1818), theol. prof. v Olomouci a potom děkan v Dolanech, kazatel znamenitý; dále Vác. Pešina z Čechorodu (nar. 1782 v Hradci Králové, kanovník na hradě pražském, umřel 1859), Vojtěch Nejedlý (nar. 1772 v Žebráce, děkan tam, zemřel 1844), Josef Rautenkranc (nar. 1776 v Hradci Králové, farář v Sedlci, zemřel 1817), Ant. Puchmajer, Matěj Sychra (nar. 1776 v Ústí nad Orlicí, farář ve Žďáře na Moravě, umřel 1830), Václav Václavíček (nar. 1788, probošt kapituly pražské, zemřel 1862), Frant. Vambera (1780 až 1830), farář v Zbyslavi, Frant. Sláma*), Antonín Marek, Vincenc Zahradník, Valerian Jirsík, Hnojek, Prokop Ondrák (nar. 1810 v Praze, děkan v Příbrami, zemřel 1874), František Daneš (nar. 1807 v Písku, děkan na Peruci), Josef Ehrenberger, Frant. Havránek (1805—1867), kněz řádu křižovnického v Praze, Benedikt Kulda, Jan Bílý, Tomáš Novák (1834—1876), a j.

Ku vzdělávání bohoslovecké literatury nemálo přispívají rozličné časopisy, jako Blahověst a Časopis katolického duchovenstva a pod. Blahověst redigoval zprvu Václav Štulc, nyní jej vede Fr. Srdínko, kanovník kolleg. kapituly staroboleslavské a ředitel kníž. arcibiskup. semináře v Praze. Časopis katolického duchovenstva na ten čas rediguje zasloužilý theologický spisovatel dr. Kl. Borový. Dále napomáhají theologické literatuře vydáváním

*) Viz o něm Čas. Čes. Musea 1874, 1875 a 1877.

dobrých spisů některé ústavy, jako: Dědictví svatojanské a sv. Prokopa v Praze, Dědictví Cyrillo-Methodské v Brně.

Mezi evangelickými spisovateli nad jiné vynikli: Jiří Palkovič a Josef Růžička jakožto vydavatelé písma sv.; o dějinách církevních psali: Slováci Bohuslav Tablic (1769—1832), Karel Kuzmany (1806—1866), Benjamín Červenák (1816—1842), Josef Miloslav Hurban, Čech Banjamín Košut (nar. 1822), evang. farář v Praze, a Slezan Heřman z Tardy (nar. 1832), rada vrchní evang. rady církevní ve Vídni, a j.; o dogmatice: Hurban, Heřman z Tardy, K. Kuzmany, Benj. Košut; v literatuře kazatelské kromě J. Kollara prosluli: Matouš Bláha, Bohuslav Tablic, Samuel Ferjenčík (1793—1855), K. Kuzmany, Michael Hodža, Benj. Košut a j.

6. Filosofie.

K těm vědám, jimž nejméně pracovníkův se až posud dostalo v písemnictví našem, patří také filosofie. Realní duch slovanský již sám sebou jaksi hrubě se neklonÍ k abstraktnímu předmětu tomuto; nicméně i v něm pracováno. Snahy prvních vzdělavatelův literatury české vedly k tomu, aby znenáhla všecky obory vědecké pojímány byly v literaturu novověkou. Karakteristické jest, že snad první rozprava filosofická týkala se praktické filosofie; podal ji důmyslný Vincenc Zahradník roku 1818 v Hlasateli.*) Další filosofické práce uveřejněny v některých vědeckých časopisech, jmenovitě v Kroku a v Časop. Čes. Mus. V onom podali některá pojednání filosofická Jan Purkyně a Frant. Šír; tento pak obsahuje důkladné články Frant. Palackého, jež týkají se krasovědy a výborně svědčí o hlubokém důmyslu slavného dějepisce také v oboru tomto.

K celým filosofickým dílům odhodlal se nejprv Ant. Marek (nar. 1785 v Turnově, čestný kanovník a děkan v Libuni, umřel 1877 v Praze); složil k Jungmannovu vyzvání logiku a později metafysiku. Karel Hyna (nar. 1802 ve Lhotě Kacově, kapitulní děkan v Staré Boleslavi) přeložil Dušesloví zkušebné, a kněz círk. v Praze Josef Černý (1785—1834) Mendelsohnova Faedena. Hlavní cena spisův těch záleží v tom, že jimi šťastný pokus učiněn o terminologii a fraseologii filosofickou. Poněkud větší pokrok jevil se v pracích Matouše Klácela (nar. 1808 v České Třebové, nyní v Americe), jenž na základě pokroku v naukách filosofických sepsal úvod k metafysice (Mostek r. 1842 vyd.) a mravouku filosofickou „Dobrovědu“ r. 1847 vydanou; podal také některé články

*) Čas. Čes. Mus. 1871, str. 31.

filosofické v rozličných časopisech, zejména v Čas. Čes. Mus. (1849 a 1850), do něhož také Karel Štorch některá pojednání filosofická sepsal (r. 1848 a 1851).

Kromě již jmenovaných spisovatelů pracoval v témž oboru dr. Ig. Hanuš (nar. 1812 v Praze, univ. prof. a posléz univ. bibliotékář v Praze, umř. 1869), vydav Nástin duševědy a logiky jakož i Rozbor filosofie Tómy ze Štítného (1852); kterýmžto pracím nelze upříti badavého ducha filosofického, než sloh, jímž jsou psány, nejeví dostatečné správnosti.

Důkladněji a systematičtěji než předešlí vzdělával filosofii dr. Josef Dastich (nar. 1834 v Čimelicích, prof. na univer. pražské, zemřel 1870), jenž zejména v Základech praktické filosofie a ve Filosofické propaedeutice ukázal se býti důkladným znalcem, bystrým myslitelem a obratným stylistou v oboru tom, tak že příliš časné smrti jeho velice želeti jest. S gym. ředitelem Václavem Jandečkou Dastich vydal Logiku pro vyšší gymnasia.*)

Nejpilněji na ten čas vědu filosofickou pěstuje v jazyku českém dr. Josef Durdík, prof. toho předmětu na univ. praž., nar. 1837 v Hořicích. Kromě některých filosofických pojednání v Čas. Čes. Mus. a Osvětě podaných sepsal Psychologii pro školy, Dějepisný nástin filosofie novověké I. d.; zvláště však vzdělává krasovědu, vydav Všeobecnou aesthetiku a nejnověji Poetiku jakožto aesthetiku umění básnického. Nad to složil důkladné kritiky o některých předních plodech básnických, kteréžto kritiky o sobě také vydány. Také sepsal monografie: „O snu", „O letorách", „Karakter", „Rozpravy filosofické", o poesii a povaze lorda Byrona, a j.

Důkladně o filosofii, jmenovitě o psychologii, pracuje dr. Gustav Lindner (nar. 1828 v Rožďalovicích), ředitel c. k. učitelského ústavu v Hoře Kutné. Vydal rozpravy o psychologii v Osvětě a j. Mimo to obohatil pracemi svými také literaturu paedagogickou.

Dr. Otakar Hostinský sepsal několik rozprav o krasovědě. Dr. Čupr, nar. 1821 v Chrasti, podal některé filosofické články v Čas. Čes. Mus., nyní pak obírá se s filosofií staroindickou, vydav dílo „Učení staroindické". — Ředitel pædag. v Brně Emil Schulz a učitel Ant. Macháček vydali Základy logiky a didaktiky. Mimo to nalézá se dosti filosofických rozprav od rozličných spisovatelů po časopisech.

---

*) Dastich podal též filosofické rozpravy v Čas. Čes. Mus., v Živě a Kroku, kteréhož listu spoluredaktorem byl.

7. Mathematika.

Podobně asi jako filosofie vyvíjely se u nás na začátku této doby též vědy mathematické. Byly sice nauky tyto ode dávna u Čechův oblíbeny. Nejeden výtečný počtář a mathematik povstal z národu českého; odkudž také se stalo, že mnozí Čechové jak ve vojenství, tak i v inženýrství prosluli. Ale poněvadž v první polovici našeho věku dotčené nauky na vyšších ústavech u nás po česku vykládány nebyly, proto také v literatuře naší vědeckým spůsobem se nevzdělávaly. Byly tedy také v oboru tom první české spisy pouze vlastenecké pokusy o uvedení mathematických věd v literaturu českou a o založení jistého v nich názvosloví. První mathematické spisy složili Stanislav Vydra (1741—1804, jezuita a prof. mathematiky na univer. pražské),*) Vojtěch Sedláček (1785—1836) a již výše jmenovaný Josef Smetana. Knihy počtářské sepsali Jan Filcík a Fr. Kukla.

Uvedením však češtiny jakožto vyučovacího jazyka do škol středních r. 1848 a 1860, pak založením techniky české otevřena jest cesta k systematickému pěstování jmenovaných věd jazykem českým. I rozmnožil se odtud počet českých mathematikův znamenitě.

Hned první professor mathematiky na české polytechnice Gustav Skřivan (nar. 1831 v Kruzburku) učinil k tomu začátek, vydav r. 1864 Základy analitické geometrie a 1865 Přednášky o algebraické analysi; nadějný a snažný učenec ten však již r. 1866 zemřel. Po něm povolán dr. Frant. Josef Studnička (nar. 1836 v Janově blíže Soběslavi), jenž později se stal prof. na univer. pražské. Rychle po sobě následovala díla jeho: Základové vyšší mathematiky, O determinantech, O počtu variačním, Vyšší mathematika v úlohách, Základové nauky o číslech a j. Spisy jeho značí se i vědeckou důkladností i jasným slohem. Martin Pokorný (nar. 1836 v Hradci Králové), ředitel obec. real. gym. praž., vydal kromě rozličných článků v časopisech spis „Determinanty a vyšší rovnice".

K utěšenému rozkvětu mathematických nauk velice přispívá Jednota českých mathematiků r. 1862 v Praze zřízená; vydávát nákladem svým díla vědecká i Časopis pro pěstování mathematiky a fysiky, jenž za činné redakce Studničkovy podává články vědecké

*) Viz Čas. Čes. Mus. 1870.

i elementarní. Kromě toho časopisu založila Jednota Archiv mathematiky a fysiky, jejž redigoval dr. Emil Weyr (nar. 1848 v Praze; nejprv prof. na polytechnice české, nyní prof. mathematiky na univ. ve Vídni); po něm dotčený list redigují bratr jeho Eduard Weyr, prof. na polytechnice české, a dr. Aug. Seydler. Jsou tam důkladné práce Frant. Studničky, obou bratří Weyrův, prof. Krejčího, Augustina Pánka, dr. Karla Zahradníka, prof. na univer. záhřebské, dr. Aug. Seydlera a j. Vůbec soustřeďují dotčené dva orgány v sobě nejlepší mathematické spisovatele naše.

Ze spisův větších sluší dále jmenovati Základy vyšší geometrie, vzácné dílo od obou bratří Weyrův vydané a týkající se novověkého oboru mathematiky, v němž oba učenci již i za hranicemi velice prosluli. Jiný nový odbor mathematiky, totiž arithmografii čili zobrazování a provádění počtů spůsobem geometrickým rovněž důkladně vzdělává Josef Šolín, prof. na polyt. české, a deskriptivní geometrii Frant. Tilšer, též prof. na polytechnice české.

V praktickém počtářství pro obecnou potřebu vydal Antonín Skřivan (nar. 1818 v Kruzburku), majetník kupecké školy v Praze, nauku o kupeckém počtářství v Kupecké bibliotéce, a Josef Smolík (nar. 1832 v Novém Bydžově), prof. na obchod. akad. českoslov., sepsal též knihu o kupeckém počtářství.

Také o dějinách mathematiky pracováno. Smolík vydal spis „Mathematikové v Čechách"; Frant. Studnička o histor. původu a rozvoji počtu variačního, o životě Mik. Koperníka a K. Gaussa; Fr. Müller (prof. na polyt. české) historii kvadratury kruhu; Lavička historii deskriptivní geometrie; Jos. Durdík sepsal životopis Mik. Koperníka.

O školní literaturu nejvíce zásluh mají: Dřízhal, Fischer Frant., Fleischer, Hora, Hoza, Hromádko, Hüttel, Jandečka, Jarolímek Vinc., Kuchynka, Lodl, Ryšavý, Smolík, Soukup, Starý Václav, Strnad, Studnička Alois, Studnička Frant., Šanda, Šimerka Václav, Veselý Josef a j.

8. Přírodověda.

V oboru tomto, jenž hlavně za našeho století úžasné pokroky vůbec učinil, dostalo se také již v 1. polovici toho věku výtečného pěstouna v literatuře naší. Byl to slavný přírodozpytec dr. Jan Svatopluk Presl (nar. 1791 v Praze, prof. na univ. pražské, zemřel 1849), jenž nejen literatuře naší, nýbrž i přírodovědě vůbec k ozdobě sloužil. Presl byl hned mezi prvními buditeli národního života v Čechách. Vzácnou skromností, neunavnou vytrvalostí a

vroucím vlastenectvím podobal se nemálo J. Jungmannovi, k němuž také záhy s celou duší přilnul. Mladistvý tento učenec určitě vytknul si tu dráhu: vzdělávati nauky přírodní jazykem českým ku povznešení národu a písemnictví jeho. I spojiv se s jinými vlastenci, založil k tomu konci r. 1821 vědecký časopis Krok, v němž vedle jiných prací podávány také vědecké články z oboru přírodních věd; také ve sboru Matice České stal se Presl repræsentantem odboru přírodovědeckého.

Preslova literarní činnosť byla rozsáhlá; zůstavilť důkladné spisy, týkající se všech tří říší přírodních, šetře v pracích svých bedlivě resultatův, k jakým přírodověda za věku jeho dospěla. Avšak arcidílem jeho jest Rostlinář, jímž své jméno v přírodovědě vůbec proslavil; spolu dílem tím jakož i ostatními spisy položil u nás základ k terminologii přírodopisné, již vlastně Presl, těže v tom i z jiných jazyků slovanských, s velkým důvtipem sám utvořil. Práce tato byla tím nesnadnější, ježto od časů slovutného Tadeáše Hájka, tedy od 16. století, nic značného v oboru tom po česku se nepsalo, přírodověda pak od té doby ohromné pokroky učinila. Presl položil tedy vědecký základ k přírodopisné literatuře novočeské.

Vedle tak znamenitého mistra také jiní pilní spisovatelé jali se přírodopis po česku pěstovati. Přede všemi sem náleží dr. Karel Amerling (nar. 1807 v Klatovech, byl ředitelem české hlavní školy v Praze); snažil se hlavně popularisovati vědy přírodní i přednáškami i knihami. Sepsav mnohé články do rozličných časopisů, vydal Knižku o hmyzech, Faunu českou, Živočichy a rostliny v obrazích. Dále buďte zde jmenováni: proslulý botanik Fil. Opic (nar. 1787 v Čáslavi, zemřel 1858), koncipista komorního úřadu lesnického v Praze, vydav Seznam rostlin květeny české; výborný lékař dr. Vác. Staněk, neunavný Josef Frant. Smetana; badavý Frant. Petřina; v prostonárodním směru činný dr. Filip Kodym, dr. Josef Pečírka a j.

Ku povznešení vědeckého směru v přírodovědecké literatuře po Preslovi nejvíce přispěl Jan Ev. Purkyně (nar. 1787 v Libochovicích, od r. 1849 prof. fysiologie na univer. pražské, zemřel 1869), a sice dílem literarními pracemi, dílem osobním působením, tak že mnohé výtečné mladší spisovatele v oboru přírodovědeckém odchoval. Purkyně již za Presla přírodovědu pěstoval, jsa mezi prvními spolupracovníky časopisu Kroka. Stav se r. 1824 professorem fysiologie na universitě vratislavské, podával u veřejnosť své znamenité výzkumy vědecké jazykem německým a latinským; ale vrátiv se r. 1849 do své vlasti nazpět, jal se opět vzdělávati přírodovědu jazykem českým.

Zatím přírodopisné sbírky musejní znamenitě se rozmnožily, i stalo se tedy Museum znenáhla středištěm horlivých pěstovatelů přírodních věd, Purkyně pak stál v jich čele. Přičiněním jeho založen samostatný přírodovědecký časopis Živa, do něhož vedle Čas. Čes. Mus. mnohé důkladné články podával; spolu spravoval nově zřízený přírodovědecký odbor musejní jakožto jeho předseda. Tak Purkyně shromáždil kolem sebe značný počet snažných mladých učencův, z nichž mnozí až podnes s nevšedním zdarem pěstují rozličná odvětví přírodovědy v literatuře naší. Tomuto zdárnému rozvoji velice prospělo, když od r. 1848 a ještě více od r. 1860 začalo se přírodním naukám vyučovati také na vyšších školách, čímž potřeba systematického jich vzdělávání teprv nastala.

První z těch mladších učenců, kteří s Purkyněm pracovali o zvelebení přírodopisné literatury naší, byl Jan Krejčí (nar. 1825 v Klatovech), prof. mineralogie a geologie na polytechnice české. Vlasteneckou péčí o rychlý rozvoj literatury přírodopisné jsa veden, vzdělával rozličné odbory přírodovědy. Sepsal Přehled soustavy živočišné, Obraz květeny, Počátky nerostopisu, Krystalografii, Počátky silozpytu, Základy zeměznalectví a j.; spolu podal mnohá pojednání přírodopisná do Čas. Čes. Mus., Nauč. Slov. a do Živy, již společně s J. Purkyněm redigoval. Nejvíce však Krejčí proslul v geologii, kteroužto vědu výtečně vzdělává; důkazem toho jest dílo jeho právě vycházející „Geologie“ čili nauka o útvarech zemských se zvláštním ohledem na krajiny československé.

V dalším rozvoji literatury přírodopisné vzdělávány: zoologie, botanika, mineralogie, chemie a fysika. O zoologii nejpilněji pracuje dr. Antonín Frič (nar. 1832 v Praze), prof. toho předmětu na univer. a polytechnice v Praze. Vydal obšírný spis „Evropské ptactvo“ s obrazy, Přírodopis živočišstva pro střední školy; dále psal také o zvířeně naší: o českých rybách, obratlovcích země české a jiné. Vedle zoologie obíral se palaeontologií; práce toho spůsobu jakož i zoologické podal v Archivu pro přírodovědecký výzkum Čech, a v Matici lidu vydal r. 1869 spis „O vrstvách kůry zemské“, uveřejniv i v Časop. Čes. Mus., v Živě a jinde mnohá vědecká pojednání.

Jakožto prostonárodní přírodopisec vyniká nad jiné Karel Starý (nar. 1831 ve Vepřové u Přibyslavi), prof. na vyšší dívčí škole v Praze. Vydal Obrazy z přírody, Život zvířat a j., přeložil s ředitelem Jahnem Schödlerovu Knihu přírody a podal v rozličných časopisech zajímavé rozpravy přírodopisné.

Pavel Jehlička (nar. 1826 v Benešově), okresní školní inspektor v Plzni, sepsal Světozor pro dům a školu, Názorný přírodopis všech tří říší a j.

Dále vzdělávali a dílem dosud pěstují tento přírodopisný obor: dr. Eduard Grégr (nar. 1828 v Březhradě blíže Hradce Králové); dr. Josef Pažout (1825—1867), gym. prof. v Písku; dr. Vincenc Kotal (nar. 1841 v Plánici), prof. na české vyšší real. škole v Praze, podav články do rozličných listův, rediguje s prof. Nekutem časopis Vesmír, nejdůležitější to list přírodnický, r. 1872 založený, a překládá nyní Život zvířat od A. E. Brehma; František Nekut (nar. 1840 v Chýnově, prof. na obec. real. gym. v Praze), jest spoluredaktorem časopisu „Vesmír", do něhož jakož i do jiných listů přispívá; mimo to sepsal s Fričem „Korýši v Čechách". Dr. Vladimír Šír psal o motýlech, broucích, zvláště pak o ptactvu českém; F. V. Rosický, gym. prof. v Praze, podal důkladné práce v Archivu pro výzkum Čech; dr. Frant. Vejdovský v Časopise Čes. Mus., Vesmíru, Osvětě a j. Dále sem patří: Josef Klika (1833—1873); E. Lokaj; Alfred Slavík a j. Dr. Josef Bulova vydal „Výklad života ze zákonů přírodních. Tresť ze spisů Darwinových a Häcklových."

V botanice nad jiné svou důkladností a pilností vyniká dr. Ladislav Čelakovský (nar. 1838 v Praze), prof. této vědy na univer. a české polytechnice v Praze. Vydal mimo jiné Přírodopisný atlas rostlinstva, hledě pak ku floře české sepsal Květenu okolí pražského, Analytickou květenu českou, klíč to, pomocí něhož rostliny květeny české snadno určovati lze. Konečně přeloživ některá cizí díla přírodnická, složil mnohé rozpravy v Živě, Nauč. Slov., Čas. Čes. Mus. a v Osvětě.

Dr. Emanuel Purkyně (nar. 1832 ve Vratislavi), prof. na lesnické škole v Bělé, podal mnohé botanické rozpravy v Nauč. Slov., Živě a j. Karel Renger (1842—1872) sepsal mimo některé rozpravy v Živě, Osvětě a j. též Rostlinopis a Slovník rostlinářský. Konečně buďtež zde připomenuti: Karel Starý, Jehlička, prof. Petr Hobza, prof. J. Dědeček, Klika a j.

Mineralogii vedle Krejčího a Ant. Friče nejplatněji vzdělává dr. Emanuel Bořický (nar. 1840 v Milíně nedaleko Příbrami), prof. téhož předmětu na univer. pražské. Sepsal Nerostopis pro vyšší gymnasia a podal mnoho důkladných rozprav v Archivu pro výzkum Čech, v Živě, Osvětě a j.

Dále sem patří dr. Otakar Feistmantel (nyní v Kalkutě v Přední Indii), K. Renger, Boh. Bauše, gym. prof. v Praze, ředitel Jiljí Vrat. Jahn, Fr. Fischer a j.

O chemii či lučbě nejdůkladněji pracovati se jal dr. Vojtěch Šafařík (nar. 1829 v Novém Sadě), prof. na polytechnice české v Praze. Vydal důležité dílo „Základové chemie"

aneb (v 2. vyd.) Rukověť chemie pro vysoké učení české; též přeložil Humboldtovy Pohledy na přírodu a podal přírod. články do Čas. Čes. Musea, Živy, Chemických listů a j.

Sem náleží dále František Štolba (nar. 1839 v Hradci Králové), prof. lučby na polytechnice české, uveřejniv nové výzkumy v oboru analytické lučby a technologie v Živě, Časopise chemiků českých a v jiných listech odborných.

Jiljí Vratislav Jahn (nar. 1838 v Pardubicích), ředitel vyšší real. školy v Pardubicích, sepsal Počátky chemie, Chemii nerostnou, přeložil Schödlerovu chemii a j., i vydává s ředitelem Martinem Pokorným Kroniku práce, jež dospěla až k dílu V., o chemii denního života.

Dále pracovali v oboru tom: Jan Staněk (nar. 1828, prof. na tech. české, zemřel 1868), Frant. Tonner, ředitel vyšší realní školy v Písku, Karel Preis, mim. professor na polytechnice české, Zdeněk V. Jahn, prof. v Plzni, dr. Rob. Hoffmann, prof. Bernard Quadrat a j. — Specialní lučbu vzdělávají: farmaceutickou dr. Alois Jandouš, lékárník v Praze; cukrovarnickou J. V. Diviš a j.; pivovarnickou Antonín Bělohoubek, prof. na obchodní akademii českoslovanské, Antonín Schmelzer, redaktor časopisu pivovar. Kvasu, a t. d.; hospodářskou dr. Jan Lambl, prof. hospodářství na polytechnice české, Adolf Eckert a Antonín Červený. — Hlavní organ chemiků českých jsou Chemické listy, jež redigují Preis a Bělohoubek.

Z výše jmenovaných věd přírodních záhy také fysika pěstována. Již Vojtěch Sedláček (nar. 1785 v Čelakovicích, premonstrát a prof. na filosofickém ústavě v Plzni, zemř. 1836) vydal (1825—1828) Základy přírodnictví neb fysiku a po něm Josef Frant. Smetana. Také Čas. Čes. Mus. přinášel články o fysice. Nejdůležitější v ohledu tom byly rozpravy o elektřině, jež tam od r. 1847 podával Frant. Adam Petřina (nar. 1799 v Semilech, prof. fysiky na univer. pražské, zemř. 1855); kterýchžto pojednání si sama cizina všímala. Prostonárodním spůsobem ze starších spisovatelův nejlépe vzdělával fysiku dr. Filip Stan. Kodym (narozen 1811 na Opočně), jakož dokazují spisy jeho: Poučování o silozpytu, Naučení o živlech a Úvod do živlovědy.

Jako v jiných oborech přírodovědy po roce 1850, jakmile střední školy české povstaly, pracováno živěji, tak se dělo i ve fysice. Nejprv se to jevilo v literatuře školské. Tak vydal r. 1852 učební knihu fysiky Jos. Fr. Smetana; nejčinnější v ohledu tom byl dr. Antonín Majer (nar. 1826 ve Vodňanech), ředitel vyšší

prům. školy v Plzni, jenž sepsal mnoho školních knih o fysice pro střední a průmyslové školy. Dále knihy učebné napsali Josef Pažout, Karel Starý a j.

Vědeckou činnost hlavně viděti jest v rozpravách časopiseckých a ve zvláštních monografiích.

Články vědecké obsahují časopisy: Krok, Zprávy Jednoty mathematikův, Zprávy spolku architektův a inženýrův, Časopis mathematický, Archiv pro mathematiku a fysiku, Časopis Čes. Musea, Vesmír, Osvěta a j. Jsou to práce od Dasticha, Herwerta, Seydlera, Mír. Neumanna, Studničky, Pokorného a jiných.

Monografie vydali: Správka o parním stroji a j.; Josef Durdík rozpravy o pokroku přírodních věd. — J. Pšenička přeložil výtečný spis Briotův „Mechanická theorie tepla", a ředitel Martin Pokorný vydal co druhý díl Kroniky práce spis „Síly přírody a užívání jich", dle německého „Buch der Erfindungen" vzdělaný.

Avšak přes všecku horlivou činnost vědeckou nemáme dosud vědeckého díla, jež by veškeré odbory fysiky v sobě obsahovalo. Vyšel sice r. 1865 první díl fysiky zkušebné od Karla V. Zengra (nar. 1830 v Chomútově), prof. fysiky na polyt. české v Praze, jenž mnohá pojednání česká o fysice v rozličných časopisech podal; ale onen spis dosud neukončil.

Prostonárodní spisy vydali: František Studnička v Matici lidu „O soustavě sluneční" a „O povětrnosti"; Fr. Hromádko v Osvětě lidu „Síla elektrická a výkony její"; Alois Studnička v Matici průmyslnické „Nic nejde ve světě na zmar".

Potěšitelné jest, že důmysl některých přírodozpytců domácích obrátil se za naší doby k důkladnému prozkoumání naší milé vlasti, čehož výsledky nad míru znamenité ukládají se v obšírném a velezáslužném díle, totiž v Archivu pro přírodovědecké prozkoumání Čech. Účastníci toho díla: Kořistka, Krejčí, Frič, Čelakovský, Bořický, Rosický a j., výborně slouží pracemi svými nejen důležitým potřebám vlasteneckým, ale obohacují spolu přírodovědu vůbec vzácnými resultaty důvtipu a snažení českého.

Než jakkoli přírodopisná literatura, zvláště školská, dosti utěšeně prospívá, nic méně nevyhovuje dosud mnohé odvětí její potřebám vědeckým.

Z přírodních věd nejposléze začaly se po česku pěstovati nauky lékařské. Nenalézajíce podpory na vysokém učení, byly vzdělávány tak jako právnictví s počátku spůsobem prostonárodním, ku potřebám praktickým.

V tom směru pracovali: dr. Antonín Jungmann, bratr Josefa Jungmanna (nar. v Hudlicích l. 1775, professor porodnictví na univ. pražské, zemř. 1854), dr. Kodym, dr. Josef Podlipský (nar. v Michli u Prahy l. 1816, praktický lékař v Praze, umřel 1867), dr. Josef Ruda (1807—1875), druhý bibliotékář Českého Musea), a j. Jen někdy objevil se také vědecký článek, jmenovitě v Časopise Čes. Musea, od Antonína Jungmanna, dra Jana Purkyně, dra Jana Svatopluka Presla, dra Václava Staňka (narozen 1804 v Jarpicích u Slaného, umřel 1871 v Praze), jenž také sepsal Základy pitvy, od dra Jana Čejky (nar. 1812 v Rokycanech, prof. na univ. pražské, umřel 1862) a od Vil. Duš. Lambla (nar. 1824 v Letninech, prof. na univer. varšavské). Dále sepsal dr. Josef Ruda důležitou monografii o M. Janu Černém v Živě.

Větší prospěch v literatuře lékařské spůsoben zřízením Spolku českých lékařů, jenž od r. 1862 zvláštní časopis vědecký vydává, spolu pak o to pečuje, by nejen lékařská terminologie i fraseologie se rozhojnily a ustálily, ale i větší spisy lékařské se vydávaly. Zvláštní horlivou činností i Spolku i časopisu lékařskému v první době jejich propůjčil se příliš záhy zemřelý universitní prof. Vilém Ig. Petters (nar. 1826 v Blatné, † 1875). Náležel ke skrovnému počtu zastavatelů české řeči na universitě pražské a sepsal celou řadu důkladných monografií buď v Časopise českých lékařů buď ve zvláštních výtiscích.

Redakci Časopisu lékařského v rozličných dobách vedli: prof. dr. Boh. Eiselt a dr. Podlipský; po nich dr. Václav Staněk a dr. A. Tomsa — dr. Ceyp z Peclinovce (umřel 1879) a dr. Křížek — prof. dr. Vil. Weiss (nar. 1835 v Milosticích) a dr. Janovský — nyní dr. Emerich Maixner a dr. Karel Chodounský. — Mimo ně přispívali do téhož časopisu pracemi svými doktoři: Jan Purkyně, Josef Hamerník, Čejka, Petters, Hoffmann, Jan a Karel Špott, Křížek, Neureutter, Šteffal, Erpek, Vladislav Šír, Vietz, Janda, Pelc, Thomayer, Matoušek, Salmon, a mn. j. — Některé práce i jako monografie vydány byly, jako: chyrurgické rozpravy prof. Weissa, práce ze všeobecné pathologie od dra Eduarda Alberta, prof. chyrurgie v Insbrucku, práce o nemocech vnitřních od dra Frant. Chvostka, prof. lékařství ve Vídni, o nemocech plicních od dra Tomáše Šídla, plukovního lékaře ve Vídni, práce o nemocech dětských od dra Theodora Neureuttera; dále pojednání mladších doktorů: Jana Drozda, lékaře ve všeobecné nemocnici ve Vídni, o vnitřním lékařství, Aloisa Jandouše o farmakologii, Jana Jandy, Křížka a Ježka o porodnictví a t. d.

Vedle časopisu svého dbal Spolek i o vědecké názvosloví. U věci té byly mu základem příslušné práce prof. Jana Čejky v Časop. Čes. Mus., muže i učeností odbornou i vědomostmi jazykovými proslulého. I povstal takto redakcí dra Staňka „Slovník terminologie lékařské“. Dále vydány Spolkem dva starší spisy lékařské, totiž Ranné lékařství Rhasesovo a Salicettiho; kteréžto

díla vedle své důležitosti historické též pro terminologii českou vzácná jsou. (Viz str. 78.)

Nejdůležitější však dílo Spolek českých lékařů jal se vydávati r. 1878; jest to „Odborná pathologie a therapie“, jež obsahovati má téměř všecka hlavní odvětví lékařské vědy; redakci vede prof. dr. B. Eiselt, jenž za přispění jiných spisovatelů lékařských dotčené velkolepé dílo podnikl. Přispěli tam až potud pracemi kromě redaktora doktoři: Drozd ve Vídni, Jar. Šťastný, Chodounský, Thomayer, Erpek, Janovský, Maixner, Neureutter, Salmon a Zít.

Z ostatních spisů vědeckých, které jednotlivci v posledních letech složili, třeba zde vytknouti historický spis o Löwovi z Erlsfeldu od dra Viktora Janovského; jest to práce původní, týkající se stavu vědy lékařské na universitě pražské v 17. století. Nejobsáhlejší však dílo lékařské za poslední doby vydané jsou „Základové porodnictví pro lékaře“ (1876) od dra Vinc. Křížka; jest to první české kompendium celého jednoho odboru lékařského.

Posléze buďtež zde uvedeny některé lékařské spisy školské a prostonárodní: Úvod do tělovědy člověka od dra F. S. Kodyma, Tělo lidské od Jana Švorce, Stručná tělo- a zdravověda od Karla Starého, Tělo- a zdravověda od dra Vlad. Šíra, Nauka o těle lidském od Fr. Hakla, Tělověda ku potřebě učitelův a kandidátův učitelství od Fr. Dlouhého, Rukověť do tělovědy člověka od dra Jana Voldřicha, Domácí lékař od dra Jos. Pečírky, Nemoci dětské od dra. V. Šela (1875).

Na konci spisu ještě několik slov o literatuře technické, paedagogicko-didaktické, prostonárodní a encyklopaedické.

9. Literatura technická. Již Jan Svat. Presl vydal (r. 1836) technologii českou; ale spis ten jest, jako podobné práce Amerlingovy a jiných, obecně poučný, a nikoli vědecký. Teprv rokem 1870 začala se vydávati technická díla vědecká. Sem patří především důkladný spis Dušánkův o výrobě ocele dle methody Angličana Bessemera. Druhá skvělejší práce technická jest veliké dílo Eduarda Hořovského, ředitele bání v rak. Slezsku, „O způsobách dobývání kamenného uhlí“; náleží k nejlepším toho způsobu spisům, i jest k němu připojen slovník hornické terminologie v jazyku českém, ruském, polském, německém, anglickém a francouzském.

Též počala vycházeti „Theorie zevnitřních sil trámů přímých“ od prof. Šolína; již z těch částí, jež posud vydány, odborná kritika soudí, že to bude dílo v každém ohledu znamenité. Konečně

tiskem vydána Zpráva širší kommisse k radě královského hlavního města Prahy a Zpráva užšího komitétu v příčině nového zřízení vodárny pro Prahu.

Literatura naše vynesla tedy v technickém oboru v několika málo letech jen malý počet spisů, ale jsou to práce důkladné. — Technické rozpravy menšího objemu nalézají se ve Zprávách spolku architektův a inženýrův, které za redakce professorů Salaby a Schulze velmi prospívají. Literaturu průmyslovou a populárně technickou pěstují Listy průmyslové, vydávané bedlivou redakcí Aloisa Studničky, prof. na české vyšší real. škole v Praze. Zprávy o písemnictví technickém podává v Osvětě Ladislav Hajniš.

O stavitelství a inženýrství mimo to ještě psali: V. Bukovský, prof. na polytech. české, Jos. Niklas (1817—1877), prof. na tech. české, Frant. Šanda (místoředitel real. gymn. v Táboře), jenž i některé spisy o měřictví a deskriptivě uveřejnil.

Také rozličné nauky speciální začaly se pilně vzdělávati, jako: těsnopis nebožtíkem Ed. Novotným, Fr. Prillem, prof. J. O. Pražákem a j.; tělocvik dr. Mirosl. Tyršem a j.; vojenství Ferd. Čenským, Eman. Friedbergem (Mirohorským, c. k. pol. podmaršálkem), setníkem Josefem Thillem, Ed. Rüfferem a j.

10. Zvláštní přednosť novověkého písemnictví záleží také v tom, že šlechetná zásada, popularisovati vědy a šířiti užitečné vědomosti mezi lidem, utěšeně se zmáhá. O tom svědčí jistou měrou i pilné pěstování literatury paedagogicko-didaktické, jež vede k zvelebení národního vychovávání a vyučování.

V oboru tom záhy jali se pracovati kněží: Jos. Rautenkranc (1776—1817), Aleš Pařízek (1748—1822, ředitel hl. školy v Praze), Matěj Sychra (1776—1830)*), Josef L. Ziegler (1782—1846), Jan Javornický (1785—1847, farář v Církvici), Vincenc Zahradník a František Sláma**); dále výborní učitelé Jan Filcík (1785—1837, učitel v Chrasti), Michal Patrčka (1778—1838, učitel v Josefově) a j. Z paedagogů starších zvláště však proslul Jan Vlastimil Svoboda (naroz. 1803 v Hořepníce, umřel 1844), učitel na Hrádku a posléze řed. školy u sv. Mikuláše v Praze; zjednal si svou Školkou a jinými spisy pro dítky čestné místo ve školství a písemnictví našem. Podobně vyznamenal se v oboru tom Karel Vinařický, jejž sluší též k předním spisovatelům paedagogickým počítati.

*) Viz o něm Osvětu 1876.

**) Jeho Obranu jazyka čes. na školách obecných z r. 1835 viz v Čas. Čes. Mus. 1877.

Dále uveřejnili dobré práce paedag.-didak. aneb dobrými spisy (v rozličných Bibliotékách a Besedách a t. d.) ku poučení a zábavě mládeže posloužili: Josef Řezáč (farář v Litni), Josef Ehrenberger, Josef Wenzig, Frant. Pravda, Frant. Doucha, Ben. Kulda, Karel J. Škoda (1810—1876)*), řed. Jan Šťastný, Jos. Walter, Fr. Bohumír Hakl, Jos. Šrůtek, Slovák Jan Palárik, Jos. Král, Vinc. Bíba, Jan Rozum, Tomáš Vorbes, Josef a Štěpán Bačkora, Frant Tesař, Karel Vorovka, Josef Václ. Vlasák, Karel Bulíř, J.Auštěcký, Šimek, Jos. Sokol, Vác. Kredba, Jos. Balcar, Jos. Beran, Jos. Jedlička, Jan Havelka, Ant. Humel, Koblížek, Kouba, Taubenek, Jan Lad. Mašek, Jos. Soukup, Jan Poklop, Frant. Patočka, Václav Slavík, Jos. Kupka, Jan Prav. Přibík, Honoráta Zapová z Wišniowských (1825—1856), Vojtěch Janota, Jos. Houška a jiní.

Systematicky na ten čas a nejdůkladněji paedagogiku a didaktiku vzdělávají Jan Lepař a Gustav Lindner, onen vydav Obecnou paedagogiku a spis „O methodách a logické jich příbuznosti“, tento „Všeobecné vychovatelství“ a „Všeobecné vyučovatelství“.

Největší však pokrok v oboru tomto učiněn vydáním četných spisů velikého paedagoga Komenského, které se staly bohatým zdrojem nových myšlenek, k opravě vychovatelství a školství vedoucích.

K rozšíření jich nejvíce přispěl Zoubek a po něm Lepař**) a Lindner.

Nejvíce rozprav paedagogicko-didaktických nalézá se v rozličných časopisech odborných, jakými jsou: Posel z Budče (1848—51), Zlaté Klasy (1854 až 55), Škola (1852—54), Pěstoun (1863—65), Škola mateřská (1864—65), Beseda učitelská, Posel z Budče (nový), Škola a Život, Učitelské Listy, Slovanský Paedagog, Školník, Komenský, Česká Škola, Listy filologické a pædagog. a j.

Spisy pro učitele a žáky vycházejí v Bibliotéce paedagogické; podali tam již práce: Zoubek, Frant. Zeman, Fr. Boh. Hakl, Ant. Tille, Vorovka, Melichar, M. Wellner, Prokop Procházka, Jos. Vlk a j.

---

11. Dotčená snaha, šířiti praktické vědomosti, jeví se i v tom, že pilně vzdělává se tak řečená prostonárodní literatura, týkající se všelikých nauk hospodářských, řemeslnických a kupeckých.

V prvním oboru prospěli spisy praktickými Jan a Karel Lambl, Jos. Dumek, Filip Kodym, F. B. Uhlíř, Frant. Špatný, Jan Šamal, F. Mathon, Jos. Šusta, K. Schindler (v lesnictví), a j.; o vzdělání technologické pečovali po Preslovi Amerling, Ant. Majer, Voj. Bělák (Fr. Šimáček), Jan Krejčí, Ed. Grégr, Jan Staněk, Petr Mužák, Alois Studnička, Josef Balda, Mart. Pokorný, Ant. Švarcer (1830—1873), František Šebor a j. Nauky kupecké vzdělávali vedle Ant. Skřivana dr. Ant. Mezník, Jan Březnovský, Kheil a j.

---

*) Viz důkladný spis „Život a působení Karla Jana Škody“ od V. Kredby.

**) Vydal nedávno spis „O osnovách učebných na různých školách od Komenského navržených“.

Nad to slouží rozličným směrům občanského vzdělání rozmanité časopisy a četné kalendáře, hlavně pak díla encyklopaedická. Mezi těmito první místo drží velký Naučný slovník v 11 svazcích (s Atlasem Názorným), který, nejprve dr. Frant. Ladisl. Riegrem a potom Jakubem Malým redigován byv, nesmírný poklad praktických i theoretických poučení o všech oborech lidského vědění obsahuje, zejména pak u věcech, jež se národů slovanských týkají, první místo mezi toho druhu spisy zaujímá. K tomu přistupují dva bedlivě redigované menší slovníky od Jakuba Malého: Vlastenecký slovník a Stručný všeobecný slovník.

V příčině nejnovější bibliografie pozoru hoden jest slovanský bibliograf. katalog, jejž vydává Spolek československých knihkupeckých účetních za redakce A. Michálka a Jar. Kloučka.

Závěrečná úvaha.

Ze stručného přehledu, o dějinách literatury naší zde podaného, patrno jest, že poslední tato doba nejen všestranností, nýbrž i důkladností svou nad předešlé periody vynikla, jakkoli mnohé obory pro překážky nejvíce zevnější nepovznesly se dosud na vědecký stupeň doby nynější. I jest si velice přáti, aby při zmáhajících se potřebách praktických i při větším pořáde rozvoji literatur cizích také písemnictví naše těšilo se z hojného počtu dělníkův, kteří by, správným slohem vládnouce, jednak učeností a důmyslem svým sloužili národu ke cti i u samých cizincův, jednak dovedli každý výzkum ducha lidského praktickým spůsobem vykořistiti ve prospěch života obecného. Takto by literatura naše stala se nejen strážcem vědy a ducha národního, nýbrž i pramenem blahobytu hmotného, vzdělání duševního a ušlechtění mravního.

REJSTŘÍK.

OPRAVY A DODATKY.

Na str. 129. náleží do 2. odstavce též nadaný humorista F. Brzobohatý.

„ „ 136. v posledním odstavci o epické poesii omylem vynechán i jinak zasloužilý moravský spisovatel Jan Soukup (nar. 1826 v Třebíči, farář v Doubravici na Moravě); vydalť vlastenecké básně Velehradky a Kytici Velehradskou.

„ „ 145. nahoře buď po překladech Mourkových doloženo: „Sem patří též poučný spis „Vynikající ženy mimo rodinný kruh“, jejž dle rozličných anglických pramenů Ludmila Šimáčková (nar. 1844, zemř. 1879) sestavila.“

„ „ 156. v 9. řádce shora má místo „jedni *ji*“ státi: „jedni domněnku Šemberovu“.

„ „ 159. v 8. řádce shora místo „dogm.“ stůj „fundam. theologie“.

„ „ 160. K monografiím náležejí též nejnovější práce professora Řeháka o Kutné Hoře.

„ „ 169. jmenovaný spis Sobotkův již tiskem vyšel.

„ „ 176. v 3. řádce shora vedle Rotha stůj též Jakub Škoda.

OBSAH.

Strana.

Doba nová.

